

Economie in bed, bad en op het toilet

Hoezo economie?

1. Inleiding
2. dubbel
3. Het aardige van de economie
4. Het onaardige van de economie
5. Wat is economie?
6. Alles is economie
7. Niet alles is economie
8. Schaarste en overvloed
9. Een kwestie van kwantiteit: is meer beter?
10. Of gaat het om kwaliteit?
11. Verklaren, voorspellen en duiden
12. Economen gebruiken beelden
13. Positieve en normatieve economie
14. If you're so smart. . .
15. Economen hebben humor

Hoe de economie in elkaar steekt

16-19 Economische ordening: wie maakt wat, wie krijgt wat?

Ordering thuis, in de oikos

Ordering via de sociale sfeer

De markt heeft een eigen logica

De overheid heeft een andere logica

20. Wat kunnen huis, bedrijf en land van elkaar leren?

21. Private en collectieve goederen

22. Intellectueel eigendom

23. Sociale goederen: van wie is een vriendschap?

24. Corporatisme

25. Kapitalisme

26. Socialisme en Communisme

27. Was Jezus een kapitalist?

MICRO: economie in het klein

28. Wat is micro-economie?

29. Wat is een markt?

30. Voordelen van markten

31. Nadelen van markten

32. Waarom werkten markten niet altijd?

33. Vraag

34. Hoe hoger de prijs, hoe meer vraag!?

35. Aanbod

36. Prijs

37. Wie is Homo Economicus ?

38. Wat je bezit waardeer je meer

39. Waar waarde vandaan komt

40. De waarde van een mensenleven
41. Wat is Oprah Winfrey waard?
42. Substituten en complementen
43. Elasticiteit
44. Efficiëntie: meer doen met minder
45. Opportunity costs
46. Tijd is geld, soms letterlijk
47. Alles wat je van boekhouding wil weten
48. dubbel
49. Winst
50. De vele vormen van kapitaal

Bedrijven en markten

51. Waarom zijn er bedrijven?
52. Schaalvoordelen, schaalnadelen
53. Waarom fuseren bedrijven?
54. Ondernemerschap: kansen zien, mensen meekrijgen
55. Prijsdiscriminatie
56. De voedselmarkt
57. De arbeidsmarkt
58. Waarom verdienen vrouwen minder, behalve als topmodel?
59. De energiemarkt
60. De natuur als producent?
61. De Hollandse Ziekte

MACRO: economie in het groot

62. Wat is macro-economie?
63. De economie is een kringloop
64. Bruto Binnenlands Product
65. dubbel
66. Bruto Nationaal Geluk?
67. Overheidstekort en overheidsschuld
68. Buitenlands tekort en buitenlandse schuld
69. Werkloosheid
70. Inflatie: als de prijzen stijgen
71. Hoe erg zijn Inflatie en deflatie?
72. Inflatie als oorlogswapen?
73. Koopkracht
74. Consumptie
75. Investerings
76. Belasting
77. Wat doet een economie groeien?
78. dubbel
79. Is een Tsunami goed voor de economie?
80. Business cycles: waarom gaan economieën op en neer?
81. dubbel
82. Productiviteit

83. De ziekte van Baumol
84. Wisselkoersen, vaste of variabele
85. Globalisering: goed of slecht?
86. Waarom ook zwakke landen handel moeten drijven
87. Wanneer ben je arm?
88. Hoe gelijkjer, hoe rijker
89. Je bent rijker dan je denkt

BANKEN, GELD, GELDMARKT

90. Financiële markten
91. dubbel
92. Wat is geld eigenlijk? (dubbele lengte)
93. dubbel
94. Rente is de prijs van geld
95. Rente als beleidsinstrument
96. Aandeel
97. Obligaties
98. Derivaten
99. dubbel
100. Wall Street
101. Banken
102. De Centrale Bank
103. Geld maken uit het niets
104. Niets zo goed als goud
105. Wat is goed aan de euro?
106. Waarom is de euro niet houdbaar?
107. De euro: een trein die maar doordendert?

Economieën hun Organisaties

108. De economie van steden en regio's
109. Nationale economieën
110. De Nederlandse economie
111. De economie van de EU
112. De economie van de VS
113. De economie van China
114. De opkomende economieën
115. Het IMF
116. De Wereldbank
117. De Wereld Handels organisatie
118. Het Centraal Planbureau

De Geschiedenis van de economie

119. De grote economische expansie 1750-nu
120. De Grote Depressie
121. De gereguleerde economie (1945-nu)
122. Klassiek-Liberalisme
123. Marxisme

- 124. Neoliberalisme
- 125. Oostenrijkse economen
- 126. Keynesianen
- 127. Monetaristen

ECONOMEN

- 128. Aristoteles
- 129. Adam Smith
- 130. Karl Marx
- 131. John Maynard Keynes
- 132. Joseph Schumpeter
- 133. Friedrich Hayek
- 134. Milton Friedman
- 135. Jan Tinbergen
- 136. Deirdre McCloskey
- 137. Economen van nu
- 138. dubbel
- 139. Nederlandse economen van nu
- 140. De hoogste eer: de Nobelprijs voor de economie

ANDERE ECONOMIE

- 141. De Kenniseconomie
- 142. Virtuele economie
- 143. Freakonomics
- 144. Culturele economie
- 145. dubbel
- 146. Samenleving en economie
- 147. Vertrouwen
- 148. Duurzaamheid
- 149. De economie van internet
- 150. De economie van de liefde

Hoezo Economie?

1-2 Inleiding

Zo veel in dit leven draait om economie. De kranten staan vol met economisch nieuws, zeker met de economische crisis van de laatste jaren. Maar sowieso ontkomt niemand in het dagelijks leven aan de economische werkelijkheid. Je krijgt er mee te maken wanneer er brood op de plank moet komen, wanneer je de arbeidsmarkt op moet. (Kijk, dat is al een economisch begrip: de arbeidsmarkt.) Maar ook wanneer je je geld wil uitgeven of investeren. Hoe werkt geld eigenlijk? En wat doen banken nu precies? Misschien zit je zelfs met nog grotere vragen als: waarom is er nog zoveel armoede? Of: kan de economie altijd maar doorgroeien? De kans is groot dat je met vele vragen zit, maar dat je economie te ingewikkeld vindt en je je

liever op de vlakke houdt. Dat doen veel mensen. Alles wat maar naar economie ruikt gaan ze angstvallig uit de weg.

Toch kun je beter dit boekje zo nu en dan ter hand nemen om te begrijpen waar het in de economie allemaal over gaat. Je zult merken dat je het economisch nieuws snel beter kan volgen, en dat je eigen rol in de economie beter snapt. Geld? Marktwerking? Recessie? Overheidsschuld? Je kunt het allemaal onder de knie krijgen. Voordat je het weet, kan je er over mee praten. Wie weet ga je economie nog leuk vinden ook.

Je zult al gauw merken dat economie een aparte taal heeft. Neem nou het woord 'geld'. Economen gebruiken het woord geld om ruilmiddelen te duiden, zoals biljetten en bankrekeningen waarmee je kunt ruilen. Andere mensen gebruiken geld voor alles en nog wat. Als ze zeggen dat iets veel geld kost, zou een econoom zeggen dat de prijs hoog is. Veel geld hebben is in economentaal een groot vermogen hebben dat in stenen kan zitten, of in aandelen, of in iets anders dat niet direct geld is. En weet je wat economen bedoelen met opportunity costs? Het staat in het boek (het betekent dat een activiteit als het lezen van dit boek iets kost omdat je ook iets anders had kunnen doen).

Blader door dit boek, en het zal je opvallen hoe veelzijdig economie is, hoe prikkelend ook. Het gaat over heel wat meer dan geld. Over de kwaliteit van het leven bijvoorbeeld, en over creativiteit, ondernemerschap en duurzaamheid.

Wij, de schrijvers van dit boek, vinden economie heel leuk. We zijn er iedere dag mee bezig, door er onderzoek naar te doen, door het te doceren en door er over te praten. Erwin Dekker onderzoekt het gedachtegoed van liberale economen, Paul Teule het ontstaan van het begrip bruto binnenlands product, en Arjo Klamer de economie van waarden. Sander Geenen heeft ons kundig geassisteerd; hij studeert economie. Het schrijven van dit boek heeft ons zoveel plezier gegeven dat we ermee door willen gaan. U kunt onze blog vinden op klamer.nl.

3. Het aardige van de economie

Economie is gewoon leuk. Door iets van economie te weten, begrijp je het nieuws bijvoorbeeld beter. Als je de begrippen, de ideeën en de namen die je in dit boekje vindt, in je op neemt, zul je merken dat het nieuws veel meer gaat leven. Dan begrijp je bijvoorbeeld het gedoe over begrotingstekorten, belastingen, hypotheekrenteaf trek, de beurzen, de euro. En dat is leuk.

Het aardige van de economie is verder dat je er van alles in kan waarmaken. Stap de economie in en je merkt dat je in de economie geld verdient, van alles en nog wat kan ondernemen, en je kunt er natuurlijk van alles en nog wat kopen, van mooie auto's tot mooie kunst, van spannende vakanties tot lekkere wijn. Je zou bijna denken dat die hele economie er helemaal voor jou is, om aan al je wensen en verlangens tegemoet te komen. Nou ja, je zult wel wat moeten doen, of bedenken, om geld te verdienen, maar het blijft aardig.

Aardig is ook om te bedenken hoe vernuftig zo'n economie in elkaar zit. Zoveel mensen die van alles en nog wat doen en op een of andere manier werkt dat allemaal. Hoe dat kan? Waarom leidt het gedrag van al die mensen niet tot een chaos? Het is een wonder, zou je kunnen denken. Het aardige is dat je dit wonder met de ideeën in dit boekje onder de knie kunt leren begrijpen. Dan hoeft je niet meer zo op te kijken tegen economen. En dat is ook best aardig.

4. Het onaardige van de economie

Denk je bij economie aan geld, aan hebzuchtige mannetjes en vrouwtjes die alleen maar meer geld willen hebben, aan al het materialistisch gedoe, dan stuit je op het onaardige van de economie.

Zit je te genieten van een lekker wijntje, dan wil je niet lastig gevallen worden door een economisch onderlegde tafelgenoot die een heel verhaal ophangt over de markt voor wijnen, en over de prijzen van wijnen. Je hebt ook geen zin in gesprekken over hypotheekrentes, of over de nieuwste trucs om in de aandelenmarkt flink veel geld te verdienen. Dan is economie onaardig en degene die het erover heeft domweg vervelend, of saai.

Onaardig wordt de economie ook bij het besef dat ze gedomineerd wordt door machtige anonieme bedrijven, dat de managers van die bedrijven vooral bezig lijken te zijn met het vullen van de eigen zakken, dat een groot deel van de mensen in armoede blijft leven ondanks de aanhoudende economische groei. En economen kunnen onaardig of gewoon vervelend zijn wanneer ze het steeds maar hebben over hoeveel alles kost, wanneer ze overdreven moeilijk doen, of hun typische economentaaltje spreken.

Bedenk je dus voordat je alles wat je uit dit boekje leert gaat delen tijdens een gezellige bijeenkomst. Hoe leuk je economie ook mag vinden, je zult ontdekken dat veel mensen allergisch zijn voor alles wat ook maar naar economie ruikt, en dan vooral wanneer ze plezier willen hebben.

5. Wat is economie?

Economie staat voor het dagelijks handelen van mensen. Preciezer is economie al het handelen dat gericht op het realiseren van waarden. Economie gaat over het produceren en consumeren, over bedrijven en overheden, over prijzen en lonen, inflatie en werkloosheid, over de financiële wereld, en over welvaart en welzijn van mensen.

Eigenlijk is economie niet zo gemakkelijk te definiëren. Niet-economen denken meestal dat economie over geld gaat. Geld speelt inderdaad een belangrijke rol in de economie, maar het gaat over zoveel meer.

Economen leren elkaar dat economie over schaarste gaat en over de wijze waarop mensen omgaan met schaarse middelen om zo groot mogelijke welvaart te realiseren. Helemaal sluitend is die definitie ook weer niet. Je kunt heel goed de economische pagina van kranten lezen zonder aan die definitie te denken. Daarbij komt dat economen ook over overvloed spreken en tal van andere zaken die niet direct met schaarste te maken hebben. Een econoom, een zekere Jacob Viner, suggereerde daarom als definitie dat economie is waar economen het over hebben. Maar dat zou betekenen dat economen een **monopolie** hebben op het gesprek over de economie en dat is zeker niet zo.

Denk aan het realiseren van waarden; dan heb je de economie redelijk goed te pakken. Dan zie je dat de economie niet alleen gaat om wat in markten gebeurt, of in bedrijven, of over geld, maar ook over jouw beslissing al dan niet kinderen te nemen (hoe waardevol is voor jou een leven met kinderen?), je toe te leggen op een kunst of een sport (omdat dat waardevol voor jou is), enzovoort.

6. Alles is economie

“Alles draait om geld.” “Uiteindelijk is alles terug te leiden tot economische belangen.” “Zelfs de grootste weldoener dient een eigen belang.” Redeneer je zo, dan kom je gauw uit op de stelling dat alles economie is.

Karl Marx was één van de eerste denkers die in alles wat mensen deden, economische belangen zag. Een bedrijf dat een programma heeft om arme mensen te helpen in Afrika, blijkt dat te doen voor haar reputatie, om de eigen werknemers te motiveren en daarmee om de winst te vergroten. Alles draait om de winst, zo beweert Marx, en met hem vele anderen. Bedrijven zullen er alles aan doen om te zorgen dat mensen blijven kopen, of ze de spullen nodig hebben of niet. En iedereen streeft ernaar om zoveel mogelijk geld te hebben om zoveel mogelijk te kopen. Alles is economie.

Eenzelfde boodschap krijg je als je naar hedendaagse economen luistert. Denk jij dat je partner kiest omdat je van hem of haar houdt, de econoom zal je laten zien dat partner keuze een kwestie van prijs is. Aantrekkelijke partners kosten meer dan minder aantrekkelijke partners. Mooie mensen zijn duur. Dat zijn kinderen ook. Hoe rijker mensen zijn, hoe meer kinderen kosten. Alles is economie.

En waarom mensen een fooi achterlaten in een restaurant waar ze waarschijnlijk niet terugkeren? Omdat ze aardig zijn? Of omdat genereuze mensen het beter doen in de huwelijksmarkt? Uiteindelijk telt alleen het eigenbelang. Alles is dus economie.

Je kunt er ook anders over denken. Lees daarom door.

7. Niet alles is economie

Mensen doen aan politiek, ze hebben lief, ze genieten van kunst, ze dollen met vrienden, ze hebben gevoelens, ze hebben allerlei relaties met andere mensen, ze zijn lid van clubs, partijen en verenigingen en dat alles is iets anders dan economie. Tenminste als je bij economie aan ruil en geld denkt.

Neem vriendschappen. In een goede vriendschap geven economische beweegredenen geen pas. Zou je merken dat een vriend van je een boekhouding bijhoudt van wat hij allemaal voor jou gedaan hebt, en jij voor hem, keurig in hoeveelheden geld uitgedrukt, dan is het waarschijnlijk snel gedaan met de vriendschap.

Loop nu eens langs wat je deze dag gedaan hebt. Misschien heb je wat gepraat met je huisgenoten, je hebt wat gesport, of je hebt de krant gelezen. Je hebt misschien wat geld uitgegeven, maar serieus, hoeveel van alles dat je vandaag gedaan hebt, kan je aanmerken als strikt economisch handelen?

Als je een getraind econoom bent, dan heb je daar misschien nog wel een antwoord op (zie **alles is economie**), maar heeft het zin om alles economisch te denken, is het interessant om steeds in economisch termen te spreken, werkt dat goed in de gesprekken die je door de dag heen voert?

Ook economen praten en denken niet de hele dag in economische termen. Probeer het eens. Zoals een collega die dat probeerde door vanuit zijn luie stoel tegen zijn vrouw te roepen dat zijn **opportunity costs** te hoog zijn om het gras te gaan maaien. Dat huwelijk heeft geen stand gehouden.

8. Schaarste en overvloed

Economen hebben de gewoonte de economische wetenschap te definiëren als de wetenschap van schaarste, maar in de werkelijkheid beleven we in de rijke westerse wereld vooral overvloed. Supermarkten puilen uit, vliegvelden zijn overvol, en er is zoveel dat je kunt doen. We consumeren maar, produceren bergen afval. Hoezo schaarste?

Schaarste is subjectief. Wil je steeds meer, wil je een groter huis, meer tijd voor vakantie, meer liefde, dan ervaar je schaarste. Ben je tevreden met wat je hebt, dan niet. Rijk zijn zij die tevreden zijn, en arm die alleen maar meer willen hebben.

En overvloed stompt af. Als er teveel informatie is, teveel om uit te kiezen, dan schermen mensen zich af. Overvloed kan ook een gevoel van onbehagen genereren. Mensen gaan beseffen dat het zo niet door kan gaan, dat het allemaal te veel is, dat het wel genoeg is zo, dat alles niet steeds groter en meer moet worden, dat we moeten consuminderen.

Maar in andere delen van de wereld is schaarste vaak objectief. Er is te weinig voedsel, er zijn te weinig scholen en te weinig ziekenhuizen. Ook is het niet lang geleden dat zulke tekorten in het Westen heel normaal waren. De oorspronkelijke economen waren vaak gemotiveerd door zulke sociale problemen, wilde die begrijpen en, vaak, er iets aan doen.

Het is maar hoe je de economie bekijkt. Maar hoe je het bekijkt, maakt wel veel uit!

9. Een kwestie van kwantiteit: is meer beter?

In de economie gaat het over hoeveel, over kwantiteiten dus. Hoeveel winst heeft een bedrijf gemaakt. Hoeveel verlies? Hoeveel banen levert een investering op? Hoeveel euro's brengt het toerisme in het laatje? Hoeveel verdient iemand? Hoeveel minder, of meer, dan iemand anders?

Wanneer we horen dat iemand arm is, denken we onmiddellijk dat zo'n iemand te weinig geld heeft. Het gaat dan om een kwantitatief tekort. Meldt een bedrijf een succesvolle periode achter de rug te hebben, dan is de veronderstelling dat het meer omzet heeft gedraaid en meer winst heeft behaald. Het gaat dan om een kwantificeerbaar succes.

Dat de economie zo vaak over kwantiteiten gaat, komt omdat we de kwantiteiten meestal goed kunnen meten. We kunnen vrij eenvoudig vaststellen hoeveel bezoekers een popconcert heeft getrokken—het is een kwestie van tellen. Of de bezoekers het leuk hebben gevonden is moeilijker te meten; de beleving is kwalitatief, zou je kunnen zeggen, en dus niet goed meetbaar.

Wanneer resultaten belangrijk zijn, zie je dat kwantitatieve metingen bepalend gaan worden. Verpleegsters in de thuiszorg worden afgerekend op het aantal bezoeken dat ze iedere dag afleggen, advocaten op het aantal gedeclareerde uren en wetenschappers op het aantal publicaties.

Managers hebben graag kwantificeerbare doelen want daar kunnen ze op sturen. Haalt een verpleegster haar dagelijkse quotum niet, dan kan de manager ingrijpen. Dat kan de manager van een advocatenbureau ook wanneer declarabele uren achterblijven bij het gestelde doel. Meten is weten, zegt de manager dan. Jammer is dat de kwaliteitsvraag vaak achterwege blijft. Hoe goed was de zorg die de verpleegster leverde, en wat schreef de wetenschapper?

10. Of gaat het om kwaliteit?

Kwaliteit staat voor de hoedanigheid van iets in positieve zin. Een kwaliteitskrant is een goede krant. Een stad met kwaliteiten is een stad met aantrekkelijke eigenschappen. Een bedrijf dat streeft naar kwaliteit wil goede producten produceren op een manier die goed is voor de mensen die er werken en voor het milieu.

Je zou denken dat het in de economie gaat om kwaliteit. Je wilt toch een goed leven? Een goed leven heeft bepaalde kwaliteiten—een warme familie, sterke vriendschappen, inspirerend werk, spannende vakanties, intellectuele uitdagingen, mooie kunst enzovoort. En we willen allemaal een goede samenleving, met de kwaliteiten die belangrijk zijn voor ons zijn.

Het lastige met kwaliteit als doel is dat kwaliteiten moeilijk te duiden zijn. Wat is nu een goede vriendschap? Wat is goed werk? Wanneer is een buurt goed? Niemand die het echt weet. Dat maakt onzeker en zorgt ervoor dat we er dagelijks met elkaar over spreken. Dan vinden we dat een vriend geen echt goede vriend is, dat het andere werk toch beter is, dat de krant minder goed geworden is na de bezuinigingen, dat de buurt aan het verloederen is, en dat dit land niet meer is wat het ooit was. Kwaliteit vraagt om een inschatting, een oordeel.

Kwaliteit is belangrijk voor vakmensen en professionals. Bij hen gaat het vooral om de kwaliteit van het werk dat ze afleveren. Het is een kwestie van beroepseer om goed te doceren, goede schoenen of hoeden te maken, goed te schilderen en goede maaltijden voor te bereiden. Dat neemt niet weg dat de hoeveelheid belangrijk blijft. Een kok kan niet leven van één fantastische maaltijd, hij moet er vele maken per avond om rond te komen.

11. Verklaren, voorspellen en duiden

Waarom gaat het soms zo slecht met de economie? En waarom soms juist zo goed? We willen dat de economische wetenschap dat verklaart, maar eigenlijk ook dat economen de economie zou goed doorhebben dat ze kunn voorspellen. Als je weet hoe het zit dan zou je ook moeten weten wat er gaat gebeuren met, zeg, de beurskoersen wanneer de overheid bezuinigt. Verklaren en voorspellen gaan samen, zou je zeggen.

In de praktijk blijkt het verklaren en het voorspellen wat lastig. Om te verklaren maken economen meestal modellen van de werkelijkheid. Die modellen, hoe ingewikkeld ze ook eruitzien, blijven beperkt in hun weergave van de werkelijkheid en daarom schieten ze altijd wel tekort in een sluitende verklaring. Het voorspellen valt ook niet mee omdat we te maken hebben met veel ingewikkelde processen die op allerlei manieren op elkaar reageren, en met mensen. En mensen kunnen grillig zijn in hun gedragingen.

De economische wetenschap heeft dan ook niet zo'n grote invloed vanwege de verklaringen en de voorspellingen die ze te bieden heeft. Ze heeft uiteindelijk de grootste invloed met de begrippen en manier van denken die ze heeft ingebracht. Zoals je zult merken als je dit boek doorbladert, doet de economie je denken in termen van markten, prijzen, investeringen, kapitaal, opportunity costs enzovoort, allemaal begrippen die, als je ze doorhebt, verhelderend werken. En je gaat anders denken, je gaat doordenken over de effecten van, zeg, bezuinigingen, inflatie of de eurocrisis. Economie helpt je verschijnselen te duiden waardoor je er grip op krijgt. En dat geeft een machtig gevoel.

12. Economen gebruiken beelden

Economen gebruiken woorden om duidelijk te maken wat er in de economie gaande is. Vaak zijn dat andere woorden dan welke niet economen gebruiken zoals vraag- en aanbod, prikkels, elasticiteit, multiplier, welvaart, rente, efficiëntie. Economen hebben, zou je kunnen zeggen, een eigen taal ontwikkeld. Studeer je economie, dan studeer je eigenlijk een speciale manier van spreken.

Economen hebben daarnaast bijzondere beelden ontwikkeld waarmee ze de economie proberen voor te stellen. Het meest eigenaardige beeld is dat van een markt. Ze ontleen dat beeld aan een markt zoals je die op het marktplein kan zien, maar ze maken er iets aparts van, met een tekening van vraag en aanbod, met de gedachte van de prijs die als een onzichtbare hand (ook een beeld) markten in evenwicht brengt. Een mens stellen economen vaak voor als rekenmachine die steeds weer het maximale nut en de maximale winst van een keuze uitrekent. Ze weten ook wel dat mensen in het echt anders zijn, maar ze proberen met die beelden de wereld en het menselijk gedrag beter te kunnen begrijpen. Ook wordt een van de economie of de economie als geheel op een typische manier verbeeld: Duitsland is “de motor” van de Europese economie (die dan dus een auto is), een land dat niet groeit is een “patient” (met de econoom als dokter natuurlijk).

De retorica van de economie gaat over de beeldspraak, de metaforen, waarmee economen de economie door proberen te krijgen. Realiseer je wel dat metaforen niet letterlijk ‘waar’ zijn. Een econoom die zegt dat het onderwijs een markt is, gelooft niet letterlijk dat er elke school vol standjes, koopmannen en koopjesjagers zit, maar wel dat het onderwijs, met vragers, aanbieders, producten en prijs, zich ten dele *als* een markt gedraagt.

13. Positieve en normatieve economie

Sinds **Milton Friedman** een boek schreef over positieve economie, is het gemeengoed te zeggen dat economen zich enkel hiermee bezig moeten houden. Positieve economie houdt zich namelijk bezig met het beschrijven, analyseren en voorspellen van economische fenomenen, zoals ze “zijn”. Het duiden hiervan en vooral het oordelen hierover behoort aldus Friedman tot de normatieve economie, en is geen onderdeel van de wetenschap, maar het domein van de ethiek. De positieve economie gaat dus over hoe het is, de normatieve economie over hoe het moet zijn (en daarmee over hoe je wil dat het is).

Deze overtuiging, of zelfs maar de scheiding tussen de twee was lange tijd niet vanzelfsprekend. Adam Smith was moreel filosoof en econoom. Ook in de negentiende eeuw combineerde economen analyse met sociale kritiek. Maar eind negentiende eeuw ontstond er een groep die een scheiding wilde tussen economisch beleid en de bestudering van de economie. Tot die tijd had de wetenschap ‘political economy’ geheten. Vanaf nu moesten we door met alleen de economie.

Deels hoorde deze ontwikkeling bij de professionalisering van de wetenschap. Toch is het een kunstmatige scheiding. Milton Friedman is bijvoorbeeld beroemder als grote voorstander van marktwerking, dan als beschrijver van de economie. En ook in de huidige economische crisistijd staan economen te springen om te vertellen wat er gedaan moest worden.

En als je erover nadenkt, is het eigenlijk ook niet zo gek dat de experts van de economie ook advies geven over economisch beleid. Wie zou het anders moeten

doen? We moeten alleen scherp in het vizier houden dat hun advies een combinatie is van kennis en politieke overtuiging, en geen absolute waarheid.

14. If you're so smart...

Wie deze zin kan afmaken weet waarom je moet oppassen met mensen die je weten te vertellen hoe je met hun formule rijk kunt worden. En dat economen die je wijs maken dat zij de toekomst kunnen voorstellen, niet wijs zijn. Want zo'n formule is er niet, en zo'n voorspelling is logischerwijs onmogelijk.

If you're so smart, *why aren't you rich?* Het is een bekende Amerikaans gezegde, en oh zo waar. Als iemand weet hoe je rijk kan worden, dan moet hij met zijn formule zelf schandalig rijk geworden zijn, en gaat hij jou niet vertellen hoe ook jij rijk kan worden. Waarom zou hij?

En als wij economen de toekomst zouden kunnen voorspellen, dan gaan we ons niet uitsloven met het schrijven van boekjes als deze. Natuurlijk niet, als wij de toekomst kunnen voorspellen, dan zouden we nu ons geld verbrassen op een Caribisch eiland. En dan gaan wij jou niet vervolgens vertellen wat wij weten, want als iedereen onze voorspellingen anticipeert, komen die voorspellingen niet uit. Als wij voorspellen dat de aandeelkoersen volgende maand flink gaan zakken, verkoopt iedereen die dat hoort op staande voet al hun aandelen en zakken de koersen direct, en niet volgende maand, zoals wij voorspeld hadden.

Dus de volgende keer wanneer iemand jou probeert wijs te maken hoe rijk te worden of wat de toekomst brengen zal, hoef je alleen maar te zeggen: if you're so smart... Hij mag de rest zelf invullen.

15. Economen hebben humor

Een economieprofessor en een van zijn studenten lopen over de campus. "Kijk!" zegt de student, "Daar ligt een briefje van €100 op straat!". "Nee hoor," antwoordt de professor, "dat kan helemaal niet. Als daar echt €100 lag, had iemand het wel opgeraapt."

Deze grap is één van honderden "economengrappen" die je op het internet kunt vinden. Vooral economen zélf vinden dit leuk—er is zelfs een econoom, Yoram Bauman, die optreedt als *stand-up economist*. Je vindt hem ook op YouTube.

Economengrappen zijn leuk omdat ze ons wijzen op de onvolkomenheden van de economische kijk op het leven. De professor in bovenstaande grap gaat zo ver in zijn aannames dat hij de werkelijkheid om zich heen niet meer ziet. Nog een: Hoe weet je dat je econoom bent? Als je een uur bezig bent met het samenstellen van bundels met speelgoed voor €25 en aan je kind vraagt om er een uit te kiezen.

Een ander punt van kritiek die in economenhumor zit is dat economen zo weinig duidelijkheid geven. De Amerikaanse President Truman verzuchtte ooit: "Give me a one-handed economist! All my economists say, 'On the one hand, on the other.'" Ook kunnen economen helemaal niet voorspellen: een econoom weet morgen, waarom dat wat hij gisteren voorspelde, vandaag niet gebeurde.

Een laatste categorie grappen gaat over het saaie, onromantische gehalte van de typische econoom: "Ik denk dat ik mijn man ga verlaten," klaagde de vrouw van de econoom tegen een vriendin. "Het enige wat hij doet is staan aan de rand van het bed en zeggen hoe goed het allemaal gaat worden". En: Een econoom is iemand die niet genoeg charisma had om accountant te worden.

Gelukkig maar dat we om onszelf lachen.

Hoe de economie in elkaar steekt

16-19 Economische ordening: wie maakt wat, wie krijgt wat? (4 bladzijden)

Één van de belangrijkste vragen die je kunt stellen in de economie is hoe het toch kan dat van alles en nog wat geproduceerd wordt, en dat alles op een of andere manier bij de juiste mensen terecht komt? Die mango's die je nodig hebt voor de smoothies tijdens een feest, kan je zomaar in de supermarkt halen, en voor niet zoveel geld ook nog. Hoe wordt dat georganiseerd? Wie zorgt ervoor dat er niet teveel mango's geproduceerd worden, of juist te weinig?

Ga je mee in deze vragen, dan ben je op weg een heuse econoom te worden. Het is vragen naar het wat—wat wordt er zoal geproduceerd?—, het hoe—hoe wordt geproduceerd?—, en voor wie—voor wie wordt geproduceerd? In de economische wetenschap definiëren deze vragen het orderingsvraagstuk.

Het antwoord gaat meestal over de hoeveelheid markt dan wel de hoeveelheid overheid die de ordening moet bepalen. Maar er zijn alternatieve ordeningen.

[tekening van de vier sferen.]

Om al de mogelijke ordeningen van de economie door te hebben, is het nuttig om vier sferen te onderscheiden, zoals in deze afbeelding.

Ordering thuis, in de oikos.

Het begint met de *oikos*, de sfeer waarin ieder mens opgroeit, en thuis is. ('Oikos' zit in het woord economie dat *oikos nomos*, de wet van de huishouding, betekent) De *oikos* kan een stam zijn, een kibbutz, een sociale gemeenschap, of, in ons deel van de wereld, een gezin. De *oikos* is de sfeer van de afhankelijkheid, van het met elkaar delen. Iedereen draagt op zijn of haar manier wat bij, iedereen deelt min of meer naar behoefte. Wil je wat in jouw *oikos*, dan kan je het vragen, je kunt gaan zeuren, huilen wellicht, of je pakt het gewoon met het risico dat de anderen kwaad worden. In stammen bepalen veelal de oudsten wie wat doet en wie wat krijgt. Of het is een kwestie van gewoontes. Denk maar hoe het werkt in hedendaagse gezinnen.

In ontwikkelde economieën kan een *oikos* geen economie op zich vormen. Daar is meer voor nodig.

De ordening via de sociale sfeer

Veel gebeurt in de sociale sfeer, buiten de *oikos* maar ook buiten de overheid en de markt. Mensen vormen relaties, zoals met collega's, kennissen en vrienden. Ze worden lid van clubs, verenigingen en partijen. En zo maken ze een samenleving. De sociale sfeer brengt veel van waarde voort, zoals vriendschappen, collegialiteit, vakmanschap, politiek, buurten, sport, wetenschap en kunsten.

In Nederland is de sociale sfeer van oudsher sterk georganiseerd in de vorm van bijvoorbeeld waterschappen, gildes vroeger, bedrijfsverenigingen nu, clubs en verenigingen.

De kwaliteit van de sociale sfeer is bepalend voor van alles en nog wat, zoals vertrouwen en saamhorigheid. Slecht functionerende samenlevingen worden gekenmerkt door grootschalige corruptie, mensen die aan hun lot worden overgelaten, achterdocht, en weinig respect voor eigendom en voor het leven. Een sterke samenleving voedt het onderlinge vertrouwen en respect, en zorgt voor solidariteit.

De markt heeft haar eigen logica

As je iets met vreemden tot stand wilt brengen, dan werkt de sociale aanpak minder goed. Dan biedt de markt uitkomst. Volgens de logica van de markt onderhandel je met de vreemdeling over het quid pro quo, voor wat hoort wat. Het is een kwestie van gelijk oversteken, een berenhuid voor een klompje geld. In dat geval spreken we van ruil of een transactie. Kenmerkend is dat de transactie vrijwillig is en dat beide partijen er beter van worden (want anders zouden ze niet meedoen).

In de markt gaat het om vraag en aanbod, om prijzen, om het direct afrekenen (want dat doe je niet in de oikos en de sociale sfeer). En het gaat om eigendom. Zodra je die berenhuid hebt geruild voor dat klompje goud, is die van jou. De markt, of eigenlijk het systeem van heel veel markten samen, heeft een eigen mechanisme gebaseerd op de signalen van de prijzen. Goedkope berenhuiden zijn niet aan te slepen. Zijn ze te duur, dan zijn ze niet te verkopen. Geld, of beter de prijs, zorgt voor de juiste prikkels. Zoals Adam Smith het zei, het mechanisme van de prijzen zorgt als een onzichtbare hand dat vraag en aanbod in evenwicht blijven.

De overheid heeft een andere logica.

De overheid werkt met programma's en regels. Politici bepalen de regels en ambtenaren passen de regels toe. Politici bepalen hoeveel belasting iedereen moet betalen, wanneer je recht het op een uitkering en waaraan je moet voldoen wanneer je een bank wilt beginnen, of een internet bedrijfje. Daarnaast heeft de overheid allerlei programma's, zoals de politie en de brandweer, waarmee ze nuttige diensten verleent, ze zorgt voor wegen en voor de riolering.

De logica van al deze regels gaat uit van gelijkheid: iedereen met gelijke omstandigheden heeft gelijke plichten en rechten. Liefde die zo belangrijk is in de oikos past niet in de logica van de overheid. De ruil van de markt ook niet, hoewel de overheid de logica van de markt steeds vaker hanteert, door je te laten betalen voor een paspoort bijvoorbeeld.

Eenzelfde logica passen bedrijven intern toe door zoveel mogelijk processen in regels te vatten.

20. Wat kunnen huis, bedrijf en land van elkaar leren?

Economie is de leer van het huishouden, zou je kunnen zeggen. En wat voor economie je bedrijft hangt af van welk huis (oikos) je analyseert. De micro-economie kijkt hoe individuele huishoudens beslissingen maken, hoe een consument kiest tussen eten en kleding, of hoeveel een bedrijfshuishouding produceert. De macro-econoom kijkt naar huishoudens in het groot, zoals landen. Het is niet voor niets dat macro-economie ook staathuishoudkunde of volkshuishoudkunde wordt (of eigenlijk werd) genoemd.

Het interessante is dat veel van de wijsheid van het ene type huishouden ook verhelderend kan werken voor andere huishoudens. **Adam Smith** bijvoorbeeld

probeerde de angst voor internationale specialisatie en vrijhandel weg te nemen, door te laten zien dat een individuele kleermaker en schoenmaker ook niet alles zelf maken, maar zich specialiseren en met elkaar handelen. En, zegt Smith, wat verstandig is voor een individuele familie kan toch geen dwaasheid zijn voor een koninkrijk?

De Nobelprijseconoom Joseph Stiglitz gebruikt in zijn kritiek op het **BBP**—dat alleen de huidige productie meet en geen rekening houdt met het kapitaal en schulden van een land—, het bedrijfsniveau om zijn punt te maken: om een bedrijf te waarderen moet je ook naar de balans (bezittingen en schulden) kijken—alleen de omzet is niet genoeg. Waarom doen we dat dan niet ook op landniveau? (We spreken overigens soms over landen in termen van bedrijven: denk aan de “BV Nederland”.)

Zulke vergelijkingen gaan overigens niet altijd op. **Keynes** wees erop dat hoewel het in crisistijd voor een familie of bedrijf verstandig is om geld achter de hand te houden, dit voor een land als geheel niet goed is. Dit staat bekend als de spaarparadox (*paradox of thrift*).

21. Private en Collectieve goederen

Private goederen zijn goederen die je kan kopen en die van jou zijn. Collectieve goederen kan je niet kopen, ze zijn niet van jou of iemand anders, ze zijn van iedereen. De lucht is een voorbeeld van een collectief goed omdat de lucht van iedereen is. Een auto is een privaat goed want als die van jou is, is -ie niet van een ander.

Het verschil zit ‘m in wat we rivaliteit noemen: Als je jouw auto gebruikt, kan een ander dat niet doen, maar als jij frisse lucht insnuift, kan een ander dat tegelijkertijd ook doen. Wij concurreren, of rivaliseren, met elkaar om het bezit van privégoederen en doen dat niet om het bezit van collectieve goederen.

Collectieve goederen zijn een zaak van de overheid. We zien echter een beweging om steeds meer collectieve goederen te privatiseren. Denk aan energie, transport, de post, onze gezondheidszorg, en (in Amerika) zelfs een deel van defensie. Privatisering is altijd met controverse omgeven.

Private goederen zijn overigens ook een taak van de overheid, in zoverre dat het eigendom wettelijk moet worden beschermd en moet worden gehandhaafd (met de collectieve goederen van justitie en politie). Maar bij sommige private goederen is dat geen uitgemaakte zaak, en ook daar speelt rivaliteit weer een rol. Wie een auto steelt, weet zeker dat de eigenaar er niet meer in kan rijden. Maar wie illegaal muziek download, zit daar niemand mee in de weg. In principe hebben we het **intellectueel eigendomsrecht** hiervoor, maar sommigen beweren dat veel immateriële goederen, zoals muziek, maar ook recepten voor medicijnen, eigenlijk als collectief beschouwd zouden moeten worden.

22. Intellectueel eigendom

Wat je met je eigen handen hebt gemaakt is van jou. We hebben eigendomsrechten (en politie en justitie) in het leven geroepen om je tegen diefstal te beschermen. Maar er zijn ook tal van immateriële producten, die je met je geest maakt, die ook bescherming nodig hebben—denk aan muziekstuk, roman, maar ook aan medicijn,

software, uitvinding of ontwerp. Dit doen we met intellectuele eigendomsrechten zoals auteursrechten of patenten.

Strikt genomen kun je een muziekstuk niet van een componist afpakken, of een ontwerp van een architect. Het is oneindig vermenigvuldigbaar. Maar intellectuele eigendomsrechten zijn toch nodig, want zonder een (tijdelijk) monopolie op geestesvruchten te waarborgen, neem je een belangrijke motivatie weg om überhaupt creatieve werken te maken. Als een uitvinder zijn ontwikkelingskosten niet kan verhalen op de gebruikers, waarom zou hij er dan nog aan beginnen? Uiteindelijk profiteren we allemaal van creativiteit, van iPhone, tot Windows, van margarine tot muizenval. En al die kunst en cultuur niet te vergeten.

Maar soms het wringt wel. Denk aan de eeuwige strijd tussen de farmaceutische industrie en arme landen: de ontwikkelingskosten moeten worden terugverdiend, maar veel landen kunnen de dure medicijnen niet betalen. Maar ook is het de vraag of je wel alles moet willen beschermen. Er zijn al wetenschappers die vormen van leven hebben gepatenteerd.

In het digitale tijdperk lijkt intellectueel eigendom overigens steeds vaker een ouderwets instrument. Veel auteurs, artiesten en programmeurs stellen hun werk vrij beschikbaar (Creative Commons). Uit onderzoek van cultureel econoom Christian Händke blijkt dat het aanbod van muziek ondanks illegaal digitaal kopiëren helemaal niet afneemt. En vele innovaties, denk aan Wikipedia, zijn meer sociale ondernemingen, dan uitvindingen waar op moet worden verdiend.

23. Sociale goederen: van wie is een vriendschap?

Sociale goederen zijn goederen die gedeeld worden door twee of meer mensen. Een gezin is een typische sociaal goed. Je hebt een gezin, of je hebt hem niet. Een gezin kost veel geld en inspanning, maar een leuk gezin levert ook veel op. Veel mensen noemen hun gezin hun belangrijkste bezit. In dat opzicht is een gezin iets als een auto of een huis. Maar je kunt een gezin niet kopen of verkopen. Een gezin is ook niet van iemand in het bijzonder. Een gezin is van haar leden; het is een gedeeld goed.

Sociale goederen zijn de belangrijkste goederen die mensen bezitten. Het gaat om goederen als vriendschappen, clubs, een partij, collega's, netwerken, een leuk café waar je graag komt, de buurt, en de samenleving. Iedere relatie is een sociaal goed. Kunst is een sociaal goed en wetenschap ook.

Een sociaal goed komt tot stand als coproductie. Tenminste twee mensen zijn nodig om een relatie te vormen. Wil je een gezin, of wil je wetenschapper of kunstenaar zijn, dan zal je er iets voor moeten doen, je zult moeten bijdragen net als de andere leden van de club. Gratis meeliften is er niet bij. Het gaat om wederkerigheid: jij doet dit, dan doe ik dat. Veel zogenaamd altruïstisch gedrag is niet anders dan het leveren van een bijdrage aan een of ander sociaal goed.

Sociale goederen zijn niet privaat omdat je ze niet kan kopen of verkopen. Maar ze zijn ook niet collectief omdat de eigenaars (zoals gezinsleden) anderen uitsluiten. Sociale goederen, zoals clubs, relaties en gemeenschappen zijn van groot belang in een samenleving. Economen onderzoeken hoe zij bijdragen aan onderling vertrouwen, en daarmee aan het functioneren van markten en overheden.

24. Corporatisme

Nederland is een corporatistisch land. Nooit geweten, hé? En toch maakt het veel uit, zoals buitenlanders die in Nederland aan de slag gaan, snel zullen beamen. Corporatisme is de gedachte dat de samenleving dient te bestaan uit verschillende verbanden die organisch samenwerken. Deze Nederlandse vorm noemen we ook wel het poldermodel. Overleg en samenwerken vormen de kern.

Corporatisme betekent onder meer dat net als in het oude gildesysteem ambachtslieden, bakkers, tuinbouwers, metaalbedrijven enzovoort georganiseerd zijn in bedrijfsschappen, dat werkgevers verenigd zijn in wat nu het VNO-NCW heet, en dat werknemers verenigd zijn in vakbonden en dat deze organisaties voortdurend met elkaar overleggen over bijvoorbeeld de lonen, maar ook over arbeidsvoorwaarden en over pensioenen (die ze in sommige gevallen gezamenlijk beheren.)

Een typische corporatistische instelling is de Sociaal-Economische Raad, waarin werkgevers, werknemers en onafhankelijke leden die door de kroon benoemd worden, eindeloos met elkaar overleggen over arbeidsparticipatie, inkomensverdeling enzovoort.

Karakteristiek voor een corporatistische samenleving is veel overleg—daar zijn Nederlanders dus erg goed in— en de magische aantrekkingskracht die het begrip samenwerking heeft. Wanneer Nederlandse instellingen het moeilijk hebben, of ambities hebben, dan is het geheide recept: samenwerking. Vergelijk dat eens met Frankrijk, waarbij men veel meer het conflict opzoekt. Bij onenigheid gaan arbeiders snel de straat op of leggen de snelwegen plat.

Veel overleg is overigens strafbaar volgens de Europese mededingingswetgeving. Waren bouwers altijd gewend bij grote projecten te overleggen om zo eerlijk mogelijk het werk te verdelen, nu mag dat niet meer. Ze doen het toch, want overleg zit bij Nederlanders in het bloed, en lopen zo nu en dan tegen de lamp.

25. Kapitalisme Erwin

Het kapitalisme is een economisch systeem waarin arbeidsverdeling, handel en de markt centraal staan. Het kapitalisme was aanvankelijk vooral een naam gebruikt door tegenstanders van dit systeem, waaronder Marx, maar het is tegenwoordig een redelijk neutrale term. In het kapitalisme is de productie gebaseerd op arbeidsverdeling en het gebruik van kapitaal, ofwel machines. Productie vindt binnen het systeem niet plaats voor eigen gebruik, maar voor handel en winst.

Het kapitalisme begon in Venetië en Florence tijdens de Renaissance. Daar ontstonden voor het eerst banken en een financiële markt. Door die financiële markt werd het mogelijk voor ondernemers om geld te lenen en een bedrijf te beginnen. In de achttiende eeuw werd het kapitalisme grootschalig vanwege de industriële revolutie—toen gingen kapitaalkrachtige mensen (de kapitalisten) hun geld investeren in fabrieken en machines, waarbij mensen (de arbeiders) van het platteland werden gehaald om voor een mager loon in de fabrieken te werken.

Als maatschappelijk systeem wordt het kapitalisme vaak afgezet tegen het socialisme. Het grote verschil tussen beide is dat in het socialisme de productie centraal is georganiseerd en in het kapitalisme in de handen is van ondernemers. Maar er zijn ook veel overeenkomsten, bijvoorbeeld in productiemethoden en de arbeidsverdeling. Beide systemen breken nadrukkelijk met het feodalisme. In het feodalisme zijn de markt, en de overheid relatief onbelangrijk. Productie, arbeid en

consumptie zijn daar vooral lokaal georganiseerd, en de familie of de gemeenschap staat centraal.

26. Socialisme en Communisme

Het communisme is een economisch systeem, waarin productie en consumptie centraal georganiseerd zijn. Het systeem is een alternatief voor het kapitalisme, dat volgens de communisten gebaseerd is op uitbuiting en het nastreven van eigenbelang. Binnen het socialisme kan de solidariteit de plaats innemen van dit eigenbelang. Het socialisme is binnen het denken van **Marx** een tussenfase voor het communisme. In deze tussenfase zou het proletariaat, de arbeidersklasse, de macht in handen nemen en het systeem en de mensen hervormen. Maar de termen worden even vaak als synoniemen gebruikt.

Het communisme werd door Marx gepresenteerd als het eindpunt van de geschiedenis. Voor hem was de geschiedenis een strijd van verschillende klasse, met als ultieme strijd die tussen de arbeiders en de kapitalisten. Hij voorspelde dat door concurrentie en schaalvergroting er steeds minder kapitalisten zouden overblijven, die steeds meer macht in handen zouden krijgen. De uitbuiting van de arbeiders zou toenemen, totdat de arbeiders ertegen in opstand komen. In deze opstand zouden ze de kapitaalgoederen overnemen van de kapitalisten en de zou gemeenschap het kapitaal nu bezitten. Binnen die gemeenschap zouden iedereen werken naar kunnen en consumeren naar behoefte. Er zou geen sprake meer zijn van schaarste.

Vele landen hebben gedurende de twintigste eeuw geprobeerd het communisme in te voeren. Dat experiment was niet erg succesvol, al blijft China zich communistisch noemen. Ook Westerse landen die zich kapitalistisch noemen hebben vormen van het socialisme ingevoerd in het ontwerp van hun welvaartsstaten en hebben gedaan aan een vorm van planning. Nederland heeft nog steeds het Centraal Planbureau, ook al zal het zich niet meer wagen aan een heuse planning.

27. Was Jezus een kapitalist?

We kennen de Bijbel, en vooral het Nieuwe Testament, als een boek van naastenliefde, van opoffering, opkomen voor de zwakste en afzweren van rijkdommen. Geld is de wortel van al het kwaad. In Matteüs lezen we hoe Jezus de geldwisselaars de tempel uit slaat met een zweep, hoe hij zijn toehoorders aanspoort om al hun bezittingen te verkopen en de opbrengst aan de armen te geven, en hoe hij ze voorhoudt dat het makkelijker is voor een kameel om door het oog van een naald te gaan, dan voor een rijke om in de hemel te komen. Die voorbeelden kent iedereen.

Maar toch zijn er ook voorbeelden die dit beeld nuanceren. Jezus vertelt bijvoorbeeld ook de parabel van de meester die vlak voordat hij naar het buitenland gaat zijn drie slaven respectievelijk vijf, drie en één talent in beheer geeft. Een talent is een (groot) geldbedrag uit die tijd. De slaven met de vijf en drie talenten hebben het geld geïnvesteerd en het geld verdubbeld, de slaaf met het ene talent heeft het geld begraven omdat hij bang was om het kwijt te raken. Als de meester terugkomt wordt hij woedend op de behoedzame slaaf en pakt hij hem zijn ene talent af. De slaaf had iets met zijn geld moeten *doen*.

Verder vervloekt Jezus een vijgenboom die geen vruchten draagt, en lijkt hij elders een gehaaide manager te prijzen. Het zijn deze passages die vaak worden aangehaald door (veelal Amerikaanse) Christenen die er hun geloof in ondernemerschap en de vrije markt (en hun weerzin tegen een overheid die gelijke uitkomsten afdwingt) mee ondersteunen.

Volgens **Deirdre McCloskey** was Jezus een figuur die ergens tussen het kapitalisme en het socialisme viel.

Micro-economie: Economie in het klein

28. Wat is micro-economie?

Micro-economie is de studie van het economisch gedrag van individuen en bedrijven. Het gaat hier dus om economie in het klein.

Micro-economie gaat veel over de vraag waarom mensen doen wat ze doen. We willen weten hoe ze reageren op hogere prijzen, op lagere lonen, op reclame, op hogere collegegelden. Micro-economie gaat ook over hoe bedrijven werken, waarom ze meer, of juist minder gaan produceren, waarom ze fuseren, wanneer hun winst maximaal is.

Micro-economie gaat daarmee ook veel over markten, hoe ze werken, en waarom ze niet altijd goed werken.

Het is een spannend gebied. Lange tijd veronderstelden economen dat mensen en bedrijven rationeel zijn, en dus berekenend in hun gedrag. Recentelijk is het inzicht ontstaan dat emoties ook een rol spelen, of gewoontes. Daarbij komt dat economische situaties zo ingewikkeld kunnen zijn, dat het bijna onmogelijk is om rationeel te werk te gaan. Daarom voeren economen experimenten uit, raken ze geïnteresseerd in psychologie en proberen sommige ook hun voordeel te doen met recente bevindingen van het onderzoek naar onze hersenen.

Micro-economie heeft veel invloed, op andere wetenschappen, zoals de sociologie, maar zeker ook op het beleid. Of het nu gaat om een nieuwe brug, het milieubeleid, ontwikkelingssamenwerking, een belastingmaatregel, of de pensioenregeling, de overheid zal steevast bij micro-economen te rade gaan.

29. Wat is een markt?

“Ik ga naar de markt”. Zegt iemand dat, dan is het beeld duidelijk: marktkramen, verkopers die hun waar aanbieden voor een prijs—met grote hanenpoten op een bord aangegeven—en mensen die de waar kopen. Dat beeld toont de vier belangrijkste elementen van een markt:

- Een product
- Een prijs voor dat product
- Aanbieders van het product
- En vragers naar het product.

Dat is gemakkelijk genoeg. In werkelijkheid heb je wat meer verbeelding nodig om te begrijpen wat een markt is. Meestal zie je geen marktkramen, vaak is onduidelijk wat

de prijs is, en wie de vragers en aanbieders zijn, en soms is het product moeilijk vast te stellen.

De markt voor bier bijvoorbeeld is een verzameling van allerlei plekken, cafés, winkels, kantines. De prijzen voor bier lopen behoorlijk uiteen dus is het moeilijk vast te stellen wat “de” prijs van bier is.

En vaak is het moeilijk te zeggen wat het product is. Wat koop je als je een kaartje voor een museum koopt? Het recht om door het museum te wandelen? Of betaal je voor de informatie die je krijgt?

Als het aan economen ligt, zie je overal markten. Dan zie je een markt voor ideeën, veiligheid, informatie, zorg, kinderen, of voor wat dan ook. Neem veiligheid. Je kunt veiligheid kopen bijvoorbeeld door te betalen voor een stevige auto, of voor een hek om je huis, of voor bewakers die jou beschermen. Zolang er iets te koop is voor een prijs, dan is er sprake van een markt.

30. De voordelen van markten

Stel je wil nu een Ferrari. Misschien moet je er je best voor doen maar je zult snel ontdekken dat er een markt voor Ferrari's is. Dat is het mooie van markten: dankzij de talloze markten die de samenleving rijk is, kan jij alles krijgen wat jouw hart begeert. Althans als je de middelen hebt. Heb je die niet, dan zijn er van allerlei markten waarop je geld kan verdienen.

Markten staan voor vrijheid. Op markten ben je vrij om te kiezen en je bent vrij om te ondernemen en je waar te prijzen en te verkopen. Dankzij markten zijn wij zo welvarend. Dankzij markten zijn kleren lekker goedkoop en kunnen we het jaar rond alle groentes krijgen die we maar willen. Dankzij de markt staan onze huizen vol met spullen die we zelf niet kunnen en willen maken.

Markten zijn ook **efficiënt**, tenminste als ze de ruimte krijgen. Stel je komt op het lumineuze idee om een restaurant te beginnen. Iedereen enthousiast. Je rekent je al rijk. Maar de markt zal het beslissende oordeel vellen. In de markt blijkt of jouw concept en jouw kookkunsten werken of niet. De vraag is of genoeg mensen de prijs willen betalen. Zo niet, dan kun je beter sluiten. Slechte ideeën, of goede ideeën slecht uitgevoerd, worden door de markt meedogenloos afgestraft

31. Nadelen van markten

Ideaal zijn markten ook weer niet. Markten stimuleren hebzucht, kunnen onrechtvaardig zijn, immoreel en soms werken ze gewoon niet goed (zie **Waarom werken markten niet altijd?**).

Markten stimuleren hebzucht: doordat het in markten om geld gaat, gaan sommige mensen geloven dat alles om geld draait. Ze vergeten dat het leven wel om meer gaat—om goede relaties bijvoorbeeld. Hebzucht wordt ook opgewekt omdat marktpartijen er alles aan doen, met reclame en acties, om jou als consument lekker te maken. Voordat je het weet, moet je die ene gadget of iets van dat ene merk hebben, ook al had je er daarvoor geen greintje behoefte aan.

Markten kunnen onrechtvaardig zijn. Het komt geregeld voor dat een klein aantal mensen exorbitant rijk worden in een markt, soms met meer geluk dan wijsheid, terwijl de meeste mensen relatief arm blijven.

Markten kunnen immoreel zijn. Daarom is de handel in slaven nu verboden. En je mag geen kinderen kopen, of verkopen. Je mag overigens ook geen

lichaamsdeel verkopen (ook al kan een nier een hele studie financieren). Seks is wel te koop, maar of we dat nou een goede zaak vinden, is iets anders.

De markt introduceren in je persoonlijke sfeer of in vriendschappen is overigens af te raden. "Jij hebt mij geholpen dus sta ik € 44,50 bij je in het krijt." Zo doe je het in de markt maar in vriendschappen werkt zo'n ruil meestal niet goed.

32. Waarom werken markten niet altijd?

Markten werken niet goed wanneer prijzen star zijn, wanneer er sprake is van externe effecten, wanneer één partij of een paar partijen de markt domineren, of wanneer er sprake is van collectieve goederen.

In de arbeidsmarkt zijn prijzen (de lonen) star. Salarissen liggen meestal contractueel vast en daarom krijgt het prijsmechanisme geen kans om een goed evenwicht te bewaren. Hetzelfde geldt voor tal van anderen prijzen. Restaurants gaan niet zomaar al hun menukaarten aanpassen wanneer een ingrediënt duurder is geworden.

Ook als een transactie externe effecten heeft, werkt de markt niet goed. Als een fabriek het milieu vervuult, of een vliegtuig geluidsoverlast veroorzaakt, wat niet met omwonenden wordt verrekend, spreken we van negatieve externaliteiten. Als je buurman een mooie tuin aanlegt waar jij gratis van geniet, van positieve externaliteiten. De markt rekent dit niet mee.

De markt werkt ook niet goed als er maar één grote aanbieder is (een monopolie). Heb je maar één kabelbedrijf in de regio, dan is er geen concurrentie en kan deze monopolist zijn prijzen te hoog zetten. Ook wanneer er slechts enkele grote aanbiederende partijen zijn (oligopolie) is het oppassen geblazen, die kunnen een kartel vormen dat de facto als een monopolist opereert.

En dan is zijn nog collectieve goederen, die de markt niet goed kan leveren. Wie gaat er in zijn eentje voor een nationaal leger zorgen, als hij weet dat iedereen er gratis van kan meegenieten? En wie gaat ervoor betalen het leger er eenmaal is, als hij er toch niet van kan worden uitgesloten? Collectieve goederen, denk ook aan politie en justitie of het milieu, komen dus niet gemakkelijk tot stand in de markt.

In al deze gevallen kan de overheid besluiten in te grijpen.

33. Vraag

De vraag naar een product voor een bepaalde prijs is de optelsom van wat iedereen van dat product wil hebben voor die prijs. In de regel neemt de vraag toe als de prijs daalt, en omgekeerd.

Waarom mensen iets willen, blijft een vraag. Sommigen zaken, zoals voedsel, drinken, en onderdak moet men wel willen om te overleven. Maar hebben we een diamanten ring nodig, of een vakantie? Waarom besteden Nederlanders zoveel aan hun huis, hun auto en vakantie, waarom, de Fransen zoveel aan lingerie en Japanners aan eten? Economen laten de beantwoording van dergelijke vragen graag over aan psychologen en sociologen.

Ze merken wel op dat mensen eerst iets, zeg koekjes, heel graag willen hebben, daar dan veel voor willen betalen, maar dat de behoefte afneemt naarmate ze er meer van consumeren. Economen noemen dat de wet van het afnemende marginale nut. Het eerste koekje is lekker, het tweede en derde ook, maar daarna gaat het je tegenstaan, en voor het twintigste koekje zullen ze jou moeten betalen

om het te eten. Het marginaal nut kan ook stijgen: denk aan films, muziek of postzegels. Hoe meer je daar van hebt (en weet), hoe leuker het wordt om meer te kopen. Met marginaal nut kunnen micro-economen dus de vraag beter begrijpen.

Belangrijk voor de vraag is natuurlijk ook het inkomen van de mensen. Met meer geld kunnen mensen meer kopen. In de regel doen mensen dat ook. Maar er zijn producten die mensen op een zeker inkomensniveau gaan laten liggen, zoals tweedehands kleding. Dat noemen we dan een inferieur goed.

34. Hoe hoger de prijs, hoe meer vraag!?

Hoe goedkoper, hoe meer vraag zou je denken. Toch is het bij sommige goederen zo dat als de prijs hoger wordt er meer van gevraagd wordt. Laten we eens kijken hoe dat zit.

Een Veblen-goed, is zo'n goed waarvan de vraag toeneemt als het duurder wordt. De reden is omdat de hogere prijs het goed en daarmee de eigenaar status verleent. Denk aan designertassen, zonnebrillen, schoenen (Uggs!) of sportauto's. De naamgever is de Amerikaanse econoom en socioloog Thorstein Veblen (1857-1929). Hij wees op de hang naar status onder de gegoede burgers. In zijn beroemde werk *'De theorie van de nietsdoende klasse'* (1899) gebruikt hij de term "*conspicuous consumption*" voor producten waar mensen niets mee doen, behalve pronken. Het komt trouwens al lang niet meer alleen onder de gegoede burgerij voor, status is even belangrijk in lagere sociale klassen, waar mensen met een laag inkomen soms erg veel uitgeven aan statusgoederen.

Ook van een zogeheten Giffen-goed, wordt meer verkocht als het duurder wordt maar nu om een heel andere reden. De Schotse econoom Robert Giffen (1837-1910) wees erop dat arme gezinnen, wanneer de prijs van brood toenam, méér brood kochten. Dit deden ze omdat door het duurdere brood, ze zich geen vlees meer konden veroorloven. Het kopen van meer brood was dus niet zozeer een keuze, maar een noodzaak omdat ze nu eenmaal meer voedsel nodig hadden, en brood nog steeds goedkoper was dan vlees.

Economen zijn erg trots op hun algemeen geldende Law of Demand, hoe lager de prijs hoe hoger de vraag, maar er zijn dus uitzonderingen.

35. Aanbod

Het aanbod van een product voor een prijs is de som van wat alle individuele aanbieders van dat product aanbieden voor die prijs. Als de marktprijs hoog is zal er veel aangeboden worden, en als de prijs laag is weinig.

Bedrijven bieden producten alleen aan als ze daarmee winst kunnen maken. Ga daar maar van uit. Winst is het verschil tussen opbrengsten en kosten. De opbrengsten krijgen ze door het product te verkopen. Om te bepalen hoeveel ze gaan aanbieden, zullen ze dus ook rekening moeten houden met hun kosten. Die kunnen van bedrijf tot bedrijf flink verschillen. Het ene bedrijf heeft hoge loonkosten, terwijl een hightech bedrijf vooral veel betaalt voor machines en instrumenten.

In het algemeen nemen de kosten toe wanneer een bedrijf steeds meer gaat produceren, met een gelijkblijvende capaciteit. Dat is de wet van toenemende kosten. Bedrijven breiden uit, of gaan fuseren met andere bedrijven, om de kosten lager te krijgen. Dan gaan ze meer aanbieden.

Bedrijven zullen proberen hun afzet te vergroten door steeds weer nieuwe producten op de markt te brengen (een wasmiddel met een nieuwe formule), door

reclame te maken, en door de prijzen te verlagen. Blijven hun opbrengsten systematisch achter bij de kosten, dan gaan ze failliet. Bedrijven kunnen overigens alleen als aanbieders fungeren als ze ook vragers zijn, zoals vragers naar arbeid, naar financieel kapitaal of naar machines.

Bij het aanbod van arbeid is het soms zo dat een hogere marktprijs zelfs voor minder aanbod zorgt. Als mensen genoeg verdienen willen ze hun geld namelijk ook graag uitgeven en gaan ze vrije tijd meer waarderen. De **opportunity costs** van werken kunnen dan te hoog worden.

36. Prijs

De prijs van een product of dienst is het geldbedrag waarvoor dat product of die dienst geruild wordt. Je kunt zeggen dat de prijs is wat dat product of die dienst waard is in de markt.

Je leert veel over prijzen op Koninginnedag wanneer je de spullen van zolder te koop aanbiedt. “Wat is je prijs”, zullen ze vragen. Nu kan die oude speelgoedauto voor jou veel waard zijn, maar de vraag is welke prijs anderen willen betalen. Je prijs kan te hoog zijn, of te laag. Dat geldt voor iedereen die iets op een markt aanbiedt.

De prijs is het belangrijkste communicatiemiddel in een markt. De prijs is een signaal. Een hoge prijs voor een goed vertelt dat goed of zeer kostbaar is, of zeer gewild, en daarom schaars is. Een dure wijn is speciaal en waarschijnlijk schaars; een dure auto is kostbaar vanwege de motor en het materiaal waarmee ze gemaakt is.

De prijs is ook een prikkel. Willen mensen een hoge prijs betalen voor computerhulp, dan is dat wellicht een prikkel voor een expert om die mensen zijn diensten aan te bieden.

Prijzen kunnen ervoor zorgen dat vraag en aanbod gelijk zijn. Dat zie je duidelijk in de aandelenmarkt waar ze continue veranderen in reactie op vraag en aanbod. Een stijgende prijs is een indicatie van een sterke vraag, en een dalende prijs is een teken van teveel aanbod.

Voor veel producten staat de prijs vast, maar het wordt steeds meer een gebruik om over de prijs te onderhandelen. Voor een nieuwe auto, of televisie. (Wie in het Midden Oosten is geweest, weet dat je over alles kunt onderhandelen.)

37. Wie is Homo Economicus?

Homo Economicus, (de “economische mens”) is het rationele, nutmaximaliserende individu dat de hoofdrol speelt in de **(neo)klassieke** economische theorie. Homo Economicus probeert kort gezegd zo veel mogelijk goederen en diensten te verkrijgen, met zo min mogelijk inzet—liefst laat hij anderen voor hem werken. Homo Economicus is een wandelende rekenmachine, en eigenlijk alleen in de samenleving te handhaven als je hem geld of straf (economen spreken van *incentives*) in het vooruitzicht stelt, waar hij, letterlijk, rekening mee moet houden.

Deze homo economicus is duidelijk een karikatuur, het calculerende rationele karakter van mensen wordt uitvergroet, terwijl er veel wordt weggelaten. De karikatuur kreeg bovendien steeds meer eigenschappen gedurende de twintigste eeuw—hij zou een vast aantal preferenties hebben, risico perfect kunnen inschatten, en beschikken over volledige informatie. Je zou je haast afvragen waarom

economen zo dol waren op deze sociaal verarmde, maar uitermate intelligente figuur?

De kritiek op homo economicus is dan ook niet van de lucht. Niettemin heeft hij wetenschappers goed op weg geholpen. Een econoom treedt een uitermate complexe wereld tegemoet en probeert daar wat orde in aan te brengen. Daarvoor moet hij zijn ogen sluiten voor bepaalde aspecten van de complexe wereld, fans van homo economicus stelden dan ook dat hij ons in staat stelde een stukje van het menselijk gedrag te isoleren. Volgens dat beeld zouden sociologen het sociale gedrag bestuderen, psychologen de psyche en economen dus het gedrag van homo economicus. Waar het misging was toen economen het deel voor het geheel aanzagen. Steeds meer van hen dachten dat homo economicus een volledig beeld gaf van de mens, en dat is uiteraard niet waar.

38. Wat je bezit waardeer je meer

Iedereen kent het gevoel, je hebt een kaartje gekocht voor een concert of een festival, maar op de dag blijkt het noodweer. Je hebt eigenlijk helemaal geen zin om op je fiets te stappen en als een verzopen kat aan te komen, of erger nog een heel weekend door de modder te moeten banjeren. Waarom ga je dan toch?

Dat komt volgens economen door het zogeheten endowment-effect. Als je dingen eenmaal gekocht hebt, waardeer je ze hoger dan als ze nog niet van jou zijn. Dus als je die avond moet besluiten en je hebt nog geen kaartje dan zul je niet gaan, het kaartje is nog niet van jou. Maar als je het kaartje wel al hebt zul je wel gaan. Misschien zeg je nu dat je toch naar het concert gaat 'omdat je al betaald hebt'. Maar economen zeggen dan dat die uitgaven in het verleden liggen ("gezonken kosten" heet dat) en in principe niet zouden moeten uitmaken bij je beslissing. Als het concert je de regen niet waard is, maken gezonken kosten niet uit.

Nog niet helemaal overtuigd? In experimenten zien we dat mensen niet bereid zijn om een kopje koffie dat ze zojuist hebben gekocht voor een iets hogere prijs verder te verkopen. Hun gevoel is dat het nu hún kopje koffie is. En zelfs professionele beleggers houden hun huidige aandelen liever even vast dan ze in te ruilen voor andere aandelen met vergelijkbare winstverwachtingen. Economische psychologen leggen uit dat dit komt omdat mensen anders omgaan met verliezen dan met winst. En als iets eenmaal van ons is dan hebben we wat te verliezen. Nu weet je meteen ook waarom je vaak wat korting krijgt in de voorverkoop.

39. Waar waarde vandaan komt

Een cynicus is diegene die de prijs van alles kent en van niets de waarde. De romanticus is diegene die van alles de waarde kent, maar van niets de prijs. Deze rake karakterisering van de Britse schrijver Oscar Wilde maakt duidelijk dat prijs en waarde heel goed verschillend kunnen zijn. Wanneer je afrekent in een café, betaal je de **prijs** voor het cafébezoek en de drankjes. De waarde is iets heel anders. Wie weet, ben je de liefde van je leven tegengekomen, of heb je heerlijk kunnen ontspannen na een dag hard werken. Dan gaat het om sociale waarden, die op zich geen duidelijk verband hebben met de prijs die je betaalt.

Klassieke economen, zoals **Marx**, **Smith** en zeker **Aristoteles** besteden veel aandacht aan de waarden in het economisch leven. Voor Marx en Smith bepaalt arbeid de waarde van de dingen. Ze dachten de ruilwaarde van de dingen af te leiden uit de hoeveelheid arbeid die nodig was om ze te maken. Later zijn economen

meer aandacht gaan geven aan de subjectieve waarden die mensen aan de dingen toekennen.

Aristoteles, de klassieke Griekse filosoof, doelt op waarden in het algemeen. Bij hem gaat het om een waardevol leven, een leven dat gericht is op het realiseren van belangrijke waarden. Volgens hem zijn transacties ondergeschikt aan en louter instrumenteel voor het realiseren van waarden. Denk maar aan het cafébezoek.

40. De waarde van een mensenleven

Als iets riskant is, dan is het beweren dat mensenlevens in waarden verschillen. Dat kan toch niet. Ieder mens is evenveel waard. Of hij in Afrika woont of in Nederland dat zou mogen uitmaken. Niet toch?

Vanuit deze overtuiging werd woest gereageerd toen Larry Summers als hoofdeconoom van de **Wereldbank** suggereerde dat verplaatsing van vervuilende industrie naar arme landen een goede zaak is omdat daar mensenlevens minder waard zijn. Hoe durfde hij het te beweren.

Voor een econoom ligt het argument voor de hand, al zou het beter zijn geweest het wat diplomatieker te brengen. Mensen in Afrika willen maar al te graag de banen die een industrie levert, en schatten het gezondheidsrisico gewoon lager in dan mensen in rijke landen.

De waarde van mensenlevens komt ook ter sprake wanneer een brug gebouwd wordt of wanneer de rechter een vergoeding moet toekennen voor dodelijk letsel. Een onverwoestbare brug is onbetaalbaar, dus bouwen we bruggen die in extreme omstandigheden kunnen instorten. Economen helpen bij het afwegen van de kosten en de baten, waarbij onder kosten de waarde van verloren mensenlevens moeten meewegen. En wanneer een rechter uitspraak moet doen over de waarde van iemands leven, zal hij meewegen wat iemands verdien capaciteit is, hoe degene het eigen leven waardeerde door middel van een levensverzekering en hoeveel mensen afhankelijk van hem of haar zijn. Aardig wat schattingen komen trouwens rond de twee miljoen per persoon uit in het Westen, gemiddeld dan.

41. Wat is Oprah Winfrey waard?

Wat kan een dienst waard zijn? Neem Oprah Winfrey, de Amerikaanse talk show host die jarenlang een razend populair programma presenteerde. Op gegeven moment verdiende zij \$320 miljoen per jaar, oftewel \$100.000 (ongeveer €70.000) per uur, ervan uitgaande dat ze 60 uur per week werkt. Een enkele topvoetballer krijgt €1000 voor iedere keer dat hij tegen een bal trapt.

Zijn ze dat geld echt waard? Zijn die gigantische verschillen eerlijk? Zijn leraren, verpleegkundigen, agenten of secretaresses die misschien €15-€20 per uur krijgen echt zoveel minder waard?

Het gangbare argument is dat de markt die bedragen bepaalt. Oprah Winfrey was in staat zo veel aandacht te trekken voor haar programma dat adverteerders grote bedragen wilden neerleggen. Dat is dus haar verdienste, zou je kunnen zeggen. Hetzelfde kan de topatleet ter rechtvaardiging aanvoeren.

Je kunt ook zeggen dat deze mensen geluk hebben gehad om met het juiste talent op het goede moment en op de goede plek te zijn. Het zou eerlijker zijn om die gelukkige verdiensten wat eerlijker te verdelen, bijvoorbeeld door extra belasting te betalen. De Amerikaanse benadering is dat iemand die veel geld verdient heeft, geacht kan worden iets terug te doen voor de samenleving. Bill Gates die heel rijk

werd met Microsoft is nu de grootste filantroop onder meer door computers aan mensen in arme landen te doneren.

42. Substituten en complementen

We noemen goederen of diensten substituten als ze elkaar kunnen vervangen, als ze (min of meer) in dezelfde behoefte voorzien. Je kunt denken aan verschillende merken koffie of cola, die vrij gemakkelijk inwisselbaar zijn. Die noemen we “perfecte substituten”. Maar denk ook aan boter en margarine, trein en auto, of aan bioscoop en theater. Als de prijs van het ene goed stijgt, zal de vraag naar het andere goed toenemen.

Substitutie heeft natuurlijk alles te maken met concurrentie. Als bedrijf wil je ervoor zorgen dat jouw product niet makkelijk vervangbaar is door een vergelijkbaar product. Liefhebbers van de iPhone kun je met een andere goedkopere smartphone niet zomaar voor je winnen, hoe hard je ook roept dat je met jouw telefoon ook kunt bellen en internetten. Voor de liefhebber is de iPhone onvervangbaar.

Het tegenovergestelde van een substituuat is een complement: een goed (of dienst) die je juist samen met een ander goed gebruikt. Complementen vullen elkaar aan. Denk aan bioscoopkaartjes en popcorn, linker en rechterschoenen, koffie (of alcohol) en sigaretten of citytrips en souvenirs. Hierbij leidt een prijsstijging van het ene goed juist tot een daling van de vraag naar het andere.

Bedrijven spelen soms handig met complementen. Ooit afgevraagd waarom scheermesjes, en inktpatronen zo duur zijn, maar scheerhandgreepjes en printers zo goedkoop? Een bedrijf weet dat als je eenmaal haar goedkope printer hebt gekocht, je het complement, de dure inkt, ook wel moet kopen—zeker als er voor die inkt geen substituuat bestaat.

43. Elasticiteit

Elasticiteit is een moeilijk woord voor de gevoeligheid waarmee de vraag naar een goed reageert op een verandering in de prijs. Bij een elastische vraag reageert de vraag sterk op een prijsverandering, en bij een inelastische vraag juist niet zo sterk.

De elasticiteit van de vraag hangt uiteraard af van het type product. De vraag naar basisbehoeften zoals brood en woningen is weinig elastisch, terwijl de vraag naar luxegoederen juist zeer elastisch kan zijn. Maar niet alleen het type product maakt uit, ook of er alternatieven (**substituten**) zijn. Ook al moet iedereen drinken, de vraag naar sinaasappelsap is niet heel inelastisch, omdat er vele alternatieven zijn: appelsap, Fanta of gewoon een glas water.

Kennis van de elasticiteit van de vraag is cruciale informatie voor bedrijven en overheden. Als de vraag erg elastisch is, en je verhoogt je prijs, zullen zoveel consumenten wegllopen (bijvoorbeeld naar de concurrent) dat je omzet (prijs maal hoeveelheid) daalt. Maar als de vraag inelastisch is kun je de prijs omhoog doen en meer verdienen. Op Valentijnsdag zal de enige bloemist in het dorp de prijs van rode rozen makkelijk kunnen verdubbelen—consumenten hebben geen alternatief.

44. Efficiëntie: meer doen met minder

In de economie gaat alles om efficiëntie. Hoe efficiënter hoe beter. Efficiëntie betekent optimale resultaten behalen tegen de laagst mogelijke kosten of inspanning.

Als een schoenenfabriek met dezelfde arbeid en kosten meer schoenen weet te maken, is de efficiëntie toegenomen. Ook als de fabriek dezelfde hoeveelheid schoenen maakt met minder arbeid wordt er ook efficiënter gewerkt. De fabriek zal in beide gevallen waarschijnlijk betere machines hebben ingezet, de arbeiders zijn zelf handiger geworden, of het productieproces is gewoon slimmer ingericht.

Als een bedrijf of overheid diensten levert is efficiëntie veel moeilijker te bepalen, omdat het moeilijk vast te stellen is wat die dienst precies is. Is een advocaat efficiënter als hij veel minder tijd aan zaken besteedt? Is een school efficiënter als deze de klassen twee keer zo groot maakt? Wie zal het zeggen. Toch willen veel managers en politici vooral de efficiëntie vergroten, omdat dan, op papier althans, de winstkansen toe lijken te nemen.

Eigenlijk speelt het begrip effectiviteit (dat vaak met efficiëntie wordt verward) hier doorheen. Effectiviteit gaat echter over in hoeverre een doel wordt gehaald. Bij goede gezondheidszorg, goed onderwijs, of goede dienstverlening is dit doel lastig vast te stellen en te meten, en valt men al snel terug op een kwantitatieve benadering (hoeveel patiënten, hoeveel diploma's) die worden gemaximaliseerd, en waarbij de kosten worden geminimaliseerd. Efficiëntie dus. Je ziet dit probleem in de jaarverslagen van bijvoorbeeld een groot orkest terug. Er wordt vooral gerapporteerd over de financiën, omdat van het artistieke doel zo moeilijk vast te stellen is of het wordt gehaald. Winstcijfers zijn toch harder dan goede recensies of geïnspireerde bezoekers.

45. Opportunity costs

“Opportunity costs” is een belangrijk begrip voor economen. Let goed op, want je kunt er je voordeel mee doen als je dit door hebt. Het inzicht is dat als je iets doet, je in de regel ook iets laat. Opportunity costs zijn de baten van het beste alternatief dat je moet laten om iets te doen.

Stel iemand besluit in de rij te gaan staan voor een leuk, maar heel goedkoop en daarom zeer populair restaurant. Als deze persoon vervolgens bij het zien van de rekening uitroept, “zo, dit is goedkoop!” dan kan je hem of haar nu corrigeren. Je denkt aan de opportunity costs en wijst erop dat het wachten ook wat kost; je had bijvoorbeeld door kunnen werken, of iets anders leuks kunnen doen. Als je meerekent wat je door het wachten hebt moeten opgeven, was dit misschien best een duur restaurant. Zo had deze persoon er nog niet over nagedacht. Zie daar, de kracht van het economisch denken.

Dus wat zeg je als de buurtbewoners in Amsterdam-Zuid roepen dat op braak liggend stuk grond een stadstuin moet komen? Inderdaad, dat is veel te duur want de gemeente kan er ook een kantoorgebouw neerzetten. De opportunity costs zijn de opbrengsten van het kantoor die men laat voor de tuin, gauw zo'n slordige miljoen euro. Duur tuintje inderdaad.

Ooit bedacht hoeveel het Central Park kost in New York? Vergeet de kosten van het onderhoud. Denk aan de opbrengsten van appartementen en kantoren die de New Yorkers opgeven om wat te kunnen rolschaatsen en joggen.

46. Tijd is geld, soms letterlijk

Tijd is geld omdat je in die tijd geld kunt verdienen. Lang in de rij staan of in de file “kost” dus geld, in de ogen van een econoom (zie **opportunity costs**). Maar op steeds meer plekken kun je tegenwoordig ook letterlijk met je tijd betalen. Er zijn honderden zogenaamde tijdbanken, die met “uren” als valuta werken. Het idee is simpel: wie een uur werkt kan een uur werk van een ander kopen. Wie een uur op de kinderen van de burens past, of een reparatie verricht, wordt een uur geholpen met de belastingaangifte of met het installeren van de computer.

Het idee van de tijdbank stamt al uit de negentiende eeuw en wordt eigenlijk altijd vanuit een sociaal ideaal toegepast. Het is een manier om een kleinere gemeenschap hechter en onafhankelijker te maken, om wederkerigheid te bevorderen, om vrijwilligerswerk te waarderen, en om sociale diensten toegankelijk te maken voor mensen die weinig geld hebben, maar wel iets kunnen en, belangrijk, tijd hebben.

Recent is in Den Haag een filiaal van het internationale Time/Bank geopend door kunst- en cultuurcentrum Stroom. Het is een online platform waarbij je culturele goederen en diensten kunt kopen en aanbieden voor “hour notes”. Het leuke is dat je met die hour notes ook in steeds meer winkels terecht kan.

“Tijd is geld” zou je overigens ook nog anders kunnen zien. Denk eens aan een monnik die mediterend zit te kijken naar een voortkabbelende rivier. Hij zou op de opmerking tijd is geld wel eens kunnen antwoorden: “ik heb zeer veel tijd, dus ik zal wel een rijk man zijn”.

47-48 Alles wat je van boekhouden wilt weten (dubbel)

Boekhouden is een manier van ordenen van de inkomsten en de uitgaven, van de bezittingen en de schulden. De principes van boekhouden zijn eenvoudig wanneer je jezelf een badkuip voorstelt.

[hier plaatje badkuip, met stroom in en stroom uit]

Het water dat de badkuip instroomt zijn jouw inkomsten, de stroom door de afvoer zijn de uitgaven. Inkomsten en uitgaven worden dan ook stromen (flows) genoemd door economen. Deze stromen van geld noteer je op de winst- en verliesrekening. Loopt er meer uit het bad dan erin komt dan maak je verlies.

Het water dat in de badkuip zit staat voor wat je hebt, je bezit. Het is het verschil tussen jouw bezittingen (ook wel activa genoemd) en jouw schulden (de passiva). Dat verschil noemen we jouw netto vermogen. De passiva en de activa komen op de balans.

En let nu op: als er meer in stroomt dan uit, hou je wat over. Het water in de badkuip stijgt, oftewel jouw netto vermogen stijgt. We noemen dat ook wel sparen. Geef je meer uit dan dat je ontvangt, dan gaat het niveau van de badkuip omlaag. Je ontspaart. Als je niet genoeg in de badkuip hebt zitten, zal je moeten lenen. Dat is een extra schuld.

Met de badkuip voor ogen kan je het verschil zien tussen **consumeren** en **investeren**. Consumeren is een stroom uit. Geef je geld uit aan een ijsje dan is dat geld door de goot spoelen. Een ijsje kopen is consumptie. Je netto vermogen (het niveau in de badkuip) gaat omlaag.

Investeer je, door iets duurzaam te kopen, dan verander je als het ware alleen iets in de samenstelling van het water in de badkuip. Het saldo op de bankrekening (een activa) gaat omlaag en de voorraad duurzame spullen gaat omhoog. Het netto vermogen verandert niet.

Je denkt al snel aan consumeren wanneer je geld uitgeeft. Want dat lijkt sterk op een stroom uit. Maar pas op, dat is lang niet altijd zo. Het geld dat je uitgeeft aan onderwijs is geen weggegooid geld omdat je de kennis die je opdoet als een soort bezit kan beschouwen. Dan is het geld dat je aan onderwijs besteedt eerder een investering: het voegt iets toe aan de inhoud van jouw badkuip.

Nu zou de overheid ook een onderscheid moeten maken tussen haar consumptie (papier) en haar investeringen (wegen en vliegtuigen), maar dat doet ze helaas niet. De overheid behandelt al haar uitgaven als consumptie en daar is de econoom niet gelukkig mee. Want het maakt voor Nederland natuurlijk heel wat uit of het geld opgaat aan feestjes voor ambtenaren, of aan wegen, dijken en universiteiten.

49. Winst

Het hoofddoel van ieder bedrijf is het maken van winst. Winst is het geld dat overblijft nadat alle kosten zijn afgetrokken van de inkomsten. Is de winst negatief, dan maakt een bedrijf verlies. Het behalen van winst is noodzakelijk voor het voortbestaan van een bedrijf.

Winstcijfers worden binnen bedrijven altijd jaarlijks, maar in grote bedrijven ook voor ieder kwartaal berekend. Ze zijn de belangrijkste graadmeters voor hoe goed het gaat met een bedrijf. Toch wil het nog wel eens gebeuren dat de koers van een bedrijf daalt na een bericht over een hoge winst. De winst was dan toch lager dan verwacht door beleggers, en dus reageren zij negatief op het nieuws.

Winst is overigens lang niet altijd zo makkelijk te berekenen. Beginnende ondernemers willen nog wel eens vergeten dat ze zichzelf ook loon moeten uitkeren voor het werk dat ze voor hun bedrijfje doen. Als ze dan bijvoorbeeld een winst maken van €15.000, kan het in werkelijkheid wel eens zo zijn dat ze beter in loondienst hadden kunnen werken waar ze €25.000 per jaar konden verdienen. Anders gezegd, de **opportunity costs** van ondernemen zijn €25.000.

Maar ook in grote bedrijven waar directeurs en managers ruimhartig beloofd worden is de winst berekenen lastig genoeg. Bedrijven boeken bijvoorbeeld nu alvast kosten voor de reparatie van het dak dat pas over tien jaar vernieuwd moet worden. Dit soort constructies zijn populair omdat bedrijven over alle winst die ze maken belasting moeten betalen, en een mooie aftrekpost komt dus altijd van pas. Creatief boekhouden heet dat.

50. De vele vormen van kapitaal

Kapitaal is vermogen waarmee bedrijven, personen, steden en landen bepaalde waarden kunnen realiseren. Er zijn diverse soorten kapitaal.

Financieel kapitaal is het bezit aan **geld, aandelen, obligaties**, en ander monetaire waardepapieren. Financieel kapitaal is het vermogen om financiële transacties aan te gaan. Heb je veel geld dan kan je bedrijven opkopen, jachten kopen, geld uitlenen, of van de rente leven.

Fysiek kapitaal bestaat uit machines, gebouwen en dergelijke die het vermogen geven om dingen en diensten te produceren.

Intellectueel kapitaal is het intellectuele vermogen van een mens of van een groep mensen (in een organisatie). Het wordt ook wel menselijk kapitaal genoemd (human capital in het Engels). Onderwijs is een investering in intellectueel kapitaal. Jouw intellectueel kapitaal is goed voor van alles en nog wat, voor een baan, voor kennis, voor levenswijsheid. Voor de meeste mensen is dit hun belangrijkste vermogen.

Sociaal kapitaal is het vermogen relaties aan te gaan en te onderhouden. Sociaal kapitaal is het sociale netwerk van iemand, of de sociale cohesie in een stad. Sociaal kapitaal is belangrijk voor de economie maar ook voor de democratie.

Cultureel kapitaal is het vermogen betekenis te geven en te ontleen. Wanneer je begrijpt wat je ziet in een kunstmuseum dan heb je blijkbaar veel cultureel kapitaal. Cultureel kapitaal staat ook voor de schat aan cultureel erfgoed, architectuur, en interessante plekken die een stad rijk is. Amsterdam heeft er veel van.

Boekhouders weten overigens alleen raad met financieel en fysiek kapitaal. Hoe belangrijk intellectueel, sociaal en cultureel kapitaal ook zijn, we kunnen ze (nog?) niet goed op waarde schatten.

Bedrijven en markten

51. Waarom zijn er bedrijven?

Waarom bestaan bedrijven eigenlijk? Wat maakt dat onze economie niet alleen uit individuele producenten en consumenten bestaat die op de markt samenkomen? En waarom zijn bedrijven zo groot als ze zijn? Het is lange tijd een mysterie (of eigenlijk een blinde vlek) geweest in de economie. Totdat de latere Nobelprijseconoom Ronald Coase in 1937 een artikel publiceerde waarin hij uitlegt dat markten transactiekosten met zich meebrengen—denk aan het onderhandelen, contracten opstellen et cetera. Een bedrijf kan veel kortetermijntransacties voorkomen door mensen voor langer tijd bij elkaar te brengen.

Coase wees er overigens ook op dat bedrijven niet de hele markt kunnen overnemen, omdat ze naarmate ze groter meer moeite zullen krijgen om zich intern te organiseren. Meer managementlagen betekent meer coördinatie en meer bureaucratie. Het kan dus weer voordeliger zijn om de markt op te zoeken, bijvoorbeeld door tijdelijk iemand in te huren, of door een deel van het werk uit te besteden aan een ander bedrijf. Bedrijven groeien dus totdat de interne transactiekosten hoger zijn dan de externe, op de markt.

Coase's theorie is in de loop der jaren aangevuld met andere verklaringen voor het bestaan van bedrijven. Zo hebben bedrijven schaalvoordelen, ze beschikken bijvoorbeeld over collectieve kennis en een "cultuur" die maken dat de individuen beter presteren dan in hun eentje op de markt. Ook kunnen bedrijven zich makkelijker en langduriger organiseren en hun gewicht achter een innovatief product of dienst gooien, waardoor ze simpelweg succesvoller zijn en de markt fundamenteel

kunnen veranderen. Individuele vragers en aanbieders op de markt kunnen de markt (en de prijs) in principe alleen maar volgen.

52. Schaalvoordelen, schaalnadelen

Als een bedrijf meer produceert en daardoor de gemiddelde kosten per product kan drukken, spreken we van schaalvoordelen. Dat zich dit voordoet is niet heel verwonderlijk. Als je eenmaal iets gemaakt hebt is het daarna gemakkelijker het nogmaals te doen, en grote bedrijven kunnen vaak inkopen met bulkkortingen. Bovendien kunnen bij een hogere productie de vaste kosten over meer producten worden uitgesmeerd. De huur van een kantoorpand wordt lager per product, als je de productie weet op te schroeven.

Schaalvoordelen waren vooral voor grote industriële bedrijven het doel. Energie-reuzen en bijvoorbeeld staalproducenten produceerden op enorme schaal en boekten grote schaalvoordelen. Aan het begin van de twintigste eeuw ontstond zelfs het idee dat massaproductie zo zou leiden tot monopolisten, omdat uiteindelijk één bedrijf het meeste schaalvoordeel zou behalen en de hele markt zou kunnen bedienen. Toch is dit nauwelijks gebeurd. Veel bedrijven zijn wel gegroeid, maar zijn tot oligopolisten—grote bedrijven met een paar concurrenten. Blijkbaar is er dus ook zoiets als een schaalnadeel, een reden waarom nog groter niet nog beter is.

De voornaamste reden voor schaalnadelen is dat de coördinatie, controle en bureaucratie in bedrijven zo groot wordt, dat ze steeds meer gaan kosten per product. Een flexibel klein bedrijf kan dan zijn voordeel doen, vooral als het gaat om een dynamische markt met veel aanpassingen. Maar ook in de economie is wat verandert, tegenwoordig spreken we niet langer van massaproductie. Iedere consument heeft zijn eigen wensen en wil het liefst zijn eigen aanpassingen doen aan het product. Dus je kunt je naam in iPod laten graveren, en auto's worden op maat geleverd, met alle door de consument gewenste snufjes. Dit stelt andere eisen aan bedrijven, waarbij schaal lang niet altijd meer de doorslaggevende factor is.

53. Waarom fuseren bedrijven?

Grote bedrijven gaan soms samen. Denk aan Air France–KLM, ABN AMRO bank of AkzoNobel. Een van de voornaamste redenen om twee bedrijven tot één te smeden, een **fusie**, is om **schaalvoordelen** te behalen. Beide firma's blijven dan eigenaar van het nieuwe bedrijf. De gemiddelde kosten van een product dalen als je de kosten over meerdere producten uit kan smeren. Ditzelfde geldt bij **overnames**, waar een bedrijf een andere firma koopt en enige eigenaar wordt.

Bij een fusie of overname zijn er geen of minder **transactiekosten** als de bedrijven goederen of diensten van elkaar afnemen. Ook wordt risico weggenomen. Bang dat je belangrijke leverancier je niet meer wil leveren? Als je samengaat of overneemt zal je dat probleem niet snel hebben.

Maar fuseren is niet altijd, letterlijk, economisch. Soms lijken managers de enige te zijn die er van profiteren. Een grote fusie brengt prestige en geld met zich mee. Executives worden regelmatig vergoed aan de hand van de grootte van het bedrijf. En dan wordt er niet uitsluitend gekeken of de fusie wel genoeg voordeel met zich meebrengt.

Als we naar de lange termijn kijken, blijkt dat fuseren of overnemen vaak toch niet het gewenste resultaat teweegbrengt. Een derde tot de helft van de overgenomen bedrijven worden op ten duur toch weer afgestoten. Overnames van bedrijven die niet aan elkaar gerelateerd zijn, hebben juist een nadelig effect op het bedrijf. En bedrijfsculturen botsen regelmatig flink met elkaar. Zo is tot op de dag van vandaag het verschil voelbaar tussen de investeringsbank Amro en de meer huis-tuin-en-keukenmentaliteit van de oude ABN.

54. Ondernemerschap: kansen zien, mensen meekrijgen

Ondernemers ondernemen. Ondernemers beginnen iets nieuws, doen iets anders. Ondernemerschap levert de creatieve energie van de economie. Althans dat beweren economen als **Joseph Schumpeter**. In het Nederlands zijn ondernemers ook de mensen die bedrijven managen. Het zou beter zijn hen als managers of bedrijfsleiders te zien, want ondernemers zijn anders.

Ondernemers zijn mensen als Peter Frans Pauwels en Pieter Geelen die, net afgestudeerd, in 1991 een bedrijfje oprichten om toepassingen voor kleine computers te ontwikkelen, en uitkwamen op Tom-Tom. Steve Jobs was een ondernemer toen hij met Steve Wozniak in de garage een speels alternatief voor de toenmalige oppermachtige IBM computer bedacht met de gekke naam Apple. Iedereen die, soms tegen beter weten in, iets nieuws begint, zoals een restaurant, een universiteit, een kapperszaak, is in principe een ondernemer.

Creativiteit is een belangrijk kenmerk van ondernemerschap: je moet iets nieuws bedenken. Verder gaat het erom alert te zijn op de kansen die er zijn. Je moet het gat in de markt wel zien. Echte ondernemers nemen risico, door met eigen geld erin te gaan, of hun reputatie of carrière op het spel te zetten. Uiteindelijk gaat het bij ondernemen vooral ook om overtuigingskracht: je moet banken, medewerkers, potentiële klanten, en je partner wel weten te overtuigen dat jouw idee goed is.

De vraag is of ondernemers het om de winst te doen is. Veel ondernemers zullen zeggen dat ze iets moois willen doen, iets willen bijdragen, iets willen neerzetten of vernieuwen. Culturele ondernemers, bijvoorbeeld, zijn werkzaam in de culturele sector en willen vooral goede kunst realiseren.

55. Prijsdiscriminatie

Als producent wil je het liefst dat aan elke consument een andere prijs vragen, namelijk de maximale prijs die een consument voor je product overheeft. Het punt is dat dit niet zomaar kan. Je kunt niet de één zomaar meer aanrekenen dan de ander, zeker niet als die ander weet wat de prijs is die de één moet betalen. En hoe weet je als producent eigenlijk wat een consument maximaal voor jouw goed of dienst overheeft?

Toch heeft de aanbieder vaak al een idee dat sommige groepen klanten meer over hebben voor zijn product dan anderen. Studenten en ouderen hebben vaak wat minder te besteden en dus bestaan er allerlei kortingsregelingen voor deze groepen. Niet uit goedheid van de producent, maar omdat hij zo een maximale omzet kan behalen. Met een lagere prijs voor allen zou iedereen blijven kopen, maar hij uiteraard inkomsten mislopen, en met een hogere standaardprijs zouden ouderen en studenten wegblijven.

Een andere manier van prijsdiscriminatie is het in stapjes verlagen van de prijs van een product. Nieuwe technologie wordt vaak duur geïntroduceerd en dan alleen gekocht door zogenaamde early adopters. Als die het product hebben gekocht verlaagt de producent de prijs en wordt het product voor grotere groepen betaalbaar. De producent is wederom de winnaar met een maximale omzet.

Maar sommige producenten pakken het nog handiger aan, in plaats van alleen de prijs te variëren, introduceren zij allerlei varianten van een product. Die varianten verschillen licht, denk aan automodellen, en zijn bedoeld voor verschillende groepen met verschillende budgetten. Soms bezit een producent zelfs een A- en een B-merk om zijn producten aan alle groepen klanten te kunnen slijten.

56. De voedselmarkt

De markt voor voedsel is ideaal voor economen, omdat deze echt als een markt werkt. Er zijn veel aanbieders en heel veel vragers over de gehele wereld en de prijs verandert voortdurend wanneer er verschillen zijn tussen vraag en aanbod. De prijs die tot stand komt geldt voor de gehele wereld. Concurrentie is wereldwijd. Inderdaad, een ideale markt. Toch grijpen overheden op geen enkele markt zoveel in als op voedselmarkt. De reden is simpel, althans in de ogen van politici, de voedselvoorziening is te belangrijk om aan de markt over te laten.

Wat nog wel eens vergeten wordt is dat de vrije markt, naast onafhankelijkheid en vrijheid ook zorgt voor grote afhankelijkheid. Door te specialiseren en het werk te verdelen wordt iedereen en elk land voor zijn dagelijkse consumptie sterk afhankelijk van de productie en inzet van anderen. Nu is dat niet zo'n probleem als dit over parfums gaat, maar voor voedsel is dat een andere zaak. Landen willen graag zelf voldoende voedsel produceren en onafhankelijk zijn van anderen voor deze basisbehoefte. Dit ideaal, ook wel autarkie genoemd, is eigenlijk het tegenbeeld van de productie voor de markt.

De Europese Unie en de Verenigde Staten blijven dus huiverig voor volledige marktwerking op de voedselmarkten en beschermen hun agrariërs en veehouders op allerlei manieren. Soms werken die subsidies vrij goed, op andere momenten leiden ze tot boterbergen en melkplassen, overproductie. De keerzijde van dit beleid is dat ontwikkelingslanden zich geconfronteerd zien met een oneerlijke concurrentie. Europese en Amerikaanse boeren worden ten eerste vaak gesubsidieerd en ten tweede zijn er vaak torenhoge importheffingen voor voedsel van buiten.

57. De arbeidsmarkt

Wanneer je jouw diensten aanbiedt, betreed je de arbeidsmarkt. In deze markt maak jij deel uit van het aanbod. De werkgevers—wat een goed woord toch—vormen de vraag, want zij “kopen” jouw diensten voor een prijs, jouw loon.

De prijs van arbeid is het loon, of het salaris. Voor veel werk staat de prijs contractueel vast. De universiteit kan een professor niet korten op zijn salaris ook al blijven de studenten weg. De arbeidsmarkt is daarom een rigide markt: hij reageert niet snel op veranderingen in vraag en aanbod.

Dat de arbeidsmarkt in Nederland flexibeler wordt, heeft te maken met de uitzendbureaus en vooral het toenemend aantal zzp-ers (zelfstandigen zonder personeel). Uitzendkrachten kan een werkgever laten gaan als hij ze niet meer nodig heeft, en zzp-ers gooien snel hun tarief omlaag als de markt niet meezit.

De arbeidsmarkt is wat economen noemen, een heterogene markt. Arbeid komt in allerlei soorten en in verschillende kwaliteiten. Dit betekent dat een werkgever niet zonder meer een geschikte docent, of loodgieter, of IT-er kan vinden ook al zoeken tal van mensen een baan. Er is een mismatch tussen vraag en aanbod, waardoor er zelfs in een overspannen arbeidsmarkt (als er veel vraag is) werkloosheid is.

De arbeidsmarkt is voor betaald werk. Daarnaast doen mensen veel belangrijk werk buiten de arbeidsmarkt om, zoals het opvoeden van kinderen, grasmaaien, zorgen voor zieke ouders, en van allerlei vrijwilligerswerk. Helaas vinden we dit werk dus ook niet in de belangrijkste statistieken als het **BBP** terug.

58. Waarom verdienen vrouwen minder, behalve als topmodel?

Vrouwen verdienen gemiddeld 20% minder dan mannen. En dat terwijl vrouwen hoger opgeleid zijn en er een steeds groter roep is om de vrouwelijke stijl van leidinggeven. Hoe kan dat? Voor een deel, het moet gezegd, is het verschil nog steeds terecht. Mannen werken vaak meer uren, en hebben de zwaardere, gevaarlijke banen in risicovolle sectoren als de bouw of industrie die in crisistijd harder geraakt worden dan bijvoorbeeld de overheid, waar veel vrouwen werken. Daarbij onderbreken vrouwen vaker (al dan niet terecht) hun carrière vanwege hun gezin, en gaan ze vaak in deeltijd werken. Dat wordt nog versterkt door het feit dat vrouwen ook gemiddeld iets oudere mannen hebben die al verder in hun carrière zijn, waardoor het financieel aantrekkelijker is als zij de meeste werkuren inleveren.

Maar ook in dezelfde functie verdienen vrouwen minder dan mannen. Volgens psychologen is een reden dat vrouwen zich bescheidener en meer risicomijdend opstellen en minder gericht zijn op groei dan mannen. Ze hebben een innerlijke rem die maakt dat zichzelf minder snel aanbieden voor een promotie, en dat ze minder scherper onderhandelen over salaris.

Als schrale troost een uitzondering: topmodellen. Het Braziliaanse topmodel Gisele Bündchen verdient zo'n \$45 miljoen per jaar. Een mannelijk topmodel (kun je er ook maar één noemen?) verdient hooguit een paar ton. De reden is dat de vrouwenmode-industrie veel groter is dan die voor mannen. Vrouwen geven twee keer zoveel uit aan kleding en lezen bladen (noem één mannenmodeblad...) vol met honderden foto's van modellen. Als je als model daar uit kunt springen zijn kleding- of cosmeticamerken bereid daar flink voor te betalen.

59. De Energiemarkt

Energie is een product met een prijs en dus is er een markt voor energie. Sterker nog energie is een basisbehoefte in de moderne economie. Het is onmisbaar in bedrijven, voor transport en natuurlijk om het huis lekker warm of juist koel te houden. En het is ook nog eens de markt die ons enorme zorgen baart de laatste jaren.

Al in 1970 luidde de Club van Rome de noodklok, onze energievoorraad zou rond 2000 op zijn. En in 1973 werd de wereld opgeschrikt door een oliecrisis. Olie was op de bon, en voor de tankstations stonden lange rijen. Toch is er nog maar weinig veranderd op de energiemarkt, behalve dat we nu nog veel meer olie verbruiken dan in de jaren 70. De olieprijs is nog verder gestegen, maar toch komen alternatieven maar moeilijk van de grond.

De verklaring hiervoor is puur economisch. Alternatieve energiebronnen zijn vaak gewoon duurder dan olie. Hoe duur olie en gas ook mogen zijn, de alternatieven als wind- en zonne-energie zijn vaak nog duurder. En daarom zijn veel economen ook wat sceptisch over de doemdenkers. Zij hebben vertrouwen dat als olie duur genoeg wordt de alternatieven vanzelf op de markt zullen komen. De hoge olieprijs is volgens hen dan ook eerder positief dan negatief.

Energie is trouwens ook zo'n bijzonder economisch product, omdat het niet zomaar door de mens te maken is. Het is niet reproduceerbaar zoals economen zeggen. Als er een tekort aan auto's is, zorgt de fabriek voor meer auto's, te weinig boeken, dan komt er een tweede druk. Maar bij energie is het niet mogelijk nog even wat olie of zon te produceren. Het toont dus maar aan hoe afhankelijk we blijven van de natuur.

60. De natuur als producent?

Vroeger dankten we de goden voor een goede oogst. Nu nog danken velen God voor hun dagelijks brood, zelfs als ze er zelf hard voor gewerkt hebben. Het besef is er dus dat we op de een of andere manier geholpen worden, maar de grootste hulp, de natuur, krijgt nauwelijks waardering. En dat terwijl de natuur talloze goederen levert, denk aan drinkwater, hout, vis en wild, mineralen en medicijnen. En tal van diensten, zoals bodem en waterzuivering, beheersen van ziekten, opslag van CO₂, noem maar op. Je zou zelfs zo ver kunnen gaan dat de natuur ook zorgt voor de nodige onthaasting, inspiratie en recreatie. De natuur is een waardevolle producent.

Maar in de economie gaat het erom de **waarde** ook in **prijzen** uit te drukken. Bij producten of diensten van de natuur is dat lastig. In een normale markt komen vragers en aanbieders samen. Maar de natuur is niet geïnteresseerd in geld, en biedt dus ook niet aan. Ooit een rekening van een hommel tegengekomen voor het bestuiven van onze gewassen? En wij vragers nemen de natuur voor lief, en willen er vaak niet aan om er voor te betalen.

Als alternatief zou je kunnen kijken naar wat het ons zou kosten om *zelf* ons water te zuiveren, of hoeveel het kost om een natuurlijke functie te repareren. Zo kun je de kosten van het aanbod inschatten. De vraag kun je afleiden uit huizenprijzen (die hoger zijn bij een bos of strand) of reisgedrag. Er verschijnen dan ook steeds meer studies die de natuur op waarde schatten. De Verenigde Naties becijferde recent nog dat de wereldwijde toegevoegde waarde van insecten voor onze voedselgewassen meer dan 150 miljard dollar is!

61. De Hollandse Ziekte

Het lijkt een zegen voor iedere economie, een overvloed aan natuurlijke grondstoffen. Toch duurde het niet lang of men sprak van de Hollandse Ziekte toen in Nederland grote aardgasvoorraden waren gevonden. Waarom werd Nederland ziek van deze moderne goudmijn?

In 1959 ontdekte men in Nederland grote aardgasvelden bij Groningen. De export van deze schone en moderne olie kwam al snel van de grond. Iedereen leek te profiteren. Maar door die sterk toegenomen export, steeg de waarde van de gulden snel. En een sterke munt is heerlijk voor een land, maar niet voor kopers uit het buitenland. De Nederlandse producten werden flink duurder voor buitenlandse bedrijven, en dat merkte de bedrijven hier.

Later hebben economen beweerd dat de extra rijkdom in Nederland ook leidde tot betere sociale voorzieningen en uiteindelijk hogere lonen, waardoor de concurrentiepositie nog verder onder druk kwam te staan.

Toch is de benaming 'Hollandse Ziekte' wat merkwaardig. Dergelijke problemen zijn veel groter in echte oliestaten. Daar is de hele economie op olie gericht. Een beetje zoals Amerika overspoeld werd met goudzoekers die verder weinig aan de economie toevoegden, ontstaat er niet een 'normale' economie in veel oliestaten. In plaats van de taart groter te worden, is iedereen bezig zijn stukje van de taart te verdedigen. Verdeling wordt belangrijker dan groei. Dat gaat vaak ook nog eens gepaard met veel corruptie, ook niet bevorderlijk is voor de economische activiteit.

Japan is een sterk ontwikkeld land dat nauwelijks natuurlijke hulpbronnen bezit. Tijdens de glorie-dagen van Japan in de jaren 80 werd dan ook vaak beweerd dat hun groei te verklaren was als een soort compensatiegedrag. Ze moesten wel hard werken, want olie hadden ze niet.

Macro: economie in het groot

62. Wat is macro-economie?

Macro-economie is de studie van economie in haar geheel. Macro-economen houden zich bezig met vragen als:

- Waarom lopen economieën dan weer goed en dan weer slecht (het verschijnsel van "business cycles")?
- Waarom is er inflatie?
- Waarom is er langdurige werkloosheid?
- Waarom groeien sommige economieën zoveel sneller dan andere economieën?
- Waarom gaat het soms zo fout in het internationale handels en financiële verkeer?
- Hoe werkt geld?
- Wat kan de overheid doen om de macro-economie te stimuleren dan wel te stabiliseren?

Macro-economisch onderzoek maakt vaak gebruik van micro-economie, het onderzoek naar individueel gedrag. Maar het vermoeden is dat het geheel meer is dan de opsomming van de onderdelen. De macro-economie is een complex iets, en wordt beheerst door allerlei onzekerheden. Dat maakt het zo moeilijk om de toekomst van de economie te voorspellen of te bepalen welke overheidsstrategie effectief is.

63. De economie is een kringloop

Het geld circuleert. Mensen verdienen een inkomen dat ze vervolgens door te consumeren of belasting te betalen weer in de kringloop brengen. De economie is een kringloop, de stromen goederen en geld gaan rond in een gesloten systeem.

Een Franse dokter, François Quesnay (1694-1774) kwam op het idee van de kringloop. Hij zag de analogie met de kringloop van het bloed in het menselijk lichaam. Het is een nuttige analogie gebleken.

Bezie deze versimpelde kringloop maar eens. Het ligt voor de hand bij jezelf te beginnen, en dat is dus bij de huishoudingen want daar maak je hoe dan ook deel van uit.

[tekening kringloop]

Jij als huishouding verdient geld via de arbeidsmarkt. Dat geld komt van bedrijfssector. Een deel van dat geld stroomt terug naar de bedrijfssector omdat je consumeert. Een deel gaat naar de overheid in de vorm van belastingen die dat geld weer uitgeeft aan de bedrijven door van alles en nog wat in te kopen. Een deel van jouw geld gaat in de vorm van spaargeld naar de financiële sector die dat geld uitleent aan bedrijven en de overheid.

De kringloop laat je zien dat alles met alles samenhangt. Het laat je ook zien dat alles draait om huishoudingen. Wordt er geroepen dat bedrijven moeten betalen voor de problemen die ze veroorzaken, dan laat de kringloop zien dat uiteindelijk het altijd de huishoudingen zijn die betalen, of door hogere prijzen, of door minder inkomsten.

64-65 Bruto Binnenlands Product (DUBBEL)

Wanneer je een econoom of politicus over economisch groei hoort spreken, dan heeft hij of zij het over het Bruto Binnenlands Product. Groeit het BBP, dan **groeit "de" economie**. En omdat economische groei zo'n belangrijke en breed gedragen doelstelling is, is het van belang om goed te kijken naar wat het BBP precies berekent.

Het BBP is in principe de optelsom van de waarde van alle in een land geproduceerde goederen en diensten, binnen een jaar. Het Nederlandse BBP telt dus alle in Nederland geproduceerde kastomaten, elektronica, plezierjachten, maar ook taxiritjes, economielessen en doktersadviezen bij elkaar op. Je kunt het BBP ook berekenen door de inkomens die met deze productie worden verdiend op te tellen, of alle bestedingen—wie de **kringloop** van de economie begrijpt, begrijpt dit.

Het BBP is een geweldige uitvinding. Je moet je eens voorstellen hoe we in het duister zouden tasten als we die informatie niet hadden. De Amerikaanse Simon Kuznets, het in de jaren 30 ontwikkelde, kreeg er in 1971 dan ook de Nobelprijs voor.

Het is wel belangrijk om in te zien dat het BBP ook veel *niet* meet: denk aan de informele economie (huishoudelijk werk, zwart werk), vrijwilligerswerk. Het BBP is blind voor alles waar geen geld voor wordt betaald. Het BBP meet ook niet welk nut, plezier of zin we aan al die productie ontleen. Kuznets zelf waarschuwde er al voor om het BBP dus niet zomaar gelijk te stellen aan welzijn (zie ook **Bruto Nationaal Geluk**).

Maar misschien nog wel belangrijker, het BBP houdt geen rekening met de afnamen van ons natuurlijk kapitaal. In boekhoudtermen meet het BBP alleen maar stromen en geen voorraden, en dat kan nogal zorgen voor vertekening. Stel we vergelijken de economie van Saudi-Arabie en die van Nederland. In Saudi-Arabie wordt vooral geld verdient door het opmaken van de natuurlijk beschikbare olie,

terwijl Nederland het meeste geld verdient in de dienstensector. Groei in Nederland betekent dan ook dat we meer diensten leveren of producten verkopen, terwijl groei in Saudi-Arabië vooral plaatsvindt als olie duurder wordt, of ze het sneller opmaken.

Maar ook in Nederland loeren zulke vormen van uitputtelijke groei. De gasvoorraad in Nederland is net zo eindig als de olievoorraden in Saudi-Arabië, en het vernietigen van natuur voor een industrieterrein, is door de meetmethode van het BBP goed voor de economie. Bovendien werkt het ook de andere kant op. Alle economen zijn het er over eens dat een jaar scholing bijdraagt aan de vorming van wat we noemen menselijk kapitaal. Maar in BBP termen is scholing pure verspilling, de schoolgaande student, had beter aan het werk kunnen gaan. Als je er goed over nadenkt meet het BBP vooral de consumptie, en veel minder de investeringen in nieuw kapitaal, of het opmaken van oud kapitaal en voorraden.

Niet gek dus dat steeds meer economen pleitten voor alternatieven voor het BBP. Op dit moment lijkt het populair om een soort dashboard te ontwikkelen die de economie in de gaten houdt. Naast de snelheidsmeter, het BBP, moet daar bij wijs van spreken ook een toerenteller op (raken we niet oververhit), en een brandstofmetertje die aangeeft hoe lang we deze snelheid nog vol kunnen houden. Het ontwikkelen van zulk soort metertjes is helaas geen kinderspel.

66. Bruto Nationaal Geluk

De economie is uiteindelijk een middel voor mensen om hun doelen te bereiken. En die doelen wijzen— **Aristoteles** zei het al— uiteindelijk maar naar één ding: geluk. Waarom zou je dan nog het **BBP** als maatstaf nemen; waarom niet gewoon het geluk van iedereen bij elkaar optellen, en dat op het 8 uur journaal melden?

Critici zullen meteen opspringen: geluk is toch voor iedereen iets anders? De één verstaat een prettig gevoel onder, de ander een geslaagd leven. Toch is er consensus in de enorme berg aan geluksonderzoek die de afgelopen decennia is gedaan. Gelukkige mensen hebben: (1) voldoende geld voor de basisbehoeften, (2) voldoende beweging en slaap, (3) één (!) intieme liefdesrelatie, (4) enkele betrouwbare vrienden, (5) persoonlijke vrijheid en controle, (6) zinvol, creatief, uitdagend en leerzaam werk, (7) een spirituele/religieuze praxis en (8) een betrouwbare overheid en medemens. Landen als Nederland, Zweden zijn gelukkiger dan Afrikaanse of Oost-Europese landen, waar het aan een of meer van deze acht voorwaarden ontbreekt.

Het is een open deur, maar meer geld maakt niet altijd gelukkiger. Veel mensen willen best minder verdienen als ze meer kunnen slapen, als ze zinvoller werk kunnen doen, of meer controle hebben over hun eigen leven. Als je goed kijkt naar de criteria zie je ook dat de overheid en de markt lang niet al deze voorwaarden kunnen verzorgen.

In steeds meer landen groeit het besef dat er iets met al deze wijsheid gedaan moet worden, maar hoe? Ter inspiratie kijkt men vaak naar Bhutan, het Boeddhistische ministaatje in de Himalaya, waar de regering koerst op Bruto Nationaal Geluk. Dit is geen optelsom van gevoelens, maar een waaier aan indicatoren die samen een compleet beeld moeten geven van het totale welzijn van de Bhutanezen.

67. Overheidstekort en overheidsschuld

Het tekort op de overheidsbegroting is het overheidstekort. Het is het verschil tussen al de uitgaven van de overheid, inclusief de uitgaven van sociale verzekeringen, en al de belastinginkomsten. De overheidsschuld is alle overheidstekorten en overschotten van al de voorafgaande jaren bij elkaar geteld.

Nederland is met de andere eurolanden overeengekomen dat het overheidstekort niet meer dan 3% van het **BBP** mag zijn. En de overheidsschuld mag niet meer dan 60% van het BBP bedragen. Komt een land erover heen dan moet het iets gaan doen aan de overheidsbegroting, dus meer belasting heffen of minder uitgeven (bezuinigen).

Als je de Europese norm aanhoudt, dan hebben sommige landen enorm hoge schulden. Japan heeft bijvoorbeeld een overheidsschuld van meer dan 130% van het BNP. Ook een landen als Italië en België hebben meer dan 100%. De reden dat politici zich zorgen maken over hoge overheidsschulden en overheidstekorten is dat de overheid **rente** moet betalen over de schuld. Die rentelasten drukken op de overheidsbegroting en zorgen voor nog grotere tekorten.

Maar zo erg is dat ook weer niet, want de overheid betaalt de rente aan degenen die aan de overheid het geld geleend hebben om de tekorten te dekken. Als de Nederlandse staat van Nederlanders leent, dan blijft het geld in het land; zij kunnen er weer mooie dingen van doen. Hebben buitenlanders het geld geleend, dan vloeien de rentebetalingen weg en dat is wel vervelend.

68. Het buitenlandse tekort en de buitenlandse schuld

Een land loopt een buitenlands tekort op wanneer het meer invoert dan uitvoert. Dit heet ook wel het handelstekort. Een land heeft een buitenlands overschot wanneer het meer uitvoert dan invoert.

Verwar het buitenlandse tekort niet met het overheidstekort (zoals zo velen doen). Het buitenlandse tekort geldt voor de economie in haar geheel en wordt veroorzaakt door bedrijven en burgers die meer invoeren dan dat ze uitvoeren. Het tekort van de overheid is van de overheid alleen, hoezeer die overheid ook met het land verbonden is.

De Amerikanen hebben een groot buitenlands tekort. Zij voeren heel veel auto's en olie in, veel meer dan dat ze aan films en muziek uitvoeren. Hun geluk is dat buitenlanders, zoals de Chinezen en ook de Nederlanders, met alle plezier aan hen geld willen lenen om daarvoor te betalen. Zo loopt ieder jaar de buitenlandse schuld van Amerikanen op. Je mag dus zeggen dat Amerikanen op de pof leven.

Nederlanders zijn eerder spaarzaam te noemen. Zij voeren meer uit dan ze invoeren. Toch wel opmerkelijk als je eens kijkt welke spullen allemaal van buiten Nederland komen. Computers, auto's, kleren, schoenen, speelgoed, noem het maar op, al die spullen voeren Nederlanders in. Maar blijkbaar wegen al die spullen niet op tegen de tuinbouwproducten, bloemen en metaalproducten die Nederlanders uitvoeren. Hierdoor hebben Nederlanders, en dan vooral hun pensioenfondsen, een aanzienlijk buitenlands bezit, het gevolg van de financiering van al het handelsoverschot.

Wanneer mensen in een land hun buitenlandse schulden niet meer af kunnen betalen, dan is het land failliet.

69. Werkloosheid

De werkloosheid is het percentage van de beroepsbevolking dat graag wil werken maar geen baan kan vinden. Werkloosheid is een belangrijke graadmeter voor het functioneren van de economie, en overheden doen er veel aan om een lage werkloosheid te realiseren.

Onder economen woedt een discussie over de meting van werkloosheid. Volgens conservatieve economen is iemand alleen werkloos als hij actief op zoek is naar een baan en die niet kan vinden. Andere mensen zitten ongetwijfeld ook zonder baan, maar die zijn dat vrijwillig omdat ze liever bij hun gezin zijn, of de lonen niet hoog genoeg vinden. In de tuinbouw is het bijvoorbeeld lastig Nederlandse arbeidskrachten te vinden: zij vinden het werk te zwaar en te laagbetaald. Meer linkse economen houden vast aan een ruimere definitie omdat ze vinden dat iedereen recht heeft op werk dat hen past. Voor hen is het werkloosheidsprobleem dus groter.

Op dit moment telt iemand in Nederland officieel alleen als werkloos als hij of zij actief op zoek is naar werk. Het ontvangen van een werkloosheidsuitkering is hier van afhankelijk.

Werkloosheid is meestal groter onder jongeren, dan onder ouderen. In Nederland is aanzienlijke verborgen werkloosheid omdat veel mensen afgekeurd worden om het een of ander, en niet meer hoeven te solliciteren. In andere landen zouden ze wel als werkloos tellen. Daarom moet je, als de lage Nederlandse werkloosheid (zo'n 4%, vergelijken met 10% gemiddeld in de rest van Europa) weer eens wordt bejubeld, altijd kritisch blijven.

70. Inflatie: als de prijzen stijgen

Zie je de prijzen van goederen en diensten stijgen dan zou je zeggen dat ze meer waard zijn geworden. Zie je jouw loon omhoog gaan, dan ben je geneigd jezelf rijk te rekenen. Maar als er sprake is van inflatie, een algemene verhoging van het prijspeil, dan heb je met dat hogere loon niet meer **koopkracht**. In principe maakt het niet uit of je salaris van €2000 per maand naar €2 miljoen gaat, als alle andere prijzen ook duizend keer hoger worden. Maar pas op: als de prijzen in het buitenland niet meestijgen worden Nederlandse producten zo wel onbetaalbaar. Teveel inflatie is dus funest voor onze concurrentiepositie.

Inflatie wordt gemeten door middel van de consumentenprijsindex (CPI). Dit is een representatief mandje met goederen en diensten, van voeding tot apparatuur, van huur tot energierekening, waarvan de prijzen worden bijgehouden door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Er wordt over de oorzaken van inflatie verschillende gedacht. **Keynesianen** leggen de nadruk op de rol van vraag en aanbod. Hoe meer vraag en hoe lager het aanbod, hoe hoger de marktprijs die tot strand komt. Stel je voor dat bedrijven op hun maximale productiecapaciteit zitten, en consumenten willen toch meer producten, dan kan de prijs omhoog totdat er genoeg consumenten afvallen voor wie het te duur wordt. Zo werkt het prijsmechanisme.

Monetaristen en **Oostenrijkse economen** denken dat inflatie wordt veroorzaakt doordat er teveel geld in omloop is. Als het aantal geproduceerde goederen en diensten gelijk blijft, en er wel meer geld bijgedrukt wordt (of gecreëerd door banken) dan stijgen de prijzen.

71. Hoe erg zijn inflatie en deflatie?

Voor een individu kan inflatie op zich geen kwaad zolang lonen en prijzen gelijk omhoog gaan. Maar blijft de groei van jouw salaris achter, of gaat de rente op jouw spaargeld niet omhoog met de inflatie, dan is inflatie erg.

Inflatie is ook vervelend voor mensen die geld uitgeleend hebben want zij worden terugbetaald met geld dat minder waard is geworden. Schuldenaars (zoals overheden) profiteren van inflatie. Om de schuldeisers te compenseren gaat de rente meestal omhoog met inflatie.

Economen spreken van een gezond inflatiepercentage als deze tussen de 0% en 2% schommelt. Een gecontroleerde inflatie stimuleert de groei, omdat nu kopen goedkoper is dan later, en omdat geld lenen om te kopen dus ook gunstiger is. Bij een hoger inflatiepercentage worden politici zenuwachtig.

De geschiedenis rechtvaardigt die angst enigszins. In de jaren 20 van de vorige eeuw drukte de Duitse overheid steeds meer geld om haar uitgaven te financieren. Het gevolg was zo'n enorme geldontwaarding dat mensen kruiwagens met geld naar de bakker reden om een brood te kopen. Op zo'n moment verliest geld haar functie. Tot op de dag van heden zijn Duitsers als de dood voor een herhaling. Hyperinflatie komt elders nog wel geregeld voor, recent nog in Zimbabwe.

Overigens is deflatie ook iets om voor op te passen. Bij deflatie wordt geld geleidelijk meer waard. Dat is goed nieuws voor mensen die geld uitgeleend hebben, maar slecht nieuws voor de economie als geheel. Bij de gedachte dat geld morgen meer waard is dan vandaag, is iedereen geneigd aankopen uit te stellen (misschien is die auto volgend jaar wel nog goedkoper). Bedrijven verdienen dus minder, en betalen minder uit. Zo kan de economie langzaam maar zeker tot stilstand komen.

72. Inflatie als oorlogswapen

Dat bij moderne oorlogvoering de economie van cruciaal belang is, is niets nieuws. Er zijn zelfs economische historici die stellen dat de uitkomst van een oorlog uiteindelijk bepaald wordt door de economische kracht van de landen. Het afsluiten van handelsroutes en vernietigen van belangrijke industrieën is dan ook een belangrijke strategie in de moderne oorlogvoering. Maar de Duitsers hadden een nog vernietigender plan in de Tweede Wereldoorlog.

Onder de naam Operatie Bernhard werkten ze aan het vervalsen van de Britse Pond. Uiteraard om hiermee belangrijke grondstoffen te kunnen kopen op de zwarte markten, maar ze hadden een nog groter plan. Ze wilden enorme hoeveelheden Britse ponden strooien boven Engeland en op die manier de Britse economie kapot maken. De extra ponden zouden zorgen voor enorme inflatie, en natuurlijk voor onzekerheid over de waarde en de echtheid van geld. De Duitsers wisten als geen ander hoe hyperinflatie de economie kon ontwrichten, zij hadden dit zelf meegemaakt in de jaren 20. Ze wilden de Engelsen die ze mede verantwoordelijk hielden voor die hyperinflatie, in gelijke munt terugbetalen.

De operatie is nooit uitgevoerd, maar er waren voorbereidingen (die verflimd zijn in 'Die Fälscher'). In werkelijkheid doen veel landen in oorlog het zichzelf aan. Dan grijpen ze naar de **geldpers** als laatste middel om de oorlogsuitgaven te financieren. Het gevolg is enorme inflatie, en een ontwrichting van de binnenlandse economie.

73. Koopkracht

Koopkracht is wat je kunt kopen met je besteedbaar inkomen. Wie meer is gaan verdienen of minder belasting en premies betaalt, ten opzichte van de inflatie, heeft meer koopkracht. En meer koopkracht betekent, voor velen, vooruitgang.

Elk jaar, op Prinsjesdag, komt het Nibud (Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting) met berekeningen hoe de koopkracht van gezinnen, minima, ouderen of hogere inkomens zich zal gaan ontwikkelen. Met deze zogenaamde “koopkrachtplaatjes” slaan politici, werkgevers en werknemers elkaar dan om de oren, hoewel de verandering per jaar vaak minder dan 1% is— een alleenstaande in de bijstand verloor in 2011 volgens het Nibud 0,3% aan koopkracht.

Veranderingen in de koopkracht zijn in principe belangrijker dan veranderingen in je loon. Wat heb je immers aan meer loon als alles veel duurder wordt. Nu is het grote probleem met koopkracht dat het enorm moeilijk te meten is. Je zou willen weten of je met je inkomen van nu meer kan kopen dat het inkomen van tien jaar terug. Maar er zijn allerlei nieuwe producten bijgekomen. Kocht iedereen in 2001 nog een simpel mobieltje, in 2011 hebben steeds meer mensen een smartphone. De smartphone van nu is duurder dan het mobieltje toen, maar wat is de verandering in koopkracht?

Je kunt je wel voorstellen dat dit internationaal nog grotere problemen oplevert, omdat het koopgedrag sterk uiteen loopt. Kleding, voedsel, huizen het verschilt allemaal. Een slimme econoom kwam daarom met de zogeheten Big Mac-index. In die index kun je vinden wat een Big-Mac kost in verschillende landen, en ook nog hoeveel minuten je ervoor zou moeten werken tegen het lokale loon, lukt het vergelijken toch nog een beetje.

74. Consumenten

Consumenten is wat huishoudingen doen wanneer ze goederen en diensten kopen. Consumptie is het doel van alle productie, zei **Adam Smith** ooit. En zo is het. Producenten produceren voedsel, auto's, huizen, wegen, kunst, informatie, therapie sessies, vakanties, vermaak, en consumenten consumeren dat alles.

Wij kunnen alleen maar meedoen in de consumptiemaatschappij als we een inkomen hebben, of althans het vooruitzicht op een inkomen. Studenten hebben geen inkomen maar toch vind je ze in cafés en restaurants omdat ze mogen lenen op basis van het inkomen dat ze gaan verdienen (of omdat ze genereuze ouders hebben). Inkomen is hoe dan ook bepalend voor hoeveel mensen consumeren. De vraag blijft wel hoeveel van hun inkomen consumenten aan het consumeren besteden. Ze kunnen ook een deel van hun inkomen sparen wat Japanners bijvoorbeeld graag doen, maar ook Nederlanders door geld weg te zetten voor hun pensioen. Met dat spaargeld wordt weer **investeringen** gefinancierd.

Economen willen graag weten hoe groot de totale consumptie in een economie gaat worden, want consumptie is gauw twee derde van alle bestedingen. Stellen consumenten grote aankopen uit (van auto's bijvoorbeeld) omdat ze de economische ontwikkeling wantrouwen, dan is dat slecht nieuws. Teveel sparen is dus niet goed.

We spreken van een consumptiemaatschappij omdat alles gericht is op consumptie en het gaande houden van de consumptie. Economen willen er niet aan denken wanneer mensen ophouden met zoveel te consumeren als ze nu doen. Het komt goed uit dat shoppen een favoriete bezigheid blijft.

75. Investeren

Investeren is het vermeerderen van **kapitaal**. Bedrijven investeren in gebouwen, machines en technologie. Overheden investeren in wegen, marine schepen en vliegtuigen. Kapitalisten investeren in **aandelen** en **obligaties**. Studenten investeren in hun intellectueel kapitaal. En wanneer je geld uitgeeft aan een ander, investeer je, althans zo kun je het zien, in jouw sociaal kapitaal (zie **De vele vormen van kapitaal**).

Terwijl consumptie gericht is op directe behoeftebevrediging, zijn investeringen feitelijk uitgestelde bevrediging: de baten komen later. Boeren ontdekten ooit dat als ze niet investeerden in een voorraad graan, ze de winter niet zouden doorkomen, en niets hadden om daarna opnieuw te zaaïen.

Investeringsplannen zijn van groot belang voor de toekomst van een economie. Maar niets is zo wisselvallig als het investeren. Gaat het goed dan zijn bedrijven bereid tot grote investeringen, maar zodra de bestuurders een terugslag verwachten, zullen hun investeringsplannen het eerste slachtoffer worden. Bedrijven die investeringsgoederen produceren, zoals bouwmaatschappijen en machinemakers, zullen daar rekening mee dienen te houden.

De wisselvalligheid van investeringen maakt het moeilijk hen te voorspellen. **Keynes**, de grote Britse econoom, zag dat investeerders niet altijd even rationeel handelden en door onvoorspelbare driften ("animal spirits" noemde hij die) werden gedreven. Of ze zijn te euforisch en investeren te veel of ze zijn te somber en investeren te weinig.

Banken spelen een belangrijke rol want zij financieren grote investeringen, maar ook studieleningen. Daar vragen zij rente voor. Loopt de rente op, dan wordt het investeren duurder.

76. Belasting

De overheid verplicht haar burgers en economische partijen om haar uitgaven te financieren. Die verplichte betaling heet belasting. Een deel van de belasting is direct. Huishoudens betalen direct belasting over hun inkomen en vermogen, en bedrijven over hun winst. Een steeds belangrijker deel is indirect: iedereen betaalt indirect mee wanneer ze iets op welke markt kopen in de vorm van BTW, inmiddels 19% van de aankoopprijs. De Nederlandse overheid betaalt overigens 2% van haar BTW inkomsten als belasting aan de Europese Unie.

In de VS zien conservatieve republikeinen belasting als diefstal. Het is het verplichte karakter dat hen tegenstaat. In Nederland kom je die opvatting ook wel tegen, maar de meeste mensen begrijpen dat het betalen van belasting nodig is voor goede wegen, keurige plantsoenen, goede scholen, veiligheid, en voorzieningen voor hulpbehoevenden. In de VS vinden meer mensen dat ze zelf veel beter weten waaraan ze hun geld moeten uitgeven—als de overheid geld te kort komt, dan dus liever bezuinigen dan nog meer belasting heffen.

De overheid kan de belastingen ook gebruiken om de economie te beïnvloeden. Een belastingverlaging stimuleert het consumeren en het investeren, een belastingverhoging remt af.

Populair is ook het gebruik van belastingen om de consumptie van bepaalde producten te ontmoedigen en die van andere te stimuleren. Daarom betaal je hoge indirecte belasting op tabak, alcohol, gokken en benzine, en weinig belasting op boeken, en gek genoeg, kappers, vliegvluchten, en circusvoorstellingen.

77-78. Wat doet een economie groeien?

De oorzaak van economische groei is zo'n beetje de heilige graal van de economie. Niet alleen omdat Adam Smith de vraag zo helder formuleerde, maar ook omdat het de grote praktische vraag is van vele landen over de wereld. Het betekent meer welvaart en heeft vaak allerlei positieve bijeffecten. Maar waar komt het vandaan?

Adam Smith's verklaring was dat door arbeidsdeling, mensen zich konden specialiseren, en veel meer dan voorheen konden produceren. Dit schreef hij trouwens op tijdens de Industriële Revolutie, waarbij groei van de productie natuurlijk ook tot stand kwam door machines. De grote technologische vooruitgang vindt de laatste decennia natuurlijk plaats in de ICT-sector. En naast arbeidsdeling wordt technologische vooruitgang gezien als de grote motor van economische groei. Wel een beetje gek trouwens, want dat betekent dat de economie vooral groeit, door iets waar het relatief weinig invloed op heeft, de ontwikkeling van technologie (hoewel bedrijven natuurlijk ook actief op zoek zijn naar technologische vernieuwingen).

Toch laten economen technologische vooruitgang vaak wat links liggen, op zich te concentreren op meer economische aspecten. Zo hebben vele economen bijvoorbeeld gewezen op het belang van sparen voor economische groei. Heel simpel zou je kunnen zeggen: wie wat spaart die heeft wat voor later. Maar economisch gezien is dit spaargeld belangrijk omdat het door anderen gebruikt kan worden voor investeringen in de toekomst. Kapitaal is binnen het kapitalisme van zeer groot belang, en voor dure productieprocessen die vaak lang duren, is eerst al een overschot nodig dat geïnvesteerd kan worden. Om bijvoorbeeld een staalfabriek op te zetten zijn investeringen van vele tientallen miljoenen nodig.

Toch blijft er een puzzel over, want waarom groeien sommige landen niet. Technologie is hoewel duur in principe voor iedereen te koop, en sparen gebeurt overal. Waarom leidt dat dan toch niet tot economische groei in bijvoorbeeld vele Afrikaanse landen? Eigenlijk zijn er twee verklaringen, de ene is het belang van ontwikkelde markten, en de andere gaat over politieke voorwaarden.

Smith's arbeidsdeling klinkt erg logisch, maar het kan alleen plaatsvinden als de markten groot genoeg zijn. Natuurlijk kun je ook binnen een dorp wat arbeid verdelen, maar de voordelen zullen klein zijn. Dus alleen als de markten nationaal of internationaal worden, zullen de voordelen van arbeidsdeling goed duidelijk worden. Dat geldt trouwens ook voor de kracht van spaargeld. Dat is economisch van geen nut, zolang het onder het matras ligt als een appeltje voor later. Om geld te laten werken zijn er financiële markten nodig, waar het spaargeld van de een, de investering van de ander kan betalen. Zulke markten zijn vaak nog niet sterk ontwikkeld in ontwikkelingslanden, en dus wil de economische groei zo moeilijk op gang komen.

Maar dat is natuurlijk maar een deel van het verhaal, of als je wilt een uitvloeisel van iets anders. Zulke markten werken vaak niet goed omdat er geen stabiele politieke situatie is, en privébezit maar beperkt wordt beschermd. Als de veiligheid niet gegarandeerd is zal er weinig getransporteerd worden, en ontwikkelen markten zich slecht. Bovendien is het natuurlijk niet bevorderlijk voor de ondernemersgeest, als de ondernemer er niet zeker van is dat de winst ook echt aan hem toe zal komen. Economen benadrukken dan ook altijd dat de eigendomsrechten goed geregeld moeten zijn voor een werkende en groeiende economie.

79. Is een Tsunami goed voor de economie?

In maart 2011 wordt Japan getroffen door de zwaarste aardbeving in zijn geschiedenis, met een tsunami en een nucleaire ramp tot gevolg—één van de grootste natuurrampen uit de geschiedenis. Bizar genoeg zeiden sommige economen daags na de ramp dat de ramp “goed is voor de economie”. Het opbouwwerk zou immers bijdragen tot een hoger **BBP**.

Dit is niet alleen cynisch, maar ook nog eens economische onzin. Het doet denken aan wat een de eerste economen, de Fransman Frédéric Bastiat (1801-1850), als de “denkfout van het gebroken raam” omschreef: als je bij je buurman een ruit intikt, is dat goed voor de glaszetter, maar wat je niet ziet is dat de buurman, naast dat hij (even) niet van zijn ruit kan genieten, minder geld over heeft voor de bakker of boekverkoper. De economie als geheel heeft hier dus niets aan.

Hier wreekt zich ook de nauwe focus op het BBP. Er zullen tal van bedrijven in touw zijn om Japan weer op te bouwen, dat is goed voor het BBP van Japan. Maar ondertussen is er wel voor \$200 miljard aan kapitaal vernietigd, waar het BBP geen oog voor heeft. En veel van het opbouwwerk zal op rekening van de staatschuld komen.

Volgens de Japanse econoom Hideki Toya kan een ramp wél “goed” zijn voor de economie, wanneer een land de “kans” aangrijpt om oude, minder productieve industrie te vervangen door innovatieve industrie. Een ramp maakt dat je terug naar de tekentafel kan, en niet gehinderd wordt door gevestigde technologie en belangen. Een bekend voorbeeld uit Japan is de verouderde plastic schoenenindustrie van Kobe. Die kwam na de aardbeving van 1995 niet meer terug.

80-81. Business cycles: waarom gaan economieën op en neer? (dubbele lengte)

Economieën gaan op en neer; groeien en krimpen. Dit noemen we de conjunctuur van de economie, of de business cycle. Ligt de **economische groei** voor twee achtereenvolgende kwartalen boven het trendpercentage, meestal zo ongeveer 2 procent, dan spreken we van een *boom*. Daalt het BBP twee kwartalen achter elkaar, dan is er sprake van een recessie.

Het vinden van verklaringen en het voorspellen van deze fluctuaties is een favoriete bezigheid van economen. Allereerst is er een lang debat of zulke fluctuaties zich met enige regelmaat voordoen. Alle Bijbelse getallen—3,7,11—en vele andere zijn langsgekomen om de regelmaat te vinden, maar met weinig succes. Veel verder dan na regen komt zonneschijn zijn we niet gekomen.

Maar belangrijker nog dan de vraag wanneer is hoe fluctuaties ontstaan. Hoe kon de Grote Depressie ontstaan na de welvarende jaren 20? Toen was er werk voor bijna iedereen, en er werd veel geïnvesteerd. De economie leek zichzelf te reguleren, en in evenwicht te houden. Met de kennis van nu kunnen we zeggen dat er wel erg veel werd geïnvesteerd, of gespeculeerd. Er kwamen nieuwe beleggingsproducten, de beurzen namen een vlucht en menig gezin kocht voor het eerst aandelen. Toen begonnen de insiders zich terug te trekken en al gauw klapten de beurzen in elkaar en verloren velen hun kapitaal. Vele verklaringen van de business cycle grijpen dan ook terug naar de rol van menselijk gedrag. Economie is uiteindelijk menselijk gedrag, en net zoals de mens te optimistisch kan zijn, of juist te bang, zo kan de economie meebewegen met de emoties. Het vertrouwen, gemeten

als consumentenvertrouwen, is dan ook een belangrijke graadmeter geworden voor de economie.

Velen waren toch wat sceptisch over deze verklaring van de Grote Depressie, want ja hij kon aardig verklaren waarom de beurzen in elkaar waren gezakt, maar waarom duurde die depressie toch zo lang? Waarom paste de economie zichzelf niet weer aan, zoals de economische modellen voorspelden? Op die vraag kwamen grofweg twee antwoorden: het lag aan de economie, zeiden **Keynes** en zijn volgers. Nee, het lag aan het overheidsbeleid aldus vele anderen, zoals **Hayek**.

De belangrijkste bevinding uit Keynes beroemde boek 'The General Theory' was dat het mogelijk was dat de economie lange tijd uit zijn evenwicht bleef. Sterker nog, zei Keynes, er zijn allerlei min of meer stabiele situaties mogelijk waarbij niet iedereen een baan heeft, of waarbij kapitaal onbenut blijft. Dit kan komen doordat het spaargedrag van mensen redelijk onafhankelijk is van de benodigde investeringen in een economie. De rente zou hier voor evenwicht moeten zorgen, maar doet dat lang niet altijd.

Niets van waar, stelden klassieke economen. Het is niet de economie die gefaald heeft maar de overheid. De overheden zouden aldus sommigen verkeerde beslissingen genomen in de jaren 20. Hayek stelde bijvoorbeeld dat de Centrale Bankrente te laag was geweest, hierdoor was er teveel geld geïnvesteerd en was er nu overproductie. Friedman stelde juist dat de Centrale Bank te passief was geweest tijdens de crisis, in plaats van een paar banken te redden en het besmettingsgevaar te verkleinen, hadden ze banken zomaar laten vallen. Zo was een relatief klein probleem een enorm groot probleem geworden in de economie.

Menselijk gedrag, de werking van markten en de rol van de overheid staan nog altijd centraal in de moderne verklaringen voor fluctuaties.

82. Arbeidsproductiviteit

Soms ben je productiever dan anders. Bij het schrijven van dit boek vlogen de woorden soms naar het papier, terwijl andere keren het maar niet wilde vloten. En bij de een gaat schrijven nu eenmaal sneller dan bij een ander. De arbeidsproductiviteit, hoeveel producten iemand per tijdsperiode maakt, kan dus verschillen.

Productiviteit is hét geheim van een sterke economie. Hoe productiever werknemers, hoe lagere prijzen een bedrijf kan vragen, en hoe beter het bedrijf kan concurreren. Hoe productiever de inwoners van een land, hoe sterker de concurrentiepositie (zeker als de lonen ook nog eens laag worden gehouden) en hoe meer economische groei. Zo zie je bijvoorbeeld dat de productiviteit van de Noord-Europese landen hoger ligt dan de Mediterrane landen, waardoor wij economisch zoveel sterker voor staan (en waarom de eurocrisis onvermijdelijk was).

Nederland is—zeggen we met enige trots—na Luxemburg en Noorwegen het meest productieve land ter wereld, we doen het dus zelfs beter dan de VS. Door onze hoge productiviteit kunnen we zelfs ondanks ons klimaat en hoger loonkosten, goedkoper tomaten en paprika's produceren dan onze Europese concurrenten.

Onze productiviteit is zo hoog omdat we hoogopgeleid zijn, ons productieproces slim hebben ingericht met nieuwe technologie, en omdat we een goede infrastructuur hebben en relatief weinig onnodige regels. En dan is er ook nog zoiets als de cultuur, ons arbeidsethos dat heel sterk is.

Toch mogen we niet op onze lauweren rusten: door de vergrijzing moet in de toekomst de relatief kleinere beroepsbevolking nog productiever worden!

83. De ziekte van Baumol

In de economie geldt: hoe productiever je bent, hoe meer je verdient. In het algemeen wordt je productiever door te werken met betere technologie of automatisering of gewoon door slimmer te werken. Maar er zijn sectoren waar mensen en hun tijd de essentiële onderdelen zijn van het “product”—zoals de zorg, het onderwijs, andere dienstverlening, maar ook de culturele sector. Een verpleegkundige kan niet twee keer zo snel een patiënt wassen, aankleden, prikken of geruststellen voor een operatie, zonder dat het afbreuk doet aan de kwaliteit.

Dit fenomeen heeft de Ziekte van Baumol, vernoemd naar de econoom William J. Baumol die zich in de jaren 60 afvroeg waarom musici meer verdienen dan in de 19e eeuw, terwijl ze niet productiever zijn geworden: je hebt toch nog steeds net zoveel muzikanten nodig voor een strijkkwartet van Beethoven, als toen Beethoven nog leefde? Niet productiever zijn, wel meer verdienen, dat kan niet lang goed gaan.

Het valt in de praktijk wel mee. Omdat andere sectoren productiever zijn geworden, en werknemers daar dus meer zijn gaan verdienen, moesten de lonen in de “zieke” sectoren dus wel mee stijgen om hun werknemers te behouden. En mensen die in die andere sectoren meer zijn gaan verdienen, kunnen ook weer meer betalen voor een concertkaartje.

In de zorgsector is het probleem wel groot, omdat door de vergrijzing de komende decennia grofweg twee keer zoveel zorg gevraagd zal worden. Zorgverleners zijn al schaars, en zullen dus nog meer betaald moeten krijgen. Er valt slimmer te werken in de zorg, via preventie, betere inkoop of snellere administratie, maar de ziekte van Baumol is uiteindelijk niet te genezen.

84. Wisselkoersen, vaste of variabele

Zie je jezelf nog staan, bij het wisselkantoor of de bank, om wat guldens om te wisselen voor Duitse marken? Sinds de intrede van de euro in 2002 is dit voor veel Europese munten verleden tijd. Alleen als je naar Zwitserland gaat, of naar Zweden, Engeland en nog wat landen, zal je moeten wisselen.

De wisselkoers is de verhouding waarvoor een munteenheid voor de andere ruilt. Een koers kan vast of variabel zijn. Een vaste wisselkoers blijft altijd in dezelfde verhouding tot een vooraf afgesproken andere munt (de dollar meestal). Een variabele koers maakt gebruik van vraag en aanbod, en kan hevig fluctueren, afhankelijk of het goed of slecht gaat met de economie.

De beide systemen hebben allebei voor- en nadelen. Een vaste wisselkoers geeft zekerheid aan bedrijven die over de grens zaken doen. Maar een vaste wisselkoers is moeilijk vast te houden bij wisselende economische omstandigheden. Je ziet dan grote druk om de koers aan te passen. Een kunstmatige verhoging van de koers heet dan **revaluatie**, een kunstmatige verlaging **devaluatie**.

Een flexibele wisselkoers heeft het voordeel dat de koers zich aanpast aan wisselende omstandigheden. Gaat het goed met de Braziliaanse economie, dan zul

je zien dat haar munt, de reaal, in waarde apprecieert (stijgt). Gaat het slecht met de Amerikaanse economie dat deprecieert (daalt) de Amerikaanse dollar,

Door een gezamenlijke munt te adopteren, hebben de eurolanden zich feitelijk verplicht tot een vaste wisselkoers. Hoe moeilijk te handhaven is bleek, werd duidelijk in 2011 toen verschillende landen in de problemen kwamen.

Globalisering

Op het moment dat je dit leest zit er een half miljoen mensen in een vliegtuig, wordt er voor tientallen miljoenen euro's aan goederen op transport gezet, en flitst er voor honderden miljoenen aan kapitaal de wereld over. Goederen, diensten, mensen en informatie trekken zich steeds minder aan van nationale grenzen (en overheden), een proces dat we globalisering noemen. De wereld wordt steeds kleiner, of steeds groter, het is maar hoe je het bekijkt.

Voorstanders van globalisering wijzen op de enorme rijkdom die de meer geïntegreerde wereldmarkt zowel rijke als arme landen heeft opgeleverd. Er gaan nu honderd keer meer goederen de wereld over dan vijftig jaar geleden en dat betekent werk en inkomen, ook voor lage lonenlanden. Ook brengt het culturen en mensen dichterbij elkaar. We hebben toegang tot al het moois dat de wereld te bieden heeft, en toezicht op elkaar (steeds meer foute regimes voelen de hete adem van de wereldgemeenschap in hun nek).

Maar anti- en andersglobalisten wijzen op de verliezers van globalisering: arme landen die de concurrentie niet aankunnen, arme Chinezen die niet meeprofiteren van de groei (0.5% van de allerrijksten bezit 70% van alle rijkdom), maar ook arme Amerikanen wiens banen verdwijnen naar lage lonenlanden en die nauwelijks omscholing of sociaal steun krijgen.

Belangrijk is de positie van internationale bedrijven. Die zoeken de laagst betaalde arbeid en soepelste belasting- en milieuregels op, en kunnen bemoeierige overheden dus altijd kunnen chanteren met vertrek. Daarmee verliezen we deels de grip op onze eigen samenleving en economie. Het is de vraag of multilaterale verbanden als de EU of G20 daar iets aan kunnen doen.

86. Waarom ook zwakke landen handel moeten drijven

Wie wil discussiëren over internationale vrijhandel kan niet om het begrip "comparatief kostenvoordeel" heen. Het is bekend van David Ricardo, een van de eerste klassieke economen. Ricardo zag dat landen kunnen profiteren van handel met elkaar, zelfs als één land alle goederen en diensten goedkoper kan maken dan het andere land.

Hij gebruikte een versimpeld voorbeeld met Engeland en Portugal. In onderstaande tabel staat hoeveel arbeid (zeg in uren) elke land kwijt is per product.

	Engeland	Portugal
Kleding	50	20
Wijn	100	50

Zoals je kunt zien kost het Portugal zowel minder uren om kleding als wijn te maken. Portugal heeft een *absoluut* kostenvoordeel. Maar Engeland heeft een *relatief* kostenvoordeel in het maken van kleding. Het kost een Engelsman namelijk 2 eenheden kleding om 1 fles wijn te produceren. Een Portugees loopt 2.5 eenheden kleding mis door wijn te maken. Als Portugees is het dus goedkoper om wijn uit Engeland te importeren en daar 2 eenheden kleding voor te betalen—zo spaart hij tot wel 0.5 aan kleding uit. Voor een Engelsman is het goedkoper om met wijn kleding te kopen—hij krijgt er tot 2.5 eenheden kleding voor, in plaats van de 2 die hij thuis krijgt.

Dus specialisatie loont in dit geval. Maar pas wel op: dit voorbeeld is een versimpeling van de werkelijkheid. Er wordt geen rekening gehouden met wisselkoersen, transportkosten, de werkgelegenheid, of de mogelijke vlucht van arbeid of kapitaal naar, in dit geval, het lucratieve Portugal.

87. Wanneer ben je arm?

Hoewel Nederlanders gemiddeld bij rijksten van de wereld horen, leeft toch bijna een miljoen Nederlanders, waaronder 300.000 kinderen, onder de armoedegrens, zo lezen we in de krant. Maar als je kijkt naar het onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau of het Nibud (Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting) waaruit kranten citeren, dan zie je “de” armoedegrens helemaal niet bestaan. Er zijn tal van grenzen waarvan we kunnen afspreken dat je daaronder arm bent—grenzen die door de jaren heen dus ook worden verlegd.

De meest voor de hand liggende manier is om te kijken naar wat je nodig hebt om in je basisbehoeften—de kosten voor eten en drinken, kleding, wonen, gezondheid en vervoer— te voorzien. Maar daarmee rijst meteen de vraag of daar ook telefoon, televisie en krant, vakantie, uitgaan, sport, huisdieren daar ook bij horen. Vaak onderscheidt men een basisbehoefte-niveau (ongeveer €900 per maand) en een “niet-veel-maar-toereikend-niveau waarin ook sociale participatie en ontspanning wordt meegenomen (ongeveer €1000).

Voor het laatste niveau is onder Nederlanders aardig wat draagvlak. We vinden iemand ook arm als deze niet bij iemand op bezoek kan (met een cadeautje), af en toe eens uit kan gaan, naar de bibliotheek of eens per jaar een week op vakantie. Het sociale is daarin dus cruciaal, iets dat overigens aansluit bij wat Adam Smith in de 18e eeuw al vond: een menswaardig bestaan betekent ook dat je niet geïsoleerd raakt en dat je je niet hoeft te schamen. Voor hem was een linnen hemd een basisbehoefte, niet omdat je fysiek niet zonder kon, maar omdat je daarmee sociaal mee kon komen.

88. Hoe gelijkjer, hoe rijker?

De relatie tussen economische groei en inkomensongelijkheid wordt betwist en is doorspekt met ideologie. Aan de ene kant wijzen economen erop dat landen met de meeste ongelijkheid vaak armere landen zijn, zoals Namibië, Zuid-Afrika, Brazilië of Colombia. Een verklaring hiervoor is dat ongelijkheid maakt dat velen geen toegang hebben tot onderwijs, land of geld en dus niets aan hun productiviteit kunnen verbeteren. Ook wijzen ze erop dat egalitaire samenlevingen als Denemarken, Zweden of Finland het heel goed doen.

Maar er zijn ook economen die beweren dat gelijkheid juist de groei remt. België zou daarom minder hard groeien dan Ierland. Herverdeling zou economische

activiteit ontmoedigen. Zij laten ons dus de keuze: groeien met ongelijke inkomensstijging, of langzamere groei en meer herverdeling. De eerste groep economen vindt dat weer een valse keuze: je kunt toch in mensen investeren en daarmee groei én gelijkheid bevorderen?

En dan is er nog de stelling van Simon Kuznets (de Amerikaanse econoom die ook aan de basis van het BBP stond). Volgens Kuznets groeit de ongelijkheid wanneer een economie zich aan het ontwikkelen is, om weer te dalen als er een zeker inkomensniveau is bereikt. Daarvoor is bewijs, maar ook tegenbewijs te vinden.

De economisch historicus Richard Wilkinson laat in zijn boek *The Spirit Level* (2009) zien dat inkomensverschillen slecht zijn voor veiligheid, (geestelijke) gezondheid, sociaal kapitaal, vertrouwen, en dat dit zowel arm als rijk treft. Voor hem tast ongelijkheid dus de rijkdom van de samenleving aan, iets wat in rijke landen niet gecompenseerd kan worden door meer economische groei.

89. Je bent rijker dan je denkt

Als je denkt aan de superrijken uit het verleden, zoals de Romeinse keizers of Franse vorsten, dan vergaap je je aan al die weelde, en voel je je arm. Maar eigenlijk klopt dat niet. Jij bent zijn in zekere zin net zo rijk, zo niet rijker.

Als de Franse vorst Lodewijk XIV muziek wilde horen moest hij een heel orkest laten opdraven. Jij hebt met je iPod toegang tot alle muziek ooit gemaakt, in elke uitvoering. Wilde Lodewijk XIV een banaan of een ananas eten, dan moest hij een schip erop uitsturen. Jij loop gewoon naar de winkel. Wilde hij een reis maken, dan werden er paarden, koetsiers en lakeien aangerukt. Jij hebt met je auto een slordige 65 paarden tot je beschikking, die je met een draai van de sleutel en een beetje benzine vele male sneller naar je bestemming brengen. Om over vliegen nog maar te zwijgen.

Als je verder bedenkt dat je voor vrij weinig geld kant-en-klaar eten kan krijgen, honderden paren schoenen, kleren in alle soorten, kleuren en maten, dat je stromend water hebt, een wc en een douche, en dat je via een paar kastjes zicht op en toegang tot de wereld hebt, dan ben je vergeleken met Lodewijk XIV nog niet zo slecht af.

Je kunt het ook zo zien: Had een Romeinse keizer alles willen hebben wat jij tot jouw beschikking hebt aan voedsel, muziek, vermaak en vervoer—en dan laten we vliegtuigen en computers nog achterwege—dan zou hij ongeveer 2000 slaven nodig gehad hebben. We hebben nu gelukkig geen slaven meer, maar het punt blijft: er zijn duizenden mensen wereldwijd in touw om jouw consumptie mogelijk te maken. Wat een rijkdom!

Banken, Geld en Geldmarkt

90-91. Financiële markten

Een financiële markt is niet heel anders dan een gewone markt, met vragers en aanbieders. Er wordt op de financiële markt alleen in plaats van goederen in geld gehandeld. Mensen die geld over hebben en dat willen investeren, bieden dit aan aan mensen die geld nodig hebben voor een grote aankoop zoals een auto. Maar

veel vaker nog zijn de vragers ondernemers die een investering willen doen in hun bedrijf die ze later pas terugverdienen.

De financiële markten zijn een steeds groter deel van onze economie geworden waarop miljarden euro's en andere geldeenheden dagelijks van handen wisselen. Dat gebeurt in de vorm van allerlei financiële producten, zoals **aandelen**, **obligaties**, goud en zilver en **derivaten**.

De prijs die de financiële markten reguleert, is de **rente**. Mensen die geld lenen, betalen de rente, en zij die uitlenen ontvangen de rente.

De financiële markten zijn in principe een afspiegeling van de reële economie, oftewel de economie waarin geconsumeerd en gewerkt wordt. Je zou verwachten dat de financiële markten het goed doen als de reële economie het goed doet. Maar financiële markten hebben ook een eigen dynamiek en kunnen in problemen komen zonder dat de reële economie daar aanleiding toe geeft.

De financiële crisis van 2008 heeft de vrees gewekt dat de financiële sector te groot is en dat het de reële economie gijzelt. Keynes, de Britse econoom, heeft wellicht nog steeds gelijk met zijn uitspraak uit 1936 dat het handelen in de financiële markten veel weg heeft van een casino en dat speculatie door belangrijke instellingen als banken aan stevige benden gelegd moet worden.

92-93. Wat is geld eigenlijk? (dubbele lengte)

Geld heeft vele functies en betekenissen in de economie. Allereerst is het natuurlijk een teken van rijkdom, of zoals economen zeggen: het is een oppotmiddel. Ten tweede wordt het gebruikt om mee te betalen, het is een ruilmiddel waardoor goederen niet direct maar indirect geruild kunnen worden. Ten derde is geld een manier om de waarde van verschillende goederen te vergelijken, het is een rekeneenheid.

Economen zijn het niet helemaal eens over de oorsprong van geld. De ene groep economen beweert dat de oorsprong van geld vooral gezocht moet worden in een evolutionair proces. Omdat het direct ruilen van goederen allemaal praktische problemen met zich meebrengt zouden mensen geld zijn gaan gebruiken. Bovendien doen goederen vaak niet goed dienst als oppotmiddel omdat ze bijvoorbeeld bederven of kapot gaan. Anderen betogen dat de invoering van geld eerder gezocht moet worden in vroege steden waarin het lokale bestuur belasting wilde innen. Geld is hierbij dus een hulpmiddel van de bestuurders voor een effectief bestuur. Het gebruik van geld is volgens deze economen dan ook afgedwongen, omdat belasting alleen kon worden voldaan in de door het bestuur geaccepteerde geldeenheid.

Vanuit het eerste verhaal is het logisch dat vroege geldsoorten een intrinsieke waarde hadden, die gelijk was aan hun ruilwaarde. Als men bijvoorbeeld goud gebruikt als ruilmiddel dan zijn goude munten letterlijk evenveel waard als het goed waartegen geruild wordt. In de moderne wereld is dat nauwelijks nog het geval. We maken tegenwoordig gebruik van wat heet fiduciair geld, dat wil zeggen: geld gebaseerd op vertrouwen. Dit geld heeft veel minder intrinsieke waarde, en men accepteert het als ruilmiddel omdat men erop vertrouwt dat het ook in een volgende ruil weer gebruikt kan worden. Dit vertrouwen is vaak sterk verbonden met het feit dat het geld door de staat wordt uitgegeven en geaccepteerd bij het betalen van belasting. Op biljetten en munten staan dan ook vaak nationale helden of leiders om deze verbintenis tussen de staat en het geld te symboliseren.

De laatste vorm past natuurlijk meer bij het tweede verhaal over de herkomst van geld. Het plaatst de staat in een unieke positie omdat zij de waarde van het geld kan bepalen. Door bijvoorbeeld extra geld te drukken kan het de waarde van het geld verlagen. Dit is een bron van inflatie.

Nu is geld vooral iets waar de overheid over gaat. Denk je aan geld dan denk je waarschijnlijk aan biljetten en munten. Maar die vormen maar een klein deel van het geld dat in omloop is. Het meeste geld komt in de vorm van saldi op de rekening-courant die bij banken uitstaan en andere rekeningen die zo goed als geld zijn. Hoeveel geld precies in omloop is, blijft giswerk. Met creditcards kun je betalen, maar zij tellen niet mee als geld. Dat geldt ook voor boekenbonnen, bijvoorbeeld, waar je boeken mee kan kopen. Maar eigenlijk zouden we dan ook het geld dat op de rekening staat en dat mensen voorlopig niet van plan zijn te gebruiken niet mee moeten tellen. Tenminste als we alleen het geld willen tellen dat in transacties wordt gebruikt.

94. Rente is de prijs van geld

Rente is de vergoeding die iemand vraagt bij het uitlenen van geld. Als je geld op je spaarrekening stort, leen je dit in feite aan de bank, die dit verder uitleent aan andere leners. Mensen die geld uitlenen ontvangen rente, en zij die geld lenen, moeten rente betalen.

Rente is een vergoeding voor het gebruiken van het geld, maar ook een risicopremie. Een belangrijk risico is **inflatie**. De schuldeiser wil natuurlijk niet dat hij met het geld dat hem wordt terugbetaald minder kan kopen. De rente compenseert hem voor de geldontwaarding. De rente die je op je afschrift of in reclames ziet noemen we de nominale rente. Trek je van de nominale rente het inflatie percentage af, dan krijg je de reële rente, oftewel de rente na compensatie voor inflatie.

Maar de rente moet ook het risico dekken dat het geld niet wordt terugbetaald. Een drugsverslaafde zal dus een hele hoge rente moeten betalen, een nette ambtenaar met een vast arbeidscontract een lagere rente. Een land dat failliet dreigt te gaan kan alleen tegen een heel hoge rente geld lenen, een solide land als Duitsland betaalt veel minder.

Op de een of ander manier zijn we bovenstaande vergeten. Als we een (buitenlandse) bank zien adverteren met een hoge rente, zetten we er zonder na te denken ons geld op. Dat een hogere rente waarschijnlijk ook meer risico met zich meebrengt, en er dus een kleine kans is dat je jouw geld niet terugziet, lijkt iedereen te ontgaan, of te negeren.

95. Rente als beleidsinstrument

Door de rente te verhogen of te verlagen kan de overheid proberen invloed uit te oefenen op de economie als geheel. De Centrale Bank, zoals de Europese Centrale Bank (ECB) voert dit beleid uit.

Dreigt inflatie, dan zul je in het nieuws berichten lezen over mogelijke rente verhoging door de Centrale Bank. Hoe dat werkt? De Centrale Bank kan de rente op het geld dat ze uitleent aan banken verhogen. Dat is meestal een duidelijk signaal voor banken om op hun beurt de rente te verhogen op het geld dat zij uitlenen. Dat moet dan het lenen ontmoedigen en dus de bestedingen die met geleend geld gedaan worden. Dat effect wordt versterkt wanneer de hogere rente mensen

stimuleert om meer geld te sparen, in plaats van dat geld uit te geven. De hoop is dat daarmee de inflatie teruggedrongen wordt. Het duurt zo'n 3 maanden voordat het effect van een renteverandering op prijzen merkbaar is.

Zeker is dat overigens niet. De financiële markten zijn groot. Is het mogelijk om elders in de wereld goedkoop te kunnen blijven lenen, dan zal het effect van een renteverhoging klein zijn.

Gaat het slecht met de economie dan kan de Centrale Bank de rente verlagen om op die manier het lenen van geld te stimuleren en daarmee de bestedingen. Een toename in de bestedingen moet de productie stimuleren en de werkloosheid verlagen. Maar ook dit effect is onzeker.

Niet alle economen zijn het eens over de effectiviteit en wenselijkheid van het gebruik van de rente als beleidsinstrument. **Keynesianen** zijn ervoor en **monetaristen** tegen.

96. Aandelen

Een aandeel is een financieel product dat de bezitter van het aandeel mede-eigenaar maakt van een bedrijf. Deze aandelen worden verhandeld op de financiële markten die we voor de aandelenmarkt meestal de beurs noemen. Beroemd in Nederland is de beurs van Berlage en in de Verenigde Staten natuurlijk Wall Street. Aandelen geven de eigenaar recht op een deel van de winst van het bedrijf en omdat hij mede-eigenaar is, heeft hij ook zeggenschap in het bedrijf.

In Nederland en de meest andere landen zijn er twee soorten aandelen. In kleinere bedrijven, de besloten vennootschappen (B.V.'s), staan de aandelen op naam en zijn er vaak maar enkele aandeelhouders. Als een aandeelhouder zijn aandeel wil verkopen, dan moet hij hiervoor met de koper langs de notaris. In grotere bedrijven, de naamloze vennootschappen (N.V.'s), zijn de aandeelhouders anoniem, en het verhandelen van de aandelen kan vrij gebeuren. Het eerste 'bedrijf' dat trouwens gebruik maakte van deze mogelijkheid was de Nederlandse V.O.C in 1602.

Het uitgeven van aandelen door een bedrijf is een slimme constructie om extra geld op te halen. Hiervoor wordt echter wel een deel van het eigendom van het bedrijf uit handen gegeven. In grote bedrijven komen de aandeelhouders vaak eens per jaar samen op de aandeelhoudersvergadering. De aandeelhouders worden verwacht het beleid van de leiding formeel te keuren. Toch ontstaan er weleens conflicten, bijvoorbeeld over hoeveel winst, ook wel dividend genoemd, er moet worden uitgekeerd.

97. Obligaties

Een obligatie is een lening uitgegeven door een overheid of een groot bedrijf. Net als aandelen zijn obligaties vrij verhandelbaar op de financiële markten. Obligaties worden uitgegeven als een overheid of een groot bedrijf extra geld nodig heeft en de eigenaar van de obligatie heeft ieder jaar recht op een vooraf vastgesteld rentepercentage. Het grootste deel van de wereldwijde staatsschulden is op deze manier gefinancierd.

Bijna alle landen en sommige grote bedrijven geven obligaties uit. Het zijn leningen van vaak €1000 die gekocht kunnen worden door iedereen die daarvoor interesse heeft. De looptijd van een obligatie staat van tevoren vast, een standaardvorm is de 10-jarige obligatie. Dit houdt in dat de schuldeiser na 10 jaar zijn geld terugkrijgt, gedurende die 10 jaar heeft hij ook recht op een bepaald

rentepercentage. Het kopen van obligaties is voor veel investeerders een alternatief voor sparen, ook obligaties geven een vast rentepercentage en het is redelijk zeker dat je het geld aan het einde van de looptijd ook daadwerkelijk terugkrijgt. Dit komt doordat obligaties vaak worden uitgegeven door grote stabiele bedrijven of landen, die niet vaak failliet gaan.

Toch zijn obligaties niet de rotsen in de branding waar ze wel eens voor gehouden worden. Recentelijk was Argentinië nog niet in staat om aan zijn verplichtingen te voldoen en na de financiële crisis van 2008 kwamen ook vele Europese landen in de moeilijkheden. Als de schuldeisers onrust ruiken reageren ze vaak door een hoger rentepercentage te eisen, ter compensatie van het risico.

98-99. Derivaten & Opties

Zoals je gemerkt hebt, proberen we zo objectief mogelijk de meeste begrippen uit te leggen, maar of dat voor derivaten ook gaat lukken is de vraag. Ze worden door velen aangewezen als de schuldigen van de financiële crisis van 2008. En sindsdien heeft hun reputatie alleen nog maar meer schade opgelopen. Een derivaat is dan ook een vreemd product omdat zijn waarde gebaseerd is op een andere financieel product.

Een beroemd derivaat is de optie. De waarde van een optie is gebaseerd op de waarde van een aandeel. Stel een aandeel is €25 waard. Nu verwacht jij als belegger dat het aandeel volgende week €30 waard zal zijn. Dan kun je nu een optie kopen, om het aandeel volgende week voor €25 te kopen. Als het aandeel dan volgende week inderdaad €30 waard is, verdien je €5. Als het aandeel echter nog gewoon €25 waard is, is jouw optie waardeloos.

Als je dit zo leest moet je haast wel denken dat lijkt op gokken. En inderdaad voorspellen wat een aandeel in de toekomst waard zal zijn lijkt een beetje op gokken. Net als dat je in een wedkantoor kan voorspellen of PSV van Ajax zal winnen. Bedenk dan wel dat ook beleggen altijd gokken is, je belegt omdat je hoopt dat een aandeel meer waard wordt. Bij derivaten is het risico alleen groter. In het voorbeeld zou je aandeel nog steeds €25 waard zijn, maar je optie is waardeloos. Beleggers vinden deze risico's juist aantrekkelijker, omdat de winsten ook groter zijn. Dat noemen zij ook wel het hefboomeffect van derivaten.

Beleggers omschrijven zichzelf uiteraard liever niet als gokkers. Ze stellen liever dat zij zoeken naar alle informatie die ze kunnen vinden, de markten constant in de gaten houden en zoeken vaak naar patronen. En op basis daarvan doen ze dan een voorspelling over de toekomst. Natuurlijk een foutje maken ze wel eens, maar ja ook de weerman weet niet altijd precies wat voor weer het morgen is, en hem noemen we ook geen gokker.

Daar bovenop stellen economen nog eens dat derivaten ook nuttige functies hebben. Zo kan iemand zich bijvoorbeeld indekken tegen een grote koersdaling. Stel je bezit een hele aandelenportefeuille en je bent toch wat bang dat het de komende tijd niet zo goed zal gaan met de beurs. Dan kun je een derivaat kopen dat geld oplevert als de AEX-index, een graadmeter voor de beurs, daalt. Zo zorgen derivaten ervoor dat investeerders zich kunnen indekken tegen risico's.

Een probleem in de afgelopen financiële crisis was dat zulke derivaten niet alleen gekocht werden door mensen met aandelen, maar ook door beleggers die dat aandeel niet in handen hadden. Zo werden er vele derivaten verkocht die speculeerden op een faillissement of een sterke koersdaling van Fortis. Die derivaten

werden gekocht door beleggers die zelf geen belang hadden in Fortis. Zo ontstond dus de rare situatie dat een groep beleggers belang kreeg bij een faillissement van Fortis. Boze tongen beweerden zelfs dat deze beleggers negatieve geruchten over Fortis naar buiten brachten om het faillissement te bespoedigen. Dit speculeren, zonder het aandeel ook in handen te hebben het in beleggersjargon 'naked short selling'. Geen wonder dus dat toenmalig minister Bos dit tijdelijk verbood.

100. Wall Street

De beroemdste en belangrijkste beurs van de wereld staat in New York op Wall Street. Maar Wall Street is voor veel meer komen te staan dan alleen de beurs op die straat. Net als 'The City' in London is het symbool komen te staan voor de financiële sector en haar belangen, met 'Main Street' haar tegenhanger, de wereld van de gewone man.

Het prototype van de Wall Street bankier is Michael Douglas geworden, die de niets ontziende bankier Gordon Gekko speelt in de film Wall Street uit 1987. Het was dezelfde film die niet geheel toevallig in 2010 een remake kreeg. De bankier Gekko spreekt in die film de legendarisch geworden woorden: "Gierigheid, hoe zal ik het zeggen, is goed. Gierigheid klopt. Gierigheid werkt". Hiermee trekt hij de economische logica van de zelf-regulerende markt tot in het extreme door. Economen beweren vaak dat als iedereen zijn eigenbelang nastreeft, de markt zorgt voor de beste uitkomst voor allen. Wall Street staat hiermee dus ook voor een mentaliteit en de laatste jaren ook steeds meer voor bepaalde politieke belangen. De vrije kapitaalmarkt en deregulering van de financiële markten kwam mede tot stand door de lobby vanaf 'Wall Street'.

Wall Street is overigens een verbastering is van het Nederlandse Waal Straat, uit de tijd dat New York nog in Hollandse handen was.

101. Banken

De belangrijkste financiële instellingen in de huidige economie zijn de banken. Ze vervullen een veelvoud aan functies in de moderne economie: ze incasseren spaargeld en lenen geld uit, ze verzorgen het betalingsverkeer, verstrekken hypotheekleningen, economisch niet onbelangrijk, ze zijn een grote werkgever. Banken zijn er in vele vormen en maten: zaken- en consumentenbanken, investerings- en spaarbanken, lokale en mondiale banken.

Als we het simpel houden zouden we kunnen zeggen dat banken geld verzamelen van spaarders en dit weer uitlenen aan mensen en bedrijven die geld nodig hebben. Ze brengen dus de vragers naar geld bij de aanbieders van geld, net zoals een makelaar kopers en aanbieders van huizen bij elkaar brengt. Banken verdienen geld omdat ze verschillende rentepercentages berekenen aan mensen die geld aanbieden (de spaarders) en degenen die geld vragen (de leners). Dat het niet zo simpel is, komt omdat het geld dat banken verzamelen uit vele bronnen kan komen, en het uitlenen op vele verschillende manieren gebeurt.

Banken zijn onmisbaar geworden voor het soepel verlopen van allerlei transacties in de economie. Daarmee hebben ze een groot maatschappelijk belang (een nutsfunctie) en kunnen ze maatschappelijk gezien dus eigenlijk niet failliet gaan. Toen banken dan ook de problemen kwamen tijdens de kredietcrisis sprong de overheid bij, en werd zelfs eigenaar van de ABN Amro bank. Niets nieuws trouwens, de Postbank (nu ING) was vroeger in alle landen een staatsbank. Dit onderstreept

nog maar eens maatschappelijk belang van banken, en dus ook de maatschappelijke verantwoordelijkheid die zij hebben.

102. De Centrale Bank

De Nederlandse of Centrale Bank is een overkoepelend orgaan dat het geldverkeer in de economie regelt en controleert. Sinds de invoering van de Euro, zijn veel van de taken van de Nederlandse bank overgenomen door de Europese Centrale Bank (ECB). Het belangrijkste beleidsinstrument van een Centrale Bank is haar rentebeleid, waarmee ze invloed uitoefent op de rentestand in de gehele economie. Maar ze houdt ook toezicht of de banken wel genoeg geld op voorraad houden. Commerciële banken zijn namelijk verplicht een bepaald percentage van hun geld cash te bewaren als een soort buffer.

Het Centrale Bank beleid bestaat voornamelijk uit het bijsturen van de economie. Dit bijsturen wordt door economen als een technisch en ingewikkeld proces gezien en daarom zitten bij de ECB vele monetair experts. Die experts moeten volgens economen zo min mogelijk beïnvloed worden door politici, die het beleid maar voor eigen gewin zouden gebruiken. Politici hebben dan ook geen directe invloed op het ECB beleid.

Toch kan dit leiden tot conflicten. Wanneer de werkloosheid oploopt, zouden politici en de samenleving graag een stimulans van de economie zien, ook als dat extra inflatie betekent. De Amerikaanse Centrale Bank, de FED, heeft dan ook naast een inflatiedoelstelling, het doel de Amerikaanse economie te stabiliseren.

De Centrale Bank steunt banken die in de betalingsproblemen kwamen en fungeert als ultiem redmiddel. Ze kan dit ook doen voor de overheid, zoals wanneer de Europese bank obligaties van Europese overheden die in de problemen geraakt zijn, opkoopt.

103. Geld maken uit het niets

Officiële banken scheppen geld wanneer mensen bij hen gaan lenen. Dit is hoe dat gaat. Stel jij stapt naar jouw bank voor een lening. Jouw kredietwaardigheid is goed en je krijgt een lening van, zeg, €10.000. Dat geld krijg je evenwel niet in de vorm van biljetten maar in de vorm van een toevoeging van dat bedrag op jouw rekening courant bij de bank. Het saldo op jouw rekening courant telt als geld. Dus omdat jij wilde lenen, en de bank jou die lening wil geven, ontstaat geld. Uit het niets! De geldhoeveelheid is toegenomen met €10.000.

De bank kan dat doen omdat ze maar een fractie van de saldi van al haar rekening couranten in reserve hoeft houden. Denk bij de reserve voor het gemak maar aan de biljetten in de kluis. Die reserve heeft ze nodig als mensen geld van hun rekening courant gaan halen. Dat doen ze meestal niet. Ook jij doet dat niet met die €10.000 want het is waarschijnlijk dat je dat geld overmaakt aan dat autobedrijf dat €10.000 van jou verwacht. Daarom is niet meer dan een fractie reserve nodig.

Het scheppen van geld gaat dus samen met het creëren van schulden bij officiële banken.

Wanneer de Centrale Bank wil dat de groei van de geldhoeveelheid afneemt, kan ze proberen dit proces te verstoren door a) hogere reserves bij de banken te eisen, en b) de rente te verhogen.

104. Niets zo goed als goud

De goudstandaard is een systeem waarbij de munt gekoppeld is aan een vaste hoeveelheid goud. Het systeem heeft bestaan van 1901 tot 1932 toen in de crisis Engeland het moest opgeven. Vandaag hoor je weer geregeld de roep om de goudstandaard.

Het grote voordeel van de goudstandaard is ongetwijfeld stabiliteit. Bezitters van de munt weten precies waar ze aan toe zijn, en in het internationaal geldverkeer is er een grote vraag naar waarde vaste munten. Buitenlandse bedrijven doen er ook hun voordeel mee, omdat ze niet het risico lopen dat de munt waarin ze worden betaald in waarde daalt. Toch hebben we momenteel geen goudstandaard meer, waarom niet?

Het systeem bleek nogal inflexibel, en niet duurzaam. De goudstandaard is inflexibel, omdat het overheden de mogelijkheid ontnemt om monetair beleid te voeren; de geldhoeveelheid kan immers alleen veranderd worden als de goudvoorraad ook veranderd. Het systeem is ook niet duurzaam, omdat handelstekorten en overschotten tussen landen gecompenseerd moeten worden met goud. En als die onevenwichtigheid aanhoudt dan raakt het goud natuurlijk een keer op.

De goudstandaard ging in de jaren 30 ten onder. Tijdens de Grote Depressie wilden politici graag hun economie wat stimuleren. De export konden ze bijvoorbeeld stimuleren door de wisselkoers te verlagen, maar dan moesten ze wel van de goudstandaard af. Dat deden vele landen dan ook, Nederland ook uiteindelijk. Maar wel te laat voor vele boeren die failliet gingen omdat Nederlandse producten onbetaalbaar waren geworden voor buitenlanders.

105. Wat is er goed aan de euro?

Kranten krijgen er geen genoeg van de foto waarop minister Zalm en de Nederlandse Bank president Nout Wellink breed glimlachend de euro presenteren. Achteraf denk je misschien een vreemd moment om trots te zijn: het moment dat de Hollandse trots, de gulden, verdwijnt. Maar als je er goed over nadenkt, is het een heel logisch moment op trots te zijn. Zoals het in een globaliserende wereld belangrijk is dat iedereen met elkaar kan communiceren is het in zo'n wereld ook belangrijk dat iedereen makkelijk met elkaar kan handelen.

Maar het echte grote argument voor de euro is er een die niet direct duidelijk is. Economen spreken graag van een 'level playing field'. Moeilijk woord, maar het idee is makkelijk: een eerlijke wedstrijd. En de euro, samen met de Europese markt, zorgt ervoor dat er een eerlijke wedstrijd is ontstaan. Bedrijven uit de lidstaten concurreren met elkaar met duidelijke, eerlijke en vooral voor iedereen gelijke regels. Geen valutaverschillen meer, waarmee staten hun bedrijven een voordeeltje kunnen verschaffen, maar één munt voor iedereen. En bedrijven die niet concurreren zullen verdwijnen. Het resultaat een goed werkende markt met lagere prijzen voor de consument.

Nog niet overtuigd? Denk dan eens aan de enorme macht die Amerika heeft door de dollar. Olie wordt verhandeld in dollars, de Chinezen investeren er massaal in, en wat doet de Amerikaanse overheid? Die maakt gebruik van de macht en voert te soepel en onverantwoord monetair beleid, zonder dat ze daarvoor worden afgestraft. Er was tot voor kort geen alternatief, maar de euro zorgt ervoor dat er wel een alternatief is. Monopolies zijn overal slecht, zeker in wereldmunten.

106. Waarom is de euro niet houdbaar?

Kranten krijgen er geen genoeg van de foto waarop minister Zalm en Nederlandse Bank president Nout Wellink breed glimlachend de euro presenteren. Want inmiddels weten we het allemaal, hadden ze nog fouter kunnen zitten? De euro werd ingevoerd tegen de wil van een groot deel van het Nederlandse volk, dat liever de vertrouwde en oersterke gulden behield. En natuurlijk waren er regels die de tekorten in andere landen in de perken zouden moeten houden, maar fatsoenlijk toezicht was nooit geregeld.

Dat gebrek aan toezicht bleek maar al te goed toen Frankrijk en Duitsland zich allebei een wat groter begrotingstekort permitteerden bij wat economische tegenwind. Het toezicht merkte het op, maar Frankrijk en Duitsland besloten samen dat ze geen boete verdienden. Dit opende de deur voor andere landen om de tekorten op te laten lopen. En nu is de staatsschuld van onze partnerlanden veel te hoog, en staat de koers van de euro onder druk.

Maar stel dat het toezicht wat beter had gewerkt, dan hadden we nog de euro niet in moeten voeren. De Nederlandse Bank was een solide instelling, die al jaren verantwoord monetair beleid voerde. Afgestemd op de Nederlandse behoeften. Nu kunnen we geen monetair beleid meer voeren, want dat is nu aan Europa. En tja, dan blijkt dat wat hard nodig is voor Nederland, grote schade kan berokkenen in een ander land. Of andersom. Europa is te groot en te divers voor eenvormig monetair beleid. De verschillen in productiviteit tussen de Noord- en Zuid-Europese landen zijn gewoon te groot, om nog maar te zwijgen van verschillen in begrotingsbeleid.

107. De euro: een trein die maar doordendert?

In de boeken over Europa is er een beeld dat telkens terugkomt, de voortrazende trein. Het beeld toont de kracht van de Europese integratie en het feit dat iedereen die niet op de trein zit achterblijft. Maar wat het beeld ook steeds meer suggereert is dat de trein maar één richting op kan, vooruit. Want de logica van Europese integratie is er één waarbij steeds nieuwe beleidsterreinen moeten worden toegevoegd om één Europa te creëren.

Een goed voorbeeld hiervan is de Euro. Al sinds het begin waarschuwen economen dat een gezamenlijke munt, zonder een gezamenlijke begroting geen goed idee is. In economentaal: een monetaire unie is niet mogelijk zonder een politieke unie. Natuurlijk er waren begrotingsregels, maar het afgesproken begrotingstekort van 3% was al snel de norm in plaats van een maximum. En zelfs als maximum werd het regelmatig overtreden. België, Italië en Griekenland zijn zelfs nooit in de buurt van een staatsschuld van 60% van het BBP. Zonder Europees beleid lijkt dit niet haalbaar.

Dan is natuurlijk wel de vraag of we een politieke unie willen. Hoewel een politieke unie nu noodzaak lijkt te worden, hadden we bij de invoering een beter debat over de wenselijkheid moeten voeren. De trein raast voort, maar willen we dat ook? En dan blijft er nog het economische probleem dat de nationale economieën nogal van elkaar verschillen. Een gemeenschappelijke munt werkt volgens economen alleen goed tussen landen die op elkaar lijken. En hoewel de hoop daar was, willen de Europese economieën dat nog niet echt doen.

Economieën en hun organisaties

108. De economie van steden en regio's

In een fraai stukje economenlogica, was er eens een econoom die zich afvroeg waarom er überhaupt steden zouden zijn. In een wereld van perfecte competitie en vrij verkeer van goederen en mensen was er toch geen reden voor al die bedrijven om op het zelfde stukje land te gaan zitten, zeker niet als dat land ook nog eens veel duurder was dan het andere land. Het punt dat de econoom wilde maken was dat regionale verschillen in ligging en infrastructuur natuurlijk erg belangrijk zijn en economen hun ogen hier niet voor mochten sluiten.

De stad is een steeds populairder onderzoeksgebied voor sociale wetenschappers in het algemeen. De stad wordt verbonden met het begin van beschaving, cultuur, economie en de maatschappij. Ook is de stad de plek waar de grote economische, sociale, wetenschappelijke, culturele en politieke revoluties hebben plaatsgevonden. Vroege economische theorieën over steden spraken over centrum en periferie. De stad was het centrum waar ambachten en handel plaatsvond, terwijl de meeste productie plaatsvond buiten de stad, in de regio. De theorie maakte duidelijk dat voor het bestaan van een stad een achterland nodig was, en dat steden alleen tot stand konden komen als een grote groep mensen vrijgemaakt konden worden van arbeid op het land. Urbanisatie ging dus samen met meer arbeidsdeling en specialisatie, en niet te vergeten overproductie. Alleen als boeren meer verbouwen dan ze consumeren kunnen mensen in de stad zich concentreren op andere arbeid.

Maar concentratie heeft naast het nadeel dat het duurder is, ook het voordeel dat er in de stad van alles samen kan komen. Talent, opleidingen, kennis. Het netwerk is steeds belangrijker voor bedrijven en de economie. Concurrenten worden ook collega's, zoals in het moderne woord concullega's.

109. De economie van landen

We meten economische groei, werkloosheid, inflatie en export altijd per land. Raar eigenlijk, want wat maakt het uit of een auto geproduceerd wordt in Duitsland, Frankrijk of de VS? En wat maakt het economisch gezien uit of iemand werkloos is in Nederland of Duitsland? Puur economisch gezien, zijn landsgrenzen willekeurige lijnen, die niet noodzakelijk overeenkomen met economische regio's. Zuid Italië is bijvoorbeeld economisch onderontwikkeld terwijl Noord Italië zich kan meten met West-Europa.

Toch is het ook weer niet zo heel gek, dat in al die statistieken de landsgrenzen zo belangrijk zijn. Statistieken worden namelijk bijna altijd verzameld met beleidsdoeleinden, en economisch beleid is nog steeds grotendeels nationaal. Dus probeert de Nederlandse overheid wat te doen aan de Nederlandse werklozen en de Nederlandse inflatie. Bovendien zijn er wel degelijk belangrijke sectoren aan te wijzen voor de Nederlandse economie. Traditioneel de veeteelt, tegenwoordig de financiële sector en ons aardgas. Zulke kennis is belangrijk voor beleid en toekomstige ontwikkelingen.

Maar de nationale bril kan ook vertekenen. Als Nederland bijvoorbeeld de economie probeert te stimuleren met extra uitgaven, en het tegelijkertijd was minder gaat in Duitsland, zal het laatste effect veel sterker zijn. Meer dan 25% van de export

gaat namelijk naar Duitsland. Dus soms is de nationale overheid te klein om echt wat aan te richten, en soms als in het geval van de Euro heeft het die macht al uit handen gegeven.

Wat economisch gesproken een land is hangt dus nauw samen met het economische en monetaire beleid, daarom is de economie van Nederland ook niet meer puur nationaal te analyseren. Zeker nu de EU één markt is met een gemeenschappelijke munt wordt het steeds kunstmatiger te spreken van de Nederlandse economie.

110. De Nederlandse economie

Nederland is een van de meest stabiele en welvarende economieën ter wereld. **Het BBP** ligt rond de €600 miljard, oftewel €36.000 per Nederlander. Driekwart van dit inkomen wordt verdiend in de dienstensector, een kwart in de industrie, en nog geen 2% met landbouw (hoewel die sector indirect voor 10% bijdraagt). Nederland is goed in voedselverwerking, financiële diensten, chemie, olie en elektrische apparatuur. Nederland heeft een relatief lage **werkloosheid** en lage **inflatie**.

Het publieke geheim achter het Nederlandse succes is de export. Nederland is een handelsnatie bij uitstek, we staan wereldwijd om onze koopmansgeest bekend. Tweederde van het inkomen wordt met de export verdiend, en Nederland heeft een riant exportoverschot. Meer dan de helft van de handel geschiedt met Duitsland, België, Frankrijk en Engeland, maar je komt ook ver daarbuiten de Hollandss kaas, bloemen, paprika's en zelfs televisieprogramma's tegen. Nederland voert ook veel door via de haven van Rotterdam en Schiphol. Het exportsucces komt omdat Nederland de lonen altijd laag heeft weten te houden (zie ook **corporatisme**) en daarom concurrerend is op wereldmarkt. Maar ook ons opleidingsniveau, onze talenkennis, onze infrastructuur en simpelweg onze ligging dragen hieraan bij.

Dat Nederlanders naast koopmannen ook dominees zijn, mag blijken uit de relatief sterke nadruk die ze leggen op de mensenrechten en op het milieu. Veel Nederlandse bedrijven, zoals AkzoNobel, KLM, Philips, TNT en Unilever, zijn qua **duurzaamheid** de leider in hun sector.

111. De economie van de Europese Unie (EU)

De EU is met haar 500 miljoen inwoners het grootste economische blok ter wereld. Het **BBP** van de EU is ongeveer €12.000 miljard, wat neerkomt op zo'n €24.000 per hoofd van de bevolking. 70% van dit inkomen wordt verdiend in de dienstensector, 27% in de industrie, en 2% in de landbouw. De gemiddelde **werkloosheid** ligt op 9,4%, de gemiddelde staatschuld op 80% van het BBP.

De EU is ook grootste exporteur en importeur ter wereld, en drijft de meeste handel met de Verenigde Staten, China, Rusland, Zwitserland, Noorwegen en Japan (de EU landen handelen overigens het meest onder elkaar). De EU heeft een handelstekort van 150 miljard euro, vooral vanwege de enorme importen van goedkope spullen uit China.

Het is natuurlijk de vraag in hoeverre de EU wel als één blok te zien is. De onderlinge verschillen zijn levensgroot: een Luxemburger verdient zeven keer meer dan een Bulgaar of Roemeen (rekening houdend met **koopkracht**); Het Zweedse BBP groeide met 5% in 2010, dat van Griekenland kromp met 4.5%; De

werkloosheid in Nederland is 4%, die van Spanje 20%. De Grieken en Italianen hebben een staatschuld van 140%, respectievelijk 118%, terwijl de Esten zo rond de 6% zitten. En Ierland heeft een begrotingstekort van 30%, Zweden bijna 0%.

Grofweg loopt er een economische scheidslijn tussen de competitieve Noord-Europese landen die veel exporteren, een lage werkloosheid en solide overheidsfinanciën hebben, en landen als Portugal, Italië, Griekenland en Spanje die minder sterk staan. Omdat zij bij de **eurozone** horen hebben ze geen munt die ze kunnen devalueren om hun export aan te jagen. Dit is de belangrijkste oorzaak van de eurocrisis.

112. De economie van de VS

De economie van de Verenigde Staten is sinds 1870 de grootste en belangrijkste ter wereld. Het **BBP** is bijna \$15.000 miljard, wat de gemiddelde Amerikaan een inkomen van \$47.000 dollar geeft. 77% van dit inkomen wordt verdiend in de dienstensector, 22% in de industrie (denk aan olie, staal en auto's) en iets meer dan 1% landbouw. De werkloosheid is ongeveer 9%. Amerika is het thuisland van 's werelds grootste bedrijven en de sterkste financiële markten. Maar liefst 40% van alle miljardairs woont in de VS.

Het economische succes te verklaren door haar rijkdom aan grondstoffen en landbouwgrond, haar economische vrijheid (lage belastingen, weinig regels) en ondernemersgeest, en haar innovatiekracht: we danken de lopende band, de microchip, de koelkast, het internet en vele andere uitvindingen aan de Amerikanen. Amerika investeert twee keer zoveel in onderzoek (denk aan de topuniversiteiten) en innovatie als de EU, en trekt ook veel buitenlandse investeringen aan.

Maar Amerika leeft ook op de pof. De **overheidsschuld** is bijna 100% van het BBP, en die is voor een derde in handen van het buitenland. En de schuld neemt toe, met 4 miljard dollar per dag! Tel daar de private schulden (hypotheek, creditcards, schulden van bedrijven) bij op en dan kom je op een totale schuld van \$50.000 miljard, oftewel \$165.000 per hoofd van de bevolking.

Daar komt nog bij dat Amerika elk jaar een enorm **handelstekort** heeft. In 2010 werd er voor \$500 miljard minder uit- dan ingevoerd. Amerika verbruikt ook teveel energie, waardoor er jaarlijks netto voor \$380 miljard aan olie moet worden geïmporteerd. Al met al veel reden tot zorg.

113. De economie van China

Sinds het eind van jaren 70 omarmt het communistische China beetje bij beetje de markteconomie, met steeds meer privébezit, flexibele prijzen, met banken en zelfs aandelenmarkten. Verder ging de deur naar de wereld (handel en investeringen) open. En met resultaat. De Chinese economie groeide de afgelopen 30 jaar met bijna 10% per jaar. Het Chinese BBP verdubbelde daarmee elke zeven jaar! Binnen tien tot twintig jaar zal China dan ook de Verenigde Staten inhalen. Zo gek is dat overigens ook weer niet; China is met 1,3 miljard inwoners ook het grootste land.

In China blijven de landbouwsector en de industrie nog het grootst. China is de belangrijkste producent van rijst, katoen en tabak, staal en kolen, en sinds 2010 is ze de grootste exporteur ter wereld. Let maar op hoeveel van wat je gebruikt of draagt de label Made in China heeft. China heeft dan ook een **handelsoverschot** van 200 miljard dollar. Met het geld dat China overhoudt koopt China schulden van het Westen, maar ook bedrijven, havens, shopping malls e.d.

Een gevaar voor de toekomst is toenemende ongelijkheid: de Chinese steden groeien als kool, en het platteland blijft achter. Het verschil tussen arm en rijk wordt schrikbarend. Ook de grootschalige milieuproblemen en grondstoffenschaarste baren velen zorgen.

In China's twaalfde "vijfjarenplan", dat in de periode 2011-2015 uitgevoerd moet worden, belooft de Chinese regering meer aandacht te geven aan **duurzaamheid**, eerlijkere verdeling en sociale voorzieningen, en een sterkere binnenlandse consumptie. Maar of de Chinese staat dat echt in de hand heeft, is een vraag.

114. De opkomende economieën

De komende decennia zal de economische orde zoals we die nu kennen—met vooral Westerse landen aan kop—flink worden opgeschud. Kijk maar eens naar onderstaande tabel, waarin de landen zijn gerangschikt naar **BBP**.

(tabel)

Opkomende economieën zoals China, India, Brazilië, Rusland—die ook wel de "BRICs" worden genoemd—streven naar een Westers welvaartsniveau en maken een enorme **economische groei** door. De voorspelling is dat Nederland—nu nog de 16e economie—in 2050 plaats zal nemen achter landen als Nigeria, Pakistan, Bangladesh en de Filipijnen.

Natuurlijk valt hier veel op af te dingen. Het is natuurlijk maar een voorspelling. Niemand had in de jaren 70 kunnen voorspellen hoe de wereld er nu uit zou zien (denk aan de **globalisering**, internet en alle andere nieuwe technologie), dus waarom zouden wij nietige schepsels de wereld in 2050 kunnen bedenken? Daarbij lopen we tegen enorme tekorten aan in grondstoffen en leefruimte, die de economische groei steeds meer zullen bemoeilijken. Kunnen India en China, zoals wordt voorspeld, echt 15 keer zo groot worden als nu?

115. Het IMF

Het Internationaal Fonds (IMF) is een internationale organisatie die waakt over het internationale monetaire systeem, die vrijhandel bevordert en tijdelijk financiële hulp geeft aan landen die met betalingsproblemen kampen. Ze werd in 1944 opgericht, samen met de Wereldbank. Het IMF wordt bestuurd door de 187 lidstaten die al naar gelang o.a. hun **BBP** geld moeten inleggen, de zgn. 'quota'. Hoe hoger de quota, hoe meer een land te vertellen heeft. Het IMF heeft momenteel ongeveer 280 miljard dollar aan leningen lopen. Daarbij geeft het IMF ook certificaten uit (de zgn. 'trekkingsrechten') waarmee landen onderling valuta kunnen kopen om hun reserves aan te vullen.

Sinds juli 2011 is de Franse ex-minister van Financiën Christine Lagarde directeur van het IMF. Het is traditie dat aan het hoofd van het IMF een Europeaan staat, en aan het hoofd van de **Wereldbank** een Amerikaan.

Wanneer het IMF landen, zoals Griekenland in 2011, uit de brand helpt, moeten deze vaak instemmen met harde economische hervormingen, zoals hogere belastingen, lagere overheidsbestedingen, privatisering en deregulering. Dit type vrije marktmaatregelen staat sinds de jaren 80 bekend als de 'Washington-

consensus', en wordt door critici vaak als asociaal getypeerd—de harde bezuinigingseisen zouden bijvoorbeeld ook de gezondheidszorg en voedselzekerheid raken.

De toekomst van het IMF is onduidelijk. In het begin van de jaren 2000 leek haar rol uitgespeeld, maar met het opklaaien van een financiële crisis in 2009 kreeg ze weer een belangrijke rol. Mocht het ooit tot een internationale munteenheid komen, zoals bedacht was bij haar oprichting, dan zou de IMF de Centrale Bank van de internationale economie kunnen worden.

116. De Wereldbank

De Wereldbank is in 1944 samen met het **IMF** opgericht, met als doel Europa te helpen met de wederopbouw, maar al snel werd de pijlen op ontwikkelingslanden gericht. De Wereldbank is nu een internationale organisatie met 10.000 medewerkers die landen helpt met het bestrijden van armoede. De Wereldbank heeft 185 lidstaten die geld inleggen. De Wereldbank leent dat geld aan arme(re) landen om daarmee te investeren in infrastructuur, onderwijs of zorg. Het gaat om zo'n 20 miljard dollar per jaar.

Lange tijd, zeker in de jaren 70 en 80, domineerde het **neoliberalisme** het beleid van de Wereldbank. Landen konden weliswaar tegen zachte voorwaarden geld lenen of zelfs krijgen, maar moesten wel privatiseren en bezuinigen op sociale voorzieningen, eisen die in zogenaamde Structurele Aanpassingsprogramma's (SAP's) zijn vastgelegd. Ook het milieu zou ondergewaardeerd worden. Vanaf de jaren 90 worden sociale voorzieningen, mensenrechten en milieu meer in het beleid betrokken.

Het blijft schipperen voor de Wereldbank tussen economische, sociale en milieudoelen. Een recente lening van 1 miljard dollar aan India om de Ganges schoon te maken helpt zowel het milieu als de miljoenen Indiërs die van de rivier afhankelijk zijn. Maar een andere recente lening aan Zuid Afrika voor een kolencentrale helpt de arme bevolking aan goedkopere stroom, maar levert ook weer vervuiling op.

Amerika heeft als grootste donor 12% van de stemmen, en levert traditiegetrouw de president van de Wereldbank (nu Robert Zoellick). Opkomende economieën en ontwikkelingslanden vertegenwoordigen vier vijfde van de wereldbevolking, maar hebben slechts 30 procent van de stemmen. De stem van China bijvoorbeeld telt net zo zwaar als die van Duitsland.

117. De Wereldhandelsorganisatie

De Wereldhandelsorganisatie (World Trade Organisation, WTO) is opgericht in 1995, en bouwt verder op het General Agreement on Tariffs and Trade, het verdrag waarmee vanaf 1948 in veel handelsbeperkingen, zoals invoerrechten, zijn opgeheven. Officieel zijn er 153 landen lid. Rusland is de enige grote economie die nog geen lid is

De WTO ziet erop toe dat bestaande handelsovereenkomsten worden nageleefd, en dat landen elkaar niet discrimineren (de één betere toegang dan de ander geven, of buitenlandse producten anders behandelen dan binnenlandse). De WTO publiceert ook over het handelsbeleid van haar leden, en eist dat ze hun beleid openbaar maken en wijzigingen doorgeven aan de WTO.

De WTO is ook de plek waar landen hun geschillen kunnen oplossen. Als de Europese Unie bijvoorbeeld vindt dat China haar zou dumpen op de Europese markt, en tot een heffing overgaat, dan kan China dat aanvechten binnen de WTO. (In 2011 deed China dit met succes overigens).

Maar de WTO probeert met haar leden vooral ook tot verdere vrijhandel te komen. Sinds 2001 loopt er de zogenaamde Doha-ronde van onderhandelingen die wereldwijd handelsbarrières moet slechten. Maar de onderhandelingen liepen stuk in 2008 omdat India, China en de VS het niet eens konden worden over de bescherming die Indiase boeren tegen de competitieve landbouwexport zou moeten krijgen. Er is veel scepsis of de Doha-ronde ooit zal worden afgerond.

De macht binnen de WTO ligt bij de lidstaten, waarvan de ministers elke twee jaar bijeen komen. Tussendoor werken lagere ambtenaren voortdurend in verschillende werkgroepen (bijvoorbeeld de Intellectual Property Council). Het dagelijks bestuur is (tot 2013) nog in handen van de Directeur-generaal, de Franse econoom en oud-eurocommissaris Pascal Lamy, en van zijn 600 medewerkers.

118. Het Centraal Planbureau

Het Centraal Planbureau (CPB) is een onderzoeksinstituut dat economisch advies geeft aan de overheid. Het is onderdeel van het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, maar neemt een onafhankelijk portie in. Het is opgericht in 1945 door de latere Nobelprijswinnaar, de econoom Jan Tinbergen, die een actieve overheid voor ogen had die op grond van wetenschappelijk inzicht de economie kon sturen.

In eerste instantie was er argwaan en tegen het Bureau omdat met de term 'plan' associeerde met de centraal geleide economie van het communisme—met de planning in de Sovjet Unie. Tinbergen merkte dat maar weinig politici geïnteresseerd waren in zijn werk. Uiteindelijk is het CPB zich— tegen de zin van Tinbergen in— vooral gaan toeleggen op het blootleggen, verklaren en voorspellen van economische ontwikkelingen, en niet op het sturen. Het CPB houdt de overheid de effecten voor van alle opties die worden overwogen, zonder daarin te kiezen. In deze rol is het CPB met jaren wél zeer invloedrijk geworden.

Het CPB publiceert jaarlijks het Centraal Economisch Plan (wat dus geen plan is) en de Macro Economische Verkenning (op Prinsjesdag), vol economische cijfers en voorspellingen over de Nederlandse en wereldeconomie, en elke vier jaar de middellangetermijnverkenning (MLT). Maar het CPB doet ook onderzoek naar actuele onderwerpen als de vergrijzing, **globalisering**, en naar de kosten en baten van grote infrastructurele projecten als de Betuwelijn. Bekend is het CPB ook om haar doorrekeningen van verkiezingsprogramma's, waar politici elkaar vervolgens mee om de oren slaan in debatten.

Sinds 2006 is Coen Teulings de directeur.

De geschiedenis van de economie

119. De Grote economische expansie: 1750-Nu.

De grootste revoluties zijn soms stille revoluties. Dat is wat steeds meer economen beweren over de bijzondere periode van 1750 tot nu waarin zo'n beetje alle sociale

indicatoren die we kennen een enorme vlucht hebben genomen. We leven langer, we zijn rijker, we zijn gezonder, er is meer hygiëne, er is meer democratie, onze huizen zijn beter geworden. Natuurlijk we gingen wel eens door een dalletje, maar dat neemt niet weg dat de groei en verbetering zijn gelijke niet kent in de economische geschiedenis.

Zelfs **Marx** liet zich er min of meer positief over uit 1848: De grote verandering heeft “wonderen gebracht nog veel groter dan de Egyptische piramides en de Gotische kathedralen. Het heeft bewegingen in gang gezet die alle kruistochten en volksverhuizingen in de schaduw zet”. En in ieder geval in de Westerse wereld heeft iedereen meegeprofiteerd, misschien niet in gelijke mate, maar iedereen wordt ouder, rijker en leeft gezonder. De grote vraag is natuurlijk wel hoe dat nu eigenlijk komt.

De Industriële revolutie van productiemethoden en vooral technologie is een voorname kandidaat. De nieuwe technologie maakte het mogelijk om voor het eerst op grote schaal te produceren, en leverde vervolgens de technologie voor revoluties in de landbouw, de gezondheidszorg, woningbouw en uiteindelijk ook de arbeidsomstandigheden. Wetenschappers zouden wetenschappers niet zijn als ze zich niet zouden afvragen wat de Industriële Revolutie dan mogelijk maakte. Was dit een hernieuwde politieke vrijheid, nieuwe rijkdommen uit de koloniën, of was de technologische revolutie niet meer dan toeval?

Vragen te over, belangrijke vragen, omdat we met het antwoord voor een groot deel zouden kunnen begrijpen wat onze huidige manier van leven mogelijk maakt. Maar of deze heilige Graal wel bestaat is zelf ook weer een vraag. Het zou ook kunnen dat toeval inderdaad een belangrijke rol speelde, of dat het niet een ontwikkeling maar een combinatie of samenloop van verschillende ontwikkelingen was die de grote economische expansie kan verklaren.

120. De Grote Depressie

De Grote Depressie is de term die we gebruiken voor de grootste crisis in het moderne kapitalisme, grofweg van 1929 tot 1936. Deze crisis bestond niet alleen uit instortende beurskoersen, maar veel belangrijker uit enorme teruggang in de economische productie en werkloosheid die in veel landen opliep tot boven de 20 of 30%. De Grote Depressie liet bovendien zien dat economieën over de hele wereld nauw met elkaar samenhangen en internationale samenwerking in de toekomst onvermijdelijk was.

In de VS nam het BBP af met zo'n 40% in 1931. Geld werd bovendien steeds minder waard, deflatie, en dus was de klap voor veel huishoudens nog zwaarder. Het harde werk van generaties leek teniet gedaan in een paar jaar. Politiek leidde het bovendien tot grote onrust, en radicale ideeën van velerlei pluimage vonden gretig aftrek. Het fascisme bloeide in vele landen op, niet in de laatste plaats omdat het opriep tot actie in een tijd dat de economie en de samenleving als geheel tot stilstand waren gekomen. Interventie in de economie werd voor het eerst bespreekbaar in veel landen, en de goudstandaard, een ander vastgeroest economisch geloofsartikel, werd in vele landen losgelaten.

Economische vooruitgang leek zeer fragiel en eigenlijk had niemand echt een antwoord. Keynes opperde interventie van de overheid, en vooral grote plannen. De New Deal van Roosevelt bracht zulke stimuleringen voor de Amerikaanse economie, en hoewel de effecten soms betwist worden, bracht in ieder geval werkgelegenheid.

Toch kwakkelde de Westerse economieën door tot aan de Tweede Wereldoorlog. Het was de oorlogseconomie die alle landen er echt weer bovenop hielp.

121. De gereguleerde economie (1945-nu)

De gereguleerde economie is misschien een rare term voor een economie die we meestal vrij noemen. Maar als je er goed over nadenkt dan wordt er enorm veel gereguleerd, juist om de markt te laten werken. Kwaliteitsstandaarden, antimonopoliebeleid, het verbieden van handelstekorten, het rentebeleid van de Centrale Bank. Het lijkt wel of iedereen bezig is om de markt zijn werk te laten doen.

In de Tweede Wereldoorlog stond de hele economie in het teken van het landsbelang, en was er regulatie op ieder vlak. De overheid groeide snel en er was geen industrie die niet in sterke mate met de overheid te maken kreeg. Tegelijkertijd was er in de jaren 30 een geloof in wetenschappelijke economische planning ontstaan. Die planning was in de oorlog al belangrijk en na de oorlog werd die doorgezet met als middelpunt het nieuwe Centraal Planbureau. En hoewel de planning niet zover ging als in de Sovjet-Unie, maakte het CPB aanvankelijk wel een Centraal Economisch Plan, en schetst het ook nu nog de staat van de huidige economie en haar mogelijkheden voor de toekomst. Planning was sowieso het toverwoord, het ideaal van inkomensplanning heeft er bijvoorbeeld voor gezorgd dat iedere werknemer automatisch spaart voor zijn pensioen.

Vanaf de jaren 80 is kritischer gekeken naar deze instituties, maar ze zijn nog steeds grotendeels intact. Planning gebeurt inmiddels weer helemaal op de markt, maar het ideaal van regulering is niet verdwenen. Nog steeds spreken politici en economen van regulering van de samenleving, die regulering vindt nu alleen niet meer plaats via de overheid, maar via de markt. De grenzen hiervoor worden nog steeds aangegeven door de overheid en tegenwoordig de EU.

122.(Klassiek)-Liberalisme

Het (klassiek)-liberalisme is een politiek-economische stroming uit de achttiende en negentiende eeuw, die voor het eerst vrijheid centraal stelde. Denkers als Locke, Hume, Smith kwamen in opstand tegen de aristocratische en feodale maatschappij van voorheen. Niet afkomst, maar verdienste moest centraal komen te staan.

Deze gedachten waren gestoeld op Verlichtingsidealen. Ze toonden optimisme over de mogelijkheden van de menselijke rede en een nieuwe soort rechtvaardigheid. Een samenleving was voor deze denkers niet lang een familie (oikos), met de koning als vader. De samenleving was voor hen een geheel met een impliciet contract tussen de individuen om belangrijke beslissingen te laten nemen door hun politieke leiders. Politieke leiders dienden te allen tijde rekenschap af te leggen. Het was niet langer de koning die soeverein was, maar het individu.

Vrijheid stond voor de klassieke liberalen niet alleen centraal in het politieke leven, maar ook in het economische. Vrijhandel was het nieuwe adagium. Dergelijke vrijheid zou een natuurlijke harmonie tot stand brengen. God had de wereld immers met goede bedoelingen geschapen en een vrije samenleving zou dus ook een harmonische zijn. Dat betekende wel dat de vrijheid ten goede moest worden gebruikt via bijvoorbeeld handel en zelfontplooiing. De overheid kreeg als belangrijkste taak het eigendom van ieder individu te beschermen.

Marxisme

In tegenstelling tot het liberale harmoniedenken, was Marx de denker van het conflict. De geschiedenis zo stelde hij was er een geweest van de strijd tussen verschillende sociale klassen. Onder het kapitalisme waren dat de kapitalisten en de arbeiders, of het proletariaat. Dit conflict kon alleen opgelost worden door een andere maatschappij te creëren.

Het marxisme is dan ook altijd een zeer kritische stroming geweest. Waar liberale economen er prat op gingen de wereld te beschrijven, wilde Marxisten haar liever bekritisieren en veranderen. Dat heeft het marxisme tot een zeer invloedrijke stroming gemaakt, waar zeer verscheidene protestgroepen uit geput hebben. De communisten natuurlijk die een politieke en economische revolutie tot stand wilden brengen. Maar ook de sociaal-democraten die graag de macht van de kapitalisten wilden inperken en een hoger loon wilden bewerkstelligen voor arbeiders.

Het begrip vervreemding heeft veel Marxisten geïnspireerd om de Westerse maatschappij te bekritisieren. Burgers zouden geconditioneerd worden door markt en media, die zorgden voor een vals bewustzijn. Het marxisme kon leiden tot een besef van die indoctrinatie, en tot een radicale kritiek op het op consumentisme in het Westen.

Het marxisme is dan ook altijd een heel brede stroming geweest. Maar de val van het communisme heeft toch een sterke terugslag gehad op het marxisme als geheel. Vooral onder economen heeft daarmee het gedachtegoed van Marx afgedaan. Toch is Marx geloof in een betere toekomst, de basis voor veel moderne economie. En de wereld zien door de bril van de klassenstrijd kan best een verfrissende blik werpen, zo nu en dan.

124. Neoliberalisme

Het neoliberalisme is een moderne politiek-economische ideologie. Het kwam opzetten in de jaren zeventig en tachtig en heeft aan de basis gelegen van de grootschalige privatisering in de jaren 90. Het neoliberalisme gaat ervan uit dat de markt de meeste efficiënte en eerlijke manier is om de samenleving te ordenen. Haar aanhangers willen op allerlei terreinen waar dit nog niet het geval is de marktwerking invoeren.

Bij de privatisering in Nederland zijn sectoren die traditioneel bij de overheid hoorden naar de markt gebracht. Voorbeelden hiervan zijn de post, telefonie, energie, openbaar vervoer en zorgverzekeringen. Het idee was dat door deze bedrijven te onderwerpen aan concurrentie ze efficiënter en klantgerichter zouden gaan werken. Naast het privatiseren van bestaande sectoren hebben neoliberalen ook markten gemaakt waar die er nog niet waren, een voorbeeld hiervan zijn bijvoorbeeld de emissierechtenmarkt voor CO₂ en de mobiele telefoonfrequenties.

Een markt werkt volgens neoliberalen het beste als iedereen er vrij kan toetreden en er voldoende concurrentie en keuzevrijheid is. Daarom zijn neoliberalen tegen monopolies en bedrijven met veel marktmacht. De toegankelijkheid van de markt kan vergroot worden door allerlei barrières weg te halen. De Europese Unie heeft bijvoorbeeld geprobeerd een geheel vrije markt voor goederen, personen, diensten en kapitaal te creëren. De Nederlandse loodgieter moet dus nu ook concurreren met zijn Poolse concurrent.

Politiek gezien is het neoliberalisme invloedrijk geworden onder de Britse Thatcher en de Amerikaan Reagan in de jaren tachtig. In Nederland hebben Lubbers

en Kok veel neoliberale hervormingen doorgevoerd. De liberale premier Rutte gooide daar nog een schep bovenop.

125. Oostenrijkse economen

De Oostenrijkse economen zijn radicale vrije markt economen en grote tegenstanders van het socialisme. Anders dan de neoklassieke economen komen de Oostenrijkse economen echter niet tot deze conclusies via wiskundige marktmodellen, maar via argumenten over vrijheid en de onmogelijkheid van planning. De beroemdste Oostenrijkse economen zijn **Friedrich Hayek**, Ludwig von Mises en Carl Menger.

Het is natuurlijk geen verrassing dat deze drie mannen uit Oostenrijk komen. Vooral Hayek en Von Mises zijn sterk beïnvloed door hun ervaringen in het interbellum, de periode tussen de eerste en de tweede Wereldoorlog. In Wenen waren toen de socialisten aan de macht en die bleken niet in staat om de economie te plannen. Hayek en Von Mises betreurden dat de door hen geliefde **liberale** wereld van het oude Wenen ten onder was gegaan en streefden hun leven lang naar het herbouwen van die vrije liberale wereld.

Dit deden zij enerzijds door aan te tonen dat centrale planning van de economie gedoemd was te mislukken, omdat het onmogelijk zou zijn hiervoor genoeg informatie te verzamelen. Plannen zou het best decentraal kunnen gebeuren door ondernemers uit op eigen gewin.

Hun afkeer van planning ging gepaard met een meer bredere scepsis over de rol van de econoom in de samenleving. Door hun visie over de verscheidenheid en complexiteit van de samenleving dachten ze dat het onmogelijk was deze in wiskundige modellen te vatten, laat staan haar ontwikkeling te voorspellen. Hierin verschilden zij sterk van de economen die zich opstelden als ingenieurs en de samenleving wilden inrichten, zoals **Jan Tinbergen**. Oostenrijkse economen opereren in de marge hoewel een Hayek uiteindelijk veel erkenning heeft gekregen.

126. Keynesianen

Keynesianen (spreek uit als Kenesianen) zijn volgers van de Britse econoom John Maynard Keynes (1878-1946). Net als Keynes hebben ze twijfels over het functioneren van markten en pleiten zij voor een actief overheidsbeleid—stimuleren wanneer het slecht gaat en remmen wanneer het te goed gaat.

Keynesianen domineerden de wereld van westerse economen vanaf de Tweede Wereldoorlog tot in de jaren 70. Begin jaren 70 van de vorige eeuw verklaarde de conservatieve Amerikaanse president Nixon nog: “We are all Keynesians now.” Het ging toen niet goed met de Amerikaanse economie en ook deze conservatieve president realiseerde dat de overheid de economie te hulp moest schieten.

Gedurende de jaren 70 kwamen langzamerhand vrije markt economen opzetten, en gedurende de jaren 80 leken de Keynesianen in de minderheid. Maar wanneer economieën het moeilijk krijgen zul je zien dat Keynesiaanse ideeën weer in zwang raken. Dan pleiten sommige politici vast en zeker voor meer overheidsbestedingen, meer publieke werken om de werkgelegenheid te bevorderen, en meer reguleringen om (instabiele) markten aan banden te leggen.

Daarbij allicht vergetend dat Keynes stelde dat er ook extra opzij gezet moet worden in goede tijden.

Uitgangspunten van het Keynesianisme zijn a) markten werken soms, maar lang niet altijd, met als belangrijke reden dat b) prijzen, vooral lonen niet erg flexibel zijn, en c) mensen zich gemakkelijk laten leiden door irrationele emoties en instincten. Bekende Keynesiaanse begrippen zijn de multiplier (hoe een extra besteding een ketenreactie op gang kan zetten en zo een meervoudige toename in totaal inkomen kan veroorzaken) en de accelerator (investeringen zorgen voor instabiliteit omdat ze reageren op veranderingen in de productie).

127. Monetaristen

Monetaristen zijn economen die **Milton Friedman** volgen met zijn pleidooi voor maximale marktwerking en minimale invloed van de overheid. Hun invloed op de wetenschap en het beleid was groot gedurende de jaren zeventig en nog steeds zijn belangrijke elementen van het monetarisme te herkennen in het hedendaagse beleid.

Ze heten monetaristen vanwege de bijzondere rol die zij, in navolging van Friedman, de rol van het geld toebedelen. Hun analyse komt er in het kort op neer dat te weinig geld recessies veroorzaakt en teveel geld inflatie. Omwille van de stabiliteit pleiten ze daarom dat de overheid een strak monetair beleid voert en niet poogt door het manipuleren van de geldhoeveelheid de economie te beïnvloeden. Het belangrijkste doel van monetair beleid zou het beheersen van inflatie dienen te zijn. Tegenwoordig is dit terug te zien in het beleid van de ECB dat zich puur en alleen richt op prijsstabiliteit.

In het begin van de jaren 70 voerden de monetaristen fel discussie met de Keynesianen. Zij bestreden de Keynesiaanse overtuiging dat de overheid de economie gunstig kan beïnvloeden door een actief fiscaal beleid (denk aan het manipuleren van uitgaven en belastingen) en een actief monetair beleid. De uitkomst was dat de Keynesianen moesten erkennen dat hun beleid niet zo effectief was als ze aanvankelijk geloofden, maar ook de monetaristen moesten terugkrabbelen. Zo bleek het nastreven van een constante groei in de geldhoeveelheid, zoals zij bepleit hadden, onpraktisch vanwege innovaties in het (internationale) geldwezen, en hun strikt monetair beleid bleek desastreus te kunnen zijn voor de economie zoals de Amerikanen ervoeren in het begin van de jaren 80.

128. Aristoteles (384-322BC)

Deze Griekse filosoof schreef over heel veel onderwerpen waaronder oikos nomos (economie), de regels van de huishouding. Het zou te ver gaan om Aristoteles een econoom te noemen, maar hij was één van de eerste serieuze denkers die nadacht over wat wij nu economische verschijnselen noemde.

Voor Aristoteles is al het menselijk handelen gericht op het goede, het goede leven, de goede samenleving. Voor mensen nu is dat misschien moeilijk te vatten, doordrongen als we zijn met de gedachte dat eigen belang leidend is, maar voor de Grieken was deze formulering gebruikelijk. Aristoteles gaat ervan uit dat alle dingen een eigen aard hebben, hun wezen, en dat het daarom belangrijk is dat wij in het omgaan met de dingen hun wezenlijke aard recht doet.

Neem **geld**. Voor Aristoteles is geld een ruilmiddel. Dat is haar wezenlijke aard. Door geld te gebruiken als ruilmiddel doen we haar recht, maar dat doen we niet wanneer we met geld geld verdienen, want dat is haar bedoeling niet. Aristoteles keurt daarom het uitlenen van geld tegen een **rente** af

Aristoteles is kritisch ten aanzien van handel, van het ruilen van waren tegen geld. Wezenlijk voor de economie is de oikos, het thuis, de eigen sfeer waarin wij mensen ons verhouden tot degenen met wie we wezenlijke relaties delen. Het voorzien van onze behoeftes dient volgens hem te gebeuren in de oikos die dan ook zoveel mogelijk autarkisch (zelfvoorzienend) dient te zijn. Het idee economie gaat dus terug tot Aristoteles.

129. Adam Smith (1723-1790)

Adam Smith wordt gezien als de grondlegger van de moderne economische wetenschap. Tevens was hij een belangrijk voorstander van de vrijhandel en zette hij zich af tegen het nationalistische economische beleid uit zijn tijd. Smith schreef twee belangrijke boeken, het tweede 'The Wealth of Nations' is verreweg de beroemdste, maar in recente tijden staat ook zijn "Theory of Moral Sentiments" weer in de belangstelling.

Volgens Smith wordt de grote toename in welvaart in de achttiende eeuw veroorzaakt door arbeidsdeling. Door te specialiseren worden mensen productiever. Specialisatie werkt alleen met ruil dus daarom zien we markten steeds belangrijker worden. Op de markt laten mensen zich leiden door eigen belang en zorgt een onzichtbare hand dat alles goed komt. De zichtbare hand van een vorst is dan niet nodig om alles te ordenen. Het gaat vanzelf: laissez faire is het motto, laat het gaan.

De onzichtbare hand van Smith werd beroemd. Later hebben economen het uitgelegd als het prijsmechanisme dat vanzelf markten in balans houdt. Ook dachten ze in de geest van Smith te denken dat de economie een zaak van eigen belang is. En werd Smith tot held van het kapitalisme gebombardeerd.

Maar Smith had in The Theory of Moral Sentiments betoogd dat het samenleven om wederzijds begrip en empathie vroeg. Een goed mens is volgens hem om zijn naasten en vrijgevig. Economen doen daarom nu onderzoek naar het belang van onderling vertrouwen, sympathie en ethisch handelen in de economie.

Smith woonde bij zijn moeder.

130. Karl Marx (1818-1883)

Karl Marx is ongetwijfeld het beroemdste als de grote inspirator van het communisme. In 1848 schreef hij samen met zijn kameraad Friedrich Engels het Communistisch Manifest waarin hij verkondigde dat het kapitalisme zijn eigen grafdragers zal produceren en ten onder zal gaan. Die grafdragers zou de proletarische klasse zijn, die na een hevige strijd met de kapitalisten, uiteindelijk zou overwinnen om de communistische staat te creëren.

Als zodanig was Marx de profeet van de ondergang van het **kapitalisme** en de komst van het **communisme**. Hij was niet alleen negatief over het kapitalisme. Marx zag het kapitalisme als de manier om schaarste te overwinnen. De enorme toename van de productie onder het kapitalisme zou zorgen dat we de schaarste voorbij komen. Daarna kan iedereen werken naar vermogen en consumeren naar behoefte.

Maar Marx heeft minstens net zoveel betekend als econoom. Hij introduceerde begrippen als uitbuiting en vervreemding. Beiden sloegen ze op de abominabele werkomstandigheden van de fabrieksarbeider in de negentiende eeuw. Maar nog belangrijker Marx werkte het systeem van de klassieke economen het meest compleet uit.

Hij ontwikkelde theorieën over groei onder het kapitalisme, waarbij hij de rol van technologie en machines benadrukte. Maar ook over de crises die regelmatig zouden terugkeren en steeds heviger zouden worden. Al die bijdragen willen nog wel eens ondersneeuwen in debatten die te snel over politiek gaan. Schumpeter, door en door vrije markt econoom, zag zichzelf als een opvolger van Marx. En de theorie over overproductie en crises van de Oostenrijkse school is sterk beïnvloed door Marx.

Dat neemt niet weg dat Marx beste economische werk verborgen ligt in moeilijk doordringbare boeken met de titel *Kapitaal*, deel een tot drie. En vriend en vijand is het nog steeds niet eens wat nu precies de boodschap is van die boeken.

131. John Maynard Keynes (1878-1946)

John Maynard Keynes werd geboren in het jaar dat Karl Marx overleed, 1878. Engeland zat in het midden van het Victoriaanse tijdperk, en het Britse imperium op haar hoogtepunt. Hij zou één van de belangrijkste economen van de 20ste eeuw worden, grondlegger van het **Keynesianisme**, pleitbezorger van een actieve rol van de overheid

Keynes werd bekend met een boos boek, *Consequences of the Peace* (1919) dat hij schreef om het verdrag van Versailles, waarmee de eerste wereldoorlog werd beslecht, te bekritisieren. Volgens hem kon Duitse wraak niet uitblijven. De Tweede Wereldoorlog bewees zijn gelijk.

Keynes publiceerde zijn bekendste boek, *The General Theory of Employment, Interest, and Money* in 1936 in antwoord op de **Grote Depressie** (1929-1939). Hij betoogt in dit boek dat **werkloosheid** niet vrijwillig is, zoals economen in zijn tijd beweerden (en nu ook weer), maar een gevolg is van structurele problemen. Volgens Keynes werkt de markt niet altijd goed. De remedie die economen hadden voor werkloosheid, lagere lonen, zou zelfs averechts werken omdat dan mensen minder te besteden hebben, met lagere **consumptie** als gevolg.

De neerwaartse beweging zorgt voor een kettingreactie waardoor de bestedingen steeds maar meer afnemen, en de werkloosheid toe zal nemen. De remedie van Keynes was een verhoging van overheidsbestedingen om de terugval in consumptie te compenseren.

Keynes had het ook gemunt op speculatie in de financiële markten en was voorstander van genationaliseerde banken.

Tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog probeerde hij nog zijn stempel te zetten op het naoorlogse financiële stelsel maar kreeg zijn zin niet omdat de Amerikanen het toen voor het zeggen hadden.

132. Joseph Schumpeter (1883-1950)

Soms worden mensen beroemd om één beroemd concept, Schumpeter's idee van 'creatieve vernietiging' is waarschijnlijk zo'n concept. Het idee dat voor vernieuwing een vernietiging van het oude nodig is, is in zijn navolging op van alles toegepast. Schumpeter kreeg het idee toen hij analyseerde hoe nieuwe producten op de markt

kwamen. Daarbij creëren de producenten dus niet alleen iets beter, maar ze moeten ook het oude product en soms het bijbehorende bedrijf vernietigen.

Schumpeter was altijd geïnteresseerd in veranderingen in de economie en maatschappij en is dan ook nog steeds erg populair onder economen gespecialiseerd in veranderingen en evolutie. In Schumpeter's visie was het grootste gedeelte van de economie statisch maar waren er enkele leiders, entrepreneurs noemde hij ze, die in staat waren dingen te veranderen. Zij konden nieuwe markten veroveren, producten innoveren, of productieprocessen verbeteren. Zulke leiders berekenden niet alleen goed, ze hadden ook durf en de capaciteit om ideeën om te zetten in daden.

Ook op politiek vlak keek Schumpeter naar grote veranderingen. Hij was bijvoorbeeld geïnteresseerd in de vraag of het kapitalisme levensvatbaar was op de lange termijn. Een van zijn grote voorbeelden Marx had namelijk voorspeld dat het zichzelf te gronde zou richten. Schumpeter kwam uiteindelijk tot dezelfde conclusie, maar zag dat eerder op democratische dan op revolutionaire wijze gebeuren. Ook zag Schumpeter dit in tegenstelling tot Marx niet als een positieve omwenteling. Schumpeter was bang dat onder het socialisme alles zou verbureaucratiseren en er geen plaats meer zou zijn voor innovaties en sterke individuen.

133. Friedrich Hayek (1899-1992)

De econoom Friedrich von Hayek was een belangrijke denker uit de **Oostenrijkse school**. Hij kwam uit een academische Weense familie, was zelf ook een intellectuele duizendpoot, en leverde belangrijke bijdragen aan het denken over economie, recht, antropologie, geschiedenis en psychologie.

Het bekendst is Hayek van zijn strijd tegen de gedachte van de maakbare wereld, tegen overheidsplanning en voor de vrije markt. Hayek geloofde dat je als overheid niet over genoeg informatie kunt beschikken om de juiste economische beslissingen te nemen. Het prijsmechanisme als informatiesysteem vond hij veel effectiever. Bekend is Hayek van het begrip "spontane orde", de orde die als vanzelf ontstaat op de vrije markt, en die nooit door de overheid ontworpen kan worden.

In eerste instantie had Hayek zijn tijd niet mee. In de jaren 30, een tijd van economische malaise, raken de ideeën van **Keynes** in zwang en daarmee de voorkeur voor ingrijpen door de overheid. Maar in 1944 breekt Hayek door met zijn boek *The Road to Serfdom*, waarin hij betoogt dat overheidsplanning uiteindelijk tot een tiranniek bewind moet leiden, zoals dat in de Sovjet-Unie en nazi-Duitsland is gebeurd. Het boek werd vooral een enorme hit in de Verenigde Staten, maar Hayek's gedachtegoed zou velen denkers en politici die kritisch zijn over de overheid inspireren. In 1975 sloeg Margareth Thatcher, indertijd de leidster van de Britse conservatieven, bij een bijeenkomst van haar partij met Hayek's *The Constitution of Liberty* op tafel sloeg en riep: 'Dit is wat wij geloven!' In 1974 krijgt hij zelfs de **Nobelprijs voor de economie**.

134. Milton Friedman (1912-2006)

Milton Friedman was de grote voorvechter van de vrije markt, van het moderne kapitalisme dat ieder individu de vrijheid geeft om te kiezen. Het ging hem om vrijheid, vrijheid om te handelen en vrijheid om te kiezen. Free to Choose noemde hij dan ook zijn politieke getuigschrift dat hij samen met zijn vrouw Rose schreef.

Friedman was een vooraanstaande Chicago-econoom. Hij staat bekend als monetaarist vanwege zijn theorie dat de **geldhoeveelheid** op de korte termijn grote invloed kan hebben op werkgelegenheid en productie, maar al snel alleen de inflatie kan beïnvloeden. Daarom pleitte hij voor een constante groei van de geldhoeveelheid om op die manier inflatie zoveel mogelijk te beperken.

Naarmate hij ouder werd, nam zijn invloed toe. In de jaren vijftig toen hij zich tegen de gangbare **Keynesiaanse** theorie keerde, werd hij nog geridiculiseerd. Tot de jaren zeventig werd hij weggezet als reactionair met zijn pleidooi voor een vrije markt zonder overheidsinmenging. Mensen gingen de straat op om te protesteren tegen de Chicago-economen die landen als Chili te gronde zouden richten met hun strenge vrije markt beleid waarin geen ruimte was om te zorgen voor de zwakkeren in de samenleving.

Maar in de jaren 80 en daarna zien we overal in de wereld implementaties van Friedman's ideeën. De Centrale Bank voert een strikt geldbeleid tegen inflatie als vijand nr. 1, met liberalisering en privatisering van overheidsbedrijven, met pogingen om de overheden kleiner te maken, en met strenge begrotingsregels.

Nu, enkele jaren na zijn dood in 2006, lijkt het vrijemarktdenken weer op zijn retour. Friedman zou gegruwd hebben van de overheidsstimulering die op de crisis van de laatste jaren volgde.

135. Jan Tinbergen (1904-1994)

Jan Tinbergen is de bekendste Nederlandse econoom. In 1969 ontving hij de eerste Nobelprijs voor de economie. Zijn broer won er trouwens ook een voor de geneeskunde in 1973. Tinbergen kwam dus uit een getalenteerde familie. Niet alleen dat, ze waren ook allemaal sociaal bewogen. Jan Tinbergen voorop. Hij was als natuurkundige opgeleid, maar kwam uiteindelijk toch bij economie terecht, zodat hij sociale problemen kon oplossen.

De natuurkundige achtergrond is in zijn werk zeer duidelijk. Jan Tinbergen was een van de eerste economen die de wereld consequent in modellen zag. Die modellen wilde hij statistisch toetsen, en zo legde hij de basis voor de econometrie. Voor het Centraal Planbureau, dat hij oprichtte, en de League of Nations, ontwikkelde Tinbergen modellen die verschillende scenario's konden doorrekenen. Beleidsmakers hadden met zijn modellen een instrument in handen waarmee ze de effectiviteit van hun maatregelen konden doorrekenen. Tinbergen en zijn collega's heten dan ook niet voor niets sociale ingenieurs.

Dat sociale aspect bleek wel uit het feit dat hij vond dat het hoogste inkomen in een bedrijf niet meer dan vijf keer zo groot mocht zijn dan het laagste inkomen. Volgens Tinbergen was die verhouding het best voor de productiviteit en tevredenheid. Dat zijn invloed in dit opzicht beperkt is gebleven mag blijken uit het feit dat bij een groot bedrijf van nu de baas gauw honderd keer meer verdient dan de schoonmaker.

Zelf was hij wat dat betreft principieler. Hij weigerde mee te rijden in auto's, omdat hij die slecht voor het milieu vond. Tinbergen liet zien hoe gezond wetenschappelijk werk is. Hij werd 93 jaar en bleef tot het einde schrijven.

136. Deirdre McCloskey (1942-)

Deirdre McCloskey is de hedendaagse **Adam Smith** (eind 18de eeuw), maar dan in omgekeerde volgorde. Adam Smith begon als morele filosoof en eindigde met een pleidooi voor de vrije markt. McCloskey begon als vrije markt econoom, en schrijft nu vooral over de morele dimensie van de moderne markt economie.

McCloskey is een Chicago-econome. Ze doceerde aan de Universiteit van Chicago toen **Milton Friedman** daar de toon zette. Net als Friedman ziet ze in de markt het best beschikbare economisch ordeningsmechanisme en net als Friedman ziet ze de overheid vooral als storende factor.

In haar latere werk richt ze haar aandacht op de rol van deugden in de economie. In zekere zin erkent ze daarmee dat prijzen en lonen niet voldoen om het menselijk handelen te richten. Net als de oude Grieken betoogt McCloskey dat we verstandig dienen zijn, matig, moedig en rechtvaardig en daarnaast willen we handelen naar de Christelijke waarden van hoop, geloof en liefde. Ze haalt graag Adam Smith aan die als moreel filosoof de rol van morele gevoelens benadrukte.

McCloskey staat kritisch ten opzichte van de economische wetenschap. Ze heeft onder meer laten zien dat veel empirische werk niet wetenschappelijk is en dat economen net als dichters gebruik maken van metaforen en andere retorische middelen. Ze wordt vaak genoemd voor de Nobelprijs

Opmerkelijk is het persoonlijke leven van deze econome. Ze werd Deirdre in 1995; daarvoor was ze Donald. Volgens haar heeft het 'vrouw worden' grote invloed gehad op haar economisch denken.

137-8 Economen van nu (dubbel)

In 2009 overleed Paul Samuelson. Hij is een beroemd econoom die eens opmerkte dat de wetenschap vooruitgang boekt dankzij het sterven van economen. Toch zijn we nog lang niet van Paul Samuelson af. Zijn tekstboek is nog steeds een belangrijk standaardwerk voor alle economiestudenten, en leerlingen van Samuelson domineren de economische wetenschap. Samuelson bracht wiskunde en economie bij elkaar en gaf iedere econoom een gereedschapskist met middelen die we nog steeds allemaal gebruiken.

Gary Becker, bijvoorbeeld, gebruikte die gereedschapskist om het economisch gedrag vast te stellen binnen families. Het idee dat economie overal is, wordt momenteel verkondigd door Steve Levitt, een leerling van diezelfde Gary Becker. Zijn boekjes over **Freakonomics** toonde aan dat zelfs sumoworstelaars en middelbare school docenten constant economische afwegingen maken, soms met nare gevolgen.

Een andere belangrijke tak wordt gevormd door de nazaten van Ronald Coase. Hij zorgde voor een revolutie door het denken over grote organisaties op zijn kop te zetten. Wat doen die grote klonten boter (bedrijven) eigenlijk in die zee van melk vroeg hij zich eens af. De enige manier om te verklaren dat die klonten boter het beter doen dan individuen alleen, was volgens hem omdat ze voordelen boeken door de transactiekosten te verlagen. Door niet telkens opnieuw te hoeven zoeken, onderhandelen en controleren besparen mensen geld door samen te werken in bedrijven.

Aan de andere kant van het politieke spectrum vinden we Paul Krugman, een moderne Keynesiaan, en daarmee een kind van Samuelson. Hij werd aanvankelijk beroemd door zijn werk over handelspatronen en locatiekeuzes van bedrijven, maar is tegenwoordig vooral actief in de politieke economie. Krugman werkt daarmee in de

traditie Keynes en, meer recent, Joseph Stiglitz. Stiglitz werd beroemd met het aantonen waarom ongecontroleerde markten niet goed werken. Door bijvoorbeeld een gebrek aan informatie over de vraag en het aanbod kan marktwerking uit de bocht vliegen. Tegenwoordig schrijft ook hij over grote politieke economische thema's als globalisatie en economische crises.

De laatste belangrijke tak van Samuelson's familie houdt zich bezig met Adam Smith's klassieke vraag hoe landen rijk en arm worden. Robert Solow is beroemd om zijn model over economische groei, waarin naast sparen en investeren in machines ook menselijk kapitaal een belangrijke rol speelt. Binnen de tak van de groei-economie is ook de ontwikkelingseconomie enorm belangrijk geworden. Misschien wel haar beroemdste spreekbuis is Amartya Sen, die de nadruk heeft willen afhalen van het belang van groei alleen. Inmiddels gaat zijn werk over vooruitgang in het menselijk welzijn in het algemeen.

Maar er zijn ook economen die op zoek zijn gegaan naar nieuw gereedschap om economische kennis op te doen. Sinds de jaren 60 en vooral in de afgelopen twintig jaar heeft het economische onderzoek in het laboratorium een vlucht genomen. Kahneman, Tversky en hun volgelingen tonen in hun experimenten aan dat mensen helemaal niet zo goed in staat zijn rationele beslissingen te nemen. Daarmee ondergraven ze Samuelson's rationele economie. Ook Deirdre McCloskey betwist de grenzen die Samuelson aan het vakgebied stelde, zij wil naast zijn objectieve kennis ook morele aspecten bespreken.

139. Nederlandse economen van nu

Nederlandse economen komen in allerlei soorten. Groot, klein, met en zonder snor, dun en dik. Het zijn net mensen. Maar ze zijn toch wel een apart slag. Blader door dit boek, en je begrijpt een beetje waarom. Het heeft iets te maken met het taaltje dat ze bezigen.

Voor een belangrijk deel zijn ze telgen van **Jan Tinbergen**. Net als Tinbergen richten veel Nederlandse economen zich op het beleid en doen dat het liefst met veel wiskunde en statistiek. Je vindt ze op de universiteiten maar vooral ook in instellingen als het **Centraal Planbureau**. Coen Teulings is bekend als directeur van het CPB, en Sweder van Wijnbergen omdat hij vaak op de tv komt en Rick van der Ploeg omdat hij even staatssecretaris was (van cultuur nog wel).

Dan is er nog een kleine groep Nederlandse economen die de in 1994 overleden Pieter Hennipman in ere willen houden. Arnold Heertje is de meest uitgesproken exponent, altijd weer goed voor stevige meningen over het milieu, de Betuwelijn, en de waarde van cultureel erfgoed. Volgens hem heeft Hennipman de meest zuivere en waardevrije benadering van de economie.

De nieuwe generaties Nederlandse economen zijn, voor zover je ze op universiteiten aantreft, vooral bezig zich te meten met collega's in de VS en Engeland. Dat betekent dat ze hoogstaande wiskunde bedrijven, veel publiceren en weinig in het nieuws zijn.

140. De hoogste eer: de Nobelprijs in de economie.

Net als de natuurwetenschappen, literatuur en de vrede heeft economie een Nobelprijs. Hij werd ingesteld in 1968 door de Zweedse Centrale Bank ter ere van Alfred Nobel, de stichter van de Nobelprijs. Het is dus niet echt een Nobelprijs maar heeft wel die reputatie. Een hogere eer valt niet te behalen.

In 1969 kreeg Jan Tinbergen, de Nederlandse econoom samen met de Noor Ragnar Frisch, de eerste Nobelprijs voor hun bijdragen aan de ontwikkeling van de econometrie, de wiskundige vorm van economie. Samen met Tjalling Koopmans (in 1975) is hij de enige Nederlandse prijswinnaar. Tot nu zijn het vooral Amerikanen die weglopen met de prijs. Slechts één vrouw heeft de prijs gewonnen, Elinor Ostrom in 2009.

Wanneer de winnaar bekend wordt, staan journalisten voor de lastige opgave aan te geven wat zo bijzonder is aan zijn werk. Van James Buchanan (winnaar 1986) werd gezegd dat hij had laten zien dat politici ook een eigenbelang dienen, waarop een commentator schreef dat hij dat al wist en dus een deel van de prijs wilde hebben. De bijdrage van James Tobin (1981) zou zijn dat investeerders op meerdere paarden wedden, en Franco Modigliani (1985) zou hebben aangetoond dat mensen voor de toekomst sparen. Erg verrassend allemaal. Het is gewoon moeilijk uit te leggen dat hun verdienste was de manier waarop ze hun inzichten kregen in de context van de modellen die economen bouwen.

Nobelprijswinnaars worden geacht wijze woorden te spreken over de economische stand van zaken. Helaas valt dat meestal tegen omdat de meeste prijswinnaars specialisten zijn die niet veel te zeggen hebben over de economie in het algemeen.

Andere economie

141. De kenniseconomie

Het kan niemand meer ontgaan zijn hoe belangrijk kennis en informatie zijn geworden voor onze economie—we spreken van de kenniseconomie om dat belang te onderstrepen. Afhankelijk van hoe je meet is tot wel 35% van onze beroepsbevolking “kenniswerker” (ingenieurs, wetenschappers, dokters, consultants etc.), en putten we steeds meer uit immateriële bronnen als kennis, informatie, en ideeën. Het mooie is natuurlijk dat deze grondstoffen groeien in het gebruik!

De angst is dat onze welvaart niet houdbaar is als we onze kenniseconomie niet verder uitbouwen. Elk jaar studeren er honderdduizenden Chinese ingenieurs af. Japan en de Verenigde Staten geven nu zo'n 3% van hun BBP aan onderzoek en ontwikkeling (R&D) uit, terwijl Nederland op 1.6% zit. We steken zelfs de helft minder geld in universiteiten dan in 1980. Hoe houden we zo onze concurrentiepositie in kennis in stand?

De politiek roept al jaren dat Nederland bij de top-5 van kenniseconomieën ter wereld zou moeten horen. Daartoe zouden we beter en langer onderwijs moet krijgen, en ons voortdurend moeten bij- en omscholen (“een leven lang leren”). Onderzoekers zouden meer geld moet krijgen om nieuwe kennis te genereren, en ondernemers zouden die kennis slim moeten toepassen in innovatieve producten en diensten. En dit alles moet worden gesteund door een hypermoderne ICT-infrastructuur en een slimme overheid.

Waarom dit niet gebeurt, is omdat het veel geld kost om een kenniseconomie op te bouwen, wat zich niet direct uitbetaalt. Daardoor ontbreekt vaak de politieke wil. Veel lager opgeleiden en mensen buiten de Randstad hebben sowieso helemaal niet zoveel met “de kenniseconomie”.

Wat in de toekomst nog een probleem gaat worden is dat de materiële grondstoffen voor de kenniseconomie—voor computers bijvoorbeeld—zich vooral buiten Nederland, en zelfs Europa bevinden.

142. Virtuele economie

Er wordt vaak lacherig gedaan over gamers (vaak jong en Aziatisch) die de hele dag op het internet zitten te spelen in de vele virtuele, fantasiewerelden zoals World of Warcraft. Helemaal absurd vinden we het als gamers met echt geld virtuele goederen kopen om hun personage (avatar) aan te kleden of te bewapenen. En wie geld betaald om een virtuele roos via Facebook te versturen is toch niet goed wijs?

Maar de virtuele economie, de productie en consumptie van immateriële goederen en diensten is een serieuze sector. Er gaat jaarlijks voor miljarden dollars in om en er zijn tientallen bedrijven die voor miljoenen aan avatars, vastgoed, huisdieren, zwaarden, sieraden en digitale cadeautjes verkopen. Mensen zijn bereid te betalen voor dat wat ze waardevol vinden, en een fantasiewereld of online gemeenschap geeft plezier en, belangrijk, vaak ook veel sociale waarde—je kunt je onderscheiden, of juist ergens bij aansluiten. Wie iets aanbiedt dat die waarde verhoogt kan daar geld voor vragen.

In het online spel Entropia wordt de waarde van Neverdie, een nachtclub, stadion en winkelcentrum op een asteroïde, geschat op \$1 miljoen, omdat heel veel gamers bereid zijn om er een toegangsprijs voor te betalen. Nog een extreem voorbeeld: Naar schatting zijn er 150.000 Chinezen voltijds bezig met het verzamelen van goud in World of Warcraft—een tijdsintensieve en monotone bezigheid—, om dat goud vervolgens via eBay aan rijke Amerikanen te verkopen die er hun status (en dus speelplezier) mee verhogen.

De virtuele economie is zo virtueel dus nog niet. En is het zo veel anders dan al die andere fantasieën, zoals films, boeken, maar ook merkproducten, waarin het sociale ook een cruciale rol speelt?

143. Freakonomics

Dat economie niet alleen maar over de rente, de beurs of het consumentenvertrouwen hoeft te gaan—kortom, niet saai hoeft te zijn—bewijst een serie populaire boeken die met behulp van economie allerlei geheimzinnige en bizarre kanten van het dagelijks leven blootleggen. Waarom wonen cocaïnehandelaars nog bij hun moeder? Wat hebben sumoworstelaars, leraren en leden van de Ku Klux Klan gemeen? Of: Waarom droegen kamikaze piloten eigenlijk helmen? En waarom hebben 24-uurs-supermarkten eigenlijk sloten op hun deuren? Met de economische bril op zie je waarom.

Het bekendste boek is *Freakonomics* van Steven Levitt en Stephen Dubner uit 2005. Dit is met 5 miljoen verkochte exemplaren wereldwijd een absolute hype. Het leuke aan *Freakonomics* is dat het laat zien dat overal economisch gedrag te vinden is. Zo komen Levitt en Dubner erachter dat de meeste Amerikaanse drugsdealers minder verdienen dan het minimumloon, in tegenstelling tot de beelden in de media van villa's, cadillacs en champagne.

Nog een eyeopener in *Freakonomics* is dat makelaars helemaal geen belang hebben om de hoogste prijs voor je huis te krijgen. Stel je zou €10.000 meer kunnen krijgen voor een huis als je even wacht met verkopen. Als huizenbezitter doe je dat,

maar een makelaar adviseert vaak om het huis toch nu te verkopen, omdat hij maar 1%-2% van die €10.000 krijgt, wat de moeite van het wachten niet waard is. Uit statistieken blijkt ook dat makelaars voor hun eigen huis een hogere prijs krijgen, dan voor vergelijkbare huizen van hun cliënten. Zoek altijd naar de prikkels (*incentives*), aldus Levitt en Dubner en je kunt voorspellen hoe mensen zich gedragen. Wel een beetje typisch mensbeeld, toch?

Culturele economie (dubbel)

Culturele economie gaat over de relatie tussen cultuur en economie en in het bijzonder over de economie van de kunst. Volgens culturele economen doet cultuur er toe. De Nederlandse economie werkt anders dan, pakweg, de Amerikaanse of de Chinese omdat de culturen verschillend zijn. Cultuur staat hier voor de waarden die groepen mensen delen en waarmee zij zich onderscheiden van andere groepen. In deze zin heeft een bedrijf een cultuur, Amsterdam en Rotterdam hebben ieder een eigen cultuur en natuurlijk geldt dat ook voor een volk of land.

Het besef dat cultuur er toe doet brak door toen Japanse bedrijven het erg goed deden in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Vooral de Amerikanen begonnen zich af te vragen of de Japanse cultuur voor meer loyaliteit zorgde, voor een betere arbeidsethos, en voor meer discipline. Men vermoedde de invloed van het **confucianisme**. Eenzelfde cultuur lijkt nu de Chinese economie om hoog te stuwen. De vraag is wel of het confucianisme met haar nadruk op harmonie en respect voor ouderen en tradities zo goed werkt wanneer het gaat om creativiteit. De Japanse economie hapert en hoe lang kan de Chinese economie nog doorgroeien? De Amerikaanse cultuur blijkt zo sterk omdat ze niet alleen de nadruk legt op ondernemerschap en ambitie, maar ook het geloof in eigen kunnen (de Amerikaanse droom) en de waarde van vrijwilligerswerk cultiveert.

Recentelijk gaat de aandacht in culturele economie vooral naar de economische rol van de culturele sector. Deze sector omvat behalve de kunsten (theater, musea en dergelijke) ook de creatieve sector (ontwerpers, muziekindustrie, de media, architectuur, mode, games etc.). Richard Florida, een Amerikaanse wetenschapper, wees op de opkomst van de zogenaamde creatieve klasse, en opperde dat een sterke stad een flinke creatieve klasse nodig heeft onder meer om nieuwe bedrijven aan te trekken en hoger opgeleiden te binden. Stedelijke politici stortten zich op zijn voorstellen in de hoop een formule te hebben voor de volgende economische fase. Helaas voor hen, de wereld is zo eenvoudig niet. Berlijn heeft bijvoorbeeld een flinke creatieve klasse, maar doet het economisch beroerd.

Culturele economie wijst niet alleen op de economische rol van cultuur, ze heeft ook verhelderd dat de creatieve sector anders werkt dan gewone industrieën en diensten. Of het nu om muziek gaat, een tentoonstelling, of ontwerpen, aanbieders zijn afhankelijk van de vragers om de kwaliteiten van het aangeboden op waarde te schatten. Daar moeten de vragers wat voor doen, zoals onderwijs nemen, zich verdiepen in de bijzonderheden van wat aangeboden wordt. Culturele economen spreken daarom van co-creatie: de waarden van creatieve goederen worden door vragers en aanbieders gezamenlijk bepaald.

Culturele economen zeggen het ook zo: kunst kan je niet kopen, net zo min als schoonheid. Je kunt een doek kopen met verf kopen, of een ontwerp met een handtekening erop, maar jijzelf zal de kunst van het doek moeten realiseren, of de schoonheid van het voorwerp.

De verwachting is dat culturele economie alleen maar belangrijker gaat worden met de veranderingen die gaande zijn in de economie.

146. De samenleving en de economie

Er wordt vaak verondersteld dat de economie op gespannen voet staat met bijvoorbeeld cultuur, menselijke waardigheid of zelfs de samenleving. Dit is ook hoe de econoom Karl Polanyi de relatie tussen samenleving en economie omschreef in zijn boek 'The Great Transformation' uit 1945. Hij zei dat de economie, de samenhang en vooral de sociale relaties waar het op bouwde uitholde en hij voorspelde dan ook dat de samenleving uiteindelijk in opstand zal komen tegen de dominantie van de economie.

Het uithollen zetten we even apart voor nu, om te bekijken wat die samenhang tussen de samenleving en economie inhoudt. Allereerst zijn alle transacties op de markt, transacties tussen twee mensen. Daarbij is het dus belangrijk dat deze mensen elkaar vertrouwen, vooral omdat de betaling vaak pas komt nadat het product al ontvangen is. En voor de consument is de kwaliteit van het product vooraf een onzekerheid. Ook werk is voor veel mensen net zozeer economisch als sociaal. De waarden, en het beeld van mensen zal dus mede bepaald worden door wat er op de markt en binnen bedrijven gebeurt.

Nu is er een lang debat gaande wat er precies op de markt gebeurt. Het optimistische kamp stelt dat vertrouwen op de markt juist gesterkt wordt. Bovendien zorgen bijvoorbeeld reputatie-effecten ervoor dat zowel consumenten als producenten zich eerlijk zullen gedragen. De sceptici stellen echter dat de markt zich bij uitstek leent voor het nastreven van kortetermijnbelangen. Hebzucht en ook oneerlijkheid hebben volgens hen op de markt juist een kans, omdat veel transacties relatief anoniem zijn. Op die manier kan de economie dus de sociale samenhang die juist gebaseerd is op vertrouwen en langdurige relaties ondermijnen.

147. Vertrouwen

Consumenten en producenten moeten "vertrouwen" hebben in de economie. Daarmee bedoelen we dat ze geloven dat er ook in de (nabije) toekomst genoeg te verdienen valt, zodat ze nu uitgaven en investeringen kunnen doen. Hoe meer vertrouwen, hoe meer activiteit, hoe beter het gaat, en hoe meer vertrouwen—een virtueuze cirkel en *self fulfilling prophecy* in één.

Maar de economie steunt op talloze andere onderdelen op vertrouwen. Geld is niets anders dan gestold vertrouwen. Een briefje van €100 heeft een intrinsieke waarde van een paar eurocent, maar we nemen het toch aan als beloning voor ons werk, omdat we erop vertrouwen dat anderen dat ook zullen doen. Geld zonder onderpand noemen we niet voor niets fiduciair geld. Als we de waarde wantrouwen kan het verschrikkelijk misgaan (zie **hyperinflatie**).

Ook vertrouwen we erop dat het geld dat we op de bank hebben staan, ook daadwerkelijk opvraagbaar is. Maar banken hebben helemaal niet al het gespaarde geld in kas, omdat ze erop vertrouwen dat niet iedereen tegelijk al het geld opneemt (zie **Geld maken uit het niets**). Ook dit systeem werkt alleen als iedereen gelooft dat het werkt.

Verder draait het hele economische verkeer op vertrouwen. Stel je eens voor dat je de bakker niet vertrouwd en omgekeerd, en je een uur moet bekvechten wie

als eerste het brood of het geld geeft (uiteindelijk wordt het gelijk oversteken). En zeg nou eerlijk: van hoeveel apparaten in je huis weet je echt hoe ze werken? Je vertrouwt erop (en dus op anderen) dat ze doen wat je wilt dat ze doen.

Zonder vertrouwen dus geen economie.

148. Duurzaamheid

Tegenwoordig is alles duurzaam en moet alles duurzaam. De verwarring is groot: veel mensen associëren duurzaamheid met het milieu, anderen halen er de sociale dimensie bij, weer anderen noemen alles dat langer dan vandaag moet bestaan duurzaam. In de financiële en economische crisis van de afgelopen jaren hoorde je zelfs de roep om “duurzame financiën”.

Maar duurzaamheid gaat strikt genomen alleen over de schaarste van hulpbronnen. Onze behoeftebevrediging zou het vermogen van toekomstige generaties om in hun behoeftes te voorzien in tact moeten laten, dat was de boodschap van een werkgroep van de Verenigde Naties die in 1987 de term “duurzame ontwikkeling” beroemd maakte. Economische activiteit moet dus kunnen blijven “duren”. Daarvoor moet de beperkte voorraad natuurlijk kapitaal (grondstoffen, bos, vis) en de beperkte opnamecapaciteit voor afval (denk ook aan CO₂) in acht worden gehouden. (De Nederlandse econoom Roefie Hueting deed overigens al in de jaren 60 onderzoek naar een BBP dat hier rekening mee hield).

Er bestaat fundamenteel twistpunt over duurzaamheid: kan je verlies aan natuurlijk kapitaal compenseren met door mensen gemaakt kapitaal? Als onze kleinkinderen minder bos hebben, maar meer musea en tropische zwemparadijzen hebben, zouden ze dan niet net zo welvarend zijn? Wie ja zegt op deze vraag gelooft in “zwakke duurzaamheid”, dat zegt dat alleen de hoeveelheid kapitaal moet gelijk blijven, en dat de vorm niet uitmaakt. Wie nee zegt is van de “sterke duurzaamheid”, het geloof dat natuurlijk kapitaal niet door mensen vervangen kan worden.

Wie pleit voor oneindige economisch groei is per definitie voor zwakke duurzaamheid en heeft wel wat uit te leggen: kunnen wij mensen de functies van de natuur uiteindelijk helemaal overnemen?

149. De economie van internet

Internetondernemers worstelen met de vraag hoe er geld te verdienen is met internetdiensten. Dat wil niet zeggen dat het niet kan. Het verdienmodel van Bol.com verschilt niet van een ouderwetse boekhandel. En ontwikkelaars van onlinespelletjes bieden abonnementen aan die abonnees voor een bepaalde periode toegang geven, wederom een oud verdienmodel. Maar hoe verdien je geld met het aanbieden van informatie, of het aanbieden van een platform waar mensen filmpjes, ervaringen of foto's uitwisselen?

Mede vanwege die onduidelijkheid is het moeilijk te bepalen wat een internetonderneming precies waard is. In 2000 was er sprake van een enorme internetbubbel en ook nu worden bedrijven als Facebook en Google opgeblazen, en extreem hoog gewaardeerd vanwege extreme verwachtingen.

Economen hebben hier wel iets over te zeggen. Het goed werken van een markt vereist dat het mogelijk is consumptie van een product exclusief te maken. Als jij het koopt, moet dat niet de reden wegnemen voor mij om het ook te kopen. Maar dat is met de meeste informatie op het internet nu juist niet het geval. Als jij de informatie download, kun jij die zo naar mij doorsturen.

Nu lijken websites zoals Wikipedia en blogs te botsen met het economische mensbeeld. Volgens economen werken mensen alleen als hier een beloning tegenover staat. Blogs leveren dan wellicht nog bewondering op, maar bijdragen aan Wikipedia zijn zeer anoniem en toch nemen duizenden mensen per dag de moeite om bij te dragen aan de grootste encyclopedie van de wereld. Om dat te verklaren spreken internet economen over het gemeenschappelijke goed, de “creative commons” waar mensen blijkbaar graag aan bijdragen.

150. De economie van de liefde

Economie en liefde, zo op het eerste gezicht geen erg harmonische relatie. Toch praten we over de huwelijks*markt*, moeten we nog wat *investeren* in onze relatie en is het huwelijk een *contract*. Waar economie en liefde dus ver van elkaar lijken te staan moeten er raakvlakken zijn.

Zo kunnen we op een economische manier nadenken over een relatie. Een relatie is een kwestie van geven en nemen, en lijkt daarmee wat op ruilhandel. Maar in tegenstelling tot transacties op de markt hoeft het geven en nemen hier niet in precies gelijke mate te gebeuren. Het is onwaarschijnlijk dat je in een boekje bijhoudt hoeveel liefde jouw partner jou nog schuldig is. Ook geld in een relatie wordt vaak gedeeld, hoewel er vaak geen sprake is van gelijkheid. En in het huwelijkscontract worden de bezittingen verdeeld over man en vrouw, vaak in gemeenschap van goederen, dat wil zeggen 50/50 als je uit elkaar gaat.

Misschien de voornaamste reden waarom economie en liefde niet goed samen lijken te gaan, is omdat liefde niet te koop. Seks (soms) wel, maar dat is uiteraard wat anders dan echte liefde. Toch vereist liefde investeringen. Die investeringen zijn meestal immaterieel en bestaan uit tijd, aandacht, moeite die je voor elkaar over hebt. Liefde is dus een **sociaal goed**.

Als we de romantiek weghalen dan is trouwen natuurlijk ook een manier om te klimmen op de sociale ladder. Maar waar we een scherp oog voor hebben in de relaties van anderen, daarvoor sluiten we in onze eigen relatie graag de ogen.